

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

ГОСПІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ
І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ
МІСІСЬНИК

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

Суспільно-політичний і науко-
во-літературний місячник
Видає

Українська Видавнича Спілка

LIBERATION PATH

Ukrainian Political, Social,
Scientific & Literary Magazine
Published monthly by
Ukrainian Publishers Ltd.

№ 5 (242), Мау, 1968, Vol. XXI

Головний редактор Г. Драбат

Редакція і Адміністрація
200, Liverpool Road, London, N.1. Tel.: 01-607 6266/7

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ» НА 1968 Р.

Країна	річна передплата	піврічна передплата	чвертьрічна передплата	окреме число
Австралія	8 дол.	4.50 дол.	2.40 дол.	80 цент.
Австрія	200 шіл.	110 шіл.	60 шіл.	20 шіл.
Аргентина	1400 пезів	750 пезів	400 пезів	140 пезів
Бельгія	420 б. фр.	220 б. фр.	120 б. фр.	40 б. фр.
В. Британія	3 ф.	1 ф. 10 ш.	18 ш.	6 ш.
Канада	10 дол.	5 дол.	3 дол.	1 дол.
США	10 дол.	5 дол.	3 дол.	1 дол.
Німеччина	34 н.м.	18 н.м.	9 н.м.	3 н.м.
Франція	42 фр.	22 фр.	12 фр.	4 фр.
Швеція	45 кор.	25 кор.	14 кор.	5 кор.

В інших країнах — рівновартість американських доларів.
Адреси наших Заступників на стор. 2.

Обкладинка роботи проф. Р. Лісовського

Printed in Great Britain by Ukrainian Publishers Ltd., 200, Liverpool Rd., London, N.1

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК

Кн. 5 (242)

ТРАВЕНЬ, 1968

Річник XXI

З М І С Т V-ої К Н И Ж К И

— ТВОРЕЦЬ НОВОЇ ЕПОХИ (У 30-ліття з дня смерти полк. Євгена Коновальця)	565
— У СВАТО ГЕРОІВ	572
М. П. Крілик: ЛЯМПАДКА	577
Мір Константин Савчук: УКРАЇНА І СВІТ (Проблеми визволення на тлі міжнародної політики, IV)	579
Н. Геркен-Русова: ПАМ'ЯТІ ЮРІЯ КЛЕНА (Патриціянська поезія або дві стихії в творчості Юрія Клена, II)	585
Проф. Володимир Шаян: ДУНАЙ, ДНІПРО І ДНІСТЕР (Порівняльно-лінгвістична і філологічна студія)	600
Іван Світ: УКРАЇНСЬКО-ЯПОНСЬКІ ВЗАЄМИНИ (Продовження, 14)	621
Богдан Бора: ПРИ ВИТІЙ ДОРСЗІ, НА СЛІДАХ (вірші)	630
Ігор Шанковський: ПОЕМА ЖИТТЯ	632
Андрій Легіт: БОГУСЛАВ	635
Читач: ЛІТЕРАТУРНІ НАРИСИ (Юрій Дараган, Олекса Стефанович)	637
Софія Наумович: ФРАНЦУЗИ ПРО ОЛЕКСАНДРА ДОВЖЕНКА	654
Д-р Олекса Воропай: В ДОРОЗІ НА ЗАХІД (Щоденник утікача, продовження, 15)	667
Степан Радіон: ЗВІРНИК МАТЕРІАЛІВ НАУКОВОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ	681
К. П. Стрижак: УКРАЇНА — КРАЙ	684
— ДРУГА КОНФЕРЕНЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ АНТИВОЛЬШЕВИЦЬКОЇ ЛІГИ В АВСТРАЛІЇ І НОВІЙ ЗЕЛАНДІЇ	685
— 100-ЛІТТЯ УКРАЇНСЬКОЇ АКАДЕМІЧНОЇ ГІМНАЗІЇ У ЛЬВОВІ	688

Передрук дозволений за поданням джерела

ВИДАЄ «УКРАЇНСЬКА ВИДАВНИЧА СПІЛКА»
ЛОНДОН

ЗАСТУПНИКИ «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ»

АВСТРАЛІЯ:

Folkshon Library & Book Supply
16 a, Prospect Street,
GLENROY, W. 9, Vic., Australia.

Mr. W. Lytwyn
7, Borrowdale St.,
Red Hill, A.C.T.

Сідней і околиця:

C. Mishchuk
12, Victory St.,
Belmore, N.S.W.

АВСТРІЯ:

M. Petruszczak
Watzmannstr. B A/Z. 2,
Salzburg-Aigen.

АРГЕНТИНА:

W. Zastawnyj
Soler 5039,
Buenos Aires.

БЕЛЬГІЯ:

Omelan Kowal
Bd. Charlemagne, 72, Bruxelles, 4.

КАНАДА:

W. Makar
140, Bathurst Str.,
Toronto, 2 B, Ont.

НІМЕЧЧИНА:

"Shlach Peremohy"
München, 8.
Zeppelinstr. 67.

ПАРАГВАЙ:

I. Lytwynowych
Casilla de Correo, 70,
Encarnation.

CILA:

Mr. H. Cebrij
315 E. 10th St.,
New York, N.Y., 10009.
U.S.A.

Чікаго і околиця:

Bohdan Kaszuba
1147 N. Mason Ave.,
Chicago, Ill. 60651.

Філядельфія і околиця:

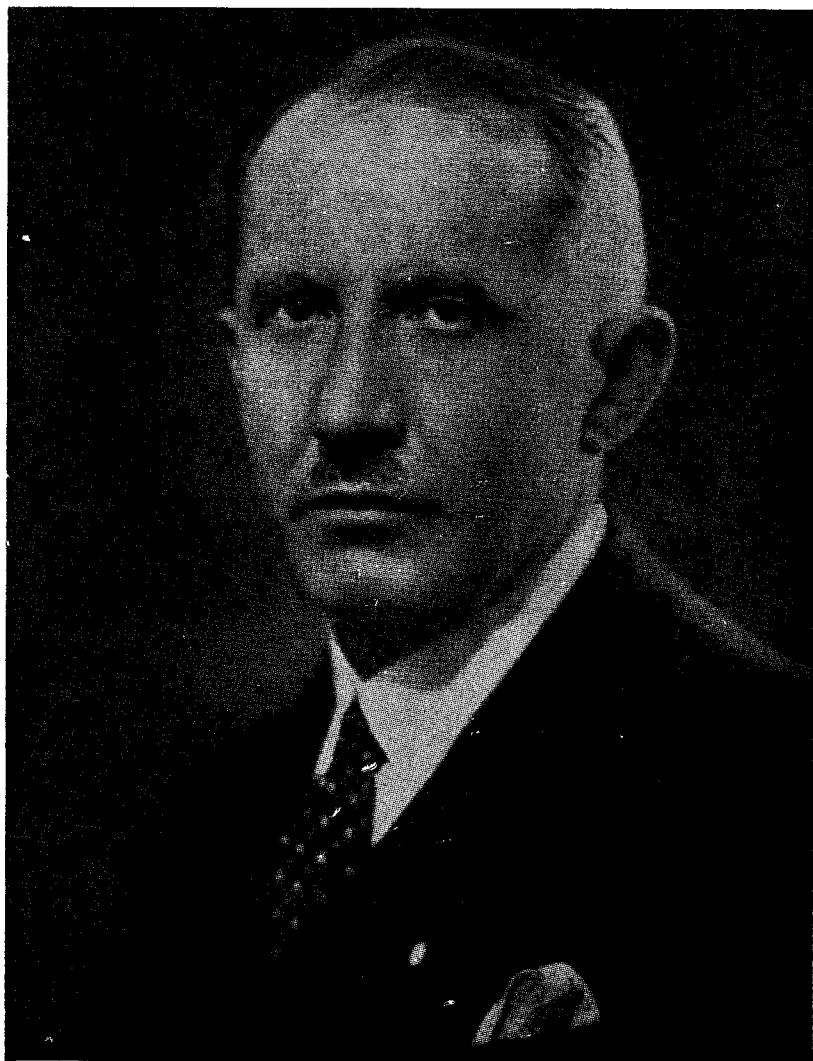
Mykola Tymczuk
9788, Cowden Street,
Philadelphia 19115 Pa.

Ціна цього числа в Кольпортерів і Заступників — 6 шіл. (англ.) або 1 дол. Всіх Кольпортерів і Передплатників поза Великобританією просимо розраховуватися з нашими Заступниками. Про кожну зміну адреси просимо повідомити головну Адміністрацію в Лондоні.

»ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ« — ЦЕ НАЙКРАЩИЙ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК ДЛЯ КОЖНОГО УКРАЇНЦЯ І КОЖНОЇ УКРАЇНКИ НА ЧУЖИНІ. СЛУЖИТЬ ТІЛЬКИ ІНТЕРЕСАМ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ І ЙОГО БЕЗКОМПРОМІСОВІЙ БОРОТЬБИ ЗА УССД!

СПОВНІТЬ СВІЙ ОБОВ'ЯЗОК: ВПЛАТИТЬ ПЕРЕДПЛАТУ, ПРИСДНАЙТЕ НОВИХ ЧИТАЧІВ І ПЕРЕДПЛАТНИКІВ ТА ВСЮДИ РОЗПОВСЮДЖУЙТЕ ЙОГО МІЖ УКРАЇНСЬКОЮ ЕМПІРАЦІЄЮ!

[illegible]

Евген Коновалець (14. 6. 1891—† 23. 5. 1938)*

*»В огні перетворюється залізо у сталь,
у боротьбі перетоплюється народ у націю«.*

*»Волі українського народу до самостій-
ного життя не знищать ні ворожі тюрми,
ані заслання, бо Україна є нездобутим
бастіоном героїв і борців«.*

Євген Коновалець

У 30-ЛІТТЯ З ДНЯ СМЕРТИ
ПОЛК. ЄВГЕНА КОНОВАЛЬЦЯ

ТВОРЕЦЬ НОВОЇ ЕПОХИ

30 років тому в боротьбі за волю і державність України впав полк. Євген Коновалець — основоположник Організації Українських Націоналістів. На чужій землі, в Роттердамі, спочив навіки один з найбільших синів України.

Історія кожного народу дає безліч прикладів, яке велике, часто вирішальне значення має для життя даного народу особистість його політичних, національних, військових, церковних, наукових, мистецьких і громадських діячів. Вони, ці особистості, є не тільки провідниками-керівниками народу в різних ділянках його життя, а й дуже часто стають творцями самої нації та держави, прапором-дороговказом для майбутніх поколінь. Нація, що має таких великих людей, стає безсмертна, здобуває собі належне місце у світовій історії, славу і пошану серед інших народів.

Великі особистості стають символом народу, його святістю, віддзеркалюють його минуле, стають предтечами його майбутнього. Такі, дані Богом, провідники тісно, нерозривно, пов'язані з історією і долею свого народу. Вистачить згадати часи слави й величі нашої Батьківщини, щоб зрозуміти, що в постатях наших володарів-князів, гетьманів і провідників, у їх безсмертних чинах — є животворна сила нашої нації, і вона, навіть в часи занепаду й неволі, не дала нам загинути, зникнути з лиця землі.

Нарід, що має таких великих провідних людей — має забезпечене майбутнє. Нарід, провідна верхівка якого вироджується, перетворюється на пігмеїв — котиться до упадку.

Особливе значення, часто вирішальне, мають великі особистості в житті поневоленого народу. Вони стають втіленням його прагнень, його ідей, його боротьби за національні ідеали — волю і державність.

В найновішій історії української визвольної боротьби у храмі Слави найкращих синів України — має своє місце і полк. Євген Коновалець. Він не був ні князем могутньої Руси-України, ні гетьманом козацьким, ні президентом-головою новітньої української держави, а все ж таки його ім'я згадуємо з такою самою пошаною, як імена найславніших українських князів і гетьманів, поруч з найкращими й найбільшими синами України, що починали нову добу в нашій історії.

Був Євген Коновалець, як ми вже згадували, основоположником модерного українського націоналістичного руху (ОУН), а одночасно

став провідником української нації даного періоду і таким залишився для всіх українських майбутніх поколінь.

Замість життєпису Євгена Коновальця, подамо коротко найхарактеристичні прикмети його життя і діяльності, які яскраво показують Євгена Коновальця, як одного з найбільших діячів у нашій найновішій історії.

Євген Коновалець народився 14 червня 1891 року в селі Зашків, Львівського повіту, в родині учителя. Ще в юнацькі, студентські, роки відзначався серед інших студентів своєю активністю в суспільно-громадському житті, своєю шляхетністю й послідовністю, сильною волею і вірою в успіх визвольної боротьби українського народу. В Академічній гімназії брав участь в таємних студентських гуртках і працював над собою, щоб здобути політичну освіту. І тут вперше яскраво виявляється його індивідуальність. Не модні в той час в Галичині соціалістичні кличі, не писання Драгоманова, якими тоді захоплювалася недосвідчена українська студентська молодь, а політичні поеми Тараса Шевченка та ідеологічно-програмова брошура «Самостійна Україна» Миколи Міхновського — стали основою політичного й ідеологічного світогляду Євгена Коновальця. І вже в той час юний Коновалець оголошує москвофільству таку саму нещадну війну, як і польській змові на «знищення Русі», і за це поляки називали молодого Євгена «новітнім гайдамакою».

В 1912 році, коли Є. Коновалець уже був студентом правничих студій у Львівському університеті, його покликали до військової служби в австрійській армії. Скінчивши старшинську школу в ранзі лейтенанта, він продовжує студії, але тепер звертає особливу увагу на військову підготовку української молоді. Він уже переконаний, що визволення українського народу можливе тільки тоді, коли Україна матиме власні збройні сили. З його ініціативи постає окреме студентське товариство п. н. «Січові Стрільці» для військового вишколу його членів. Ініціативу Є. Коновальця широко підхоплюють спортивно-руханкові товариства «Січ» і «Сокіл», які творять свої окремі секції січових і сокільських гнізд, також під назвою «Січові Стрільці».

Так закінчив Є. Коновалець період своїх університетських студій, як один з найкращих учнів поміж гімназистами і студентами, а одночасно, як один з передових борців на студентських барикадах, як студент-громадянин і студент-бойовик.

Перша світова війна втягнула у свій вир і Євгена Коновальця. В квітні 1915 року, під час боїв на горі Маківці, Євген Коновалець, як старшина австрійської армії, попав до московського полону. В полоні чекає моменту, коли — як він казав — «не словами, а чинами будемо з'ясовувати суть невмирущої стрілецької ідеї».

І цей момент прийшов. У 1917 році московською імперією потрясла революція. Вона розвалилася. Настав час і відродження української державности. Душею полонених українців-галичан був Євген Конова-

лець. Він доклав усіх зусиль, щоб створити з них бойовий курінь для захисту української держави і її уряду — Української Центральної Ради. Поїхав у Київ, зустрівся тут з відомим пропагатором творення українських збройних сил — Миколою Міхновським та його однодумцями. Треба було побороти великі перешкоди, бо тодішні політичні керівники, українські соціал-демократи, уважали, що Україні війська не треба, Україна, мовляв, не збирається воювати зі своїми сусідами, а для вдержання внутрішнього порядку вистачить і міліція. По довгих і впертих заходах, з допомогою Симона Петлюри, йому вдалося одержати згоду на формування куреня Січових Стрільців.

В історії українських визвольних змагань в 1917-1920 роках Євген Коновалець відзначився як одна з найвизначніших постатей, а перш за все, як організатор і комендант Січових Стрільців, одної з найкращих і найвірніших частин армії Української Народної Республіки, що з невеликого куреня, через загін і полк, розрослася до дивізії і корпусу, а врешті до окремого військового з'єднання. Не зважаючи на це, Євген Коновалець до кінця свого життя мав тільки титул полковника. Це характеризує його скромність і шляхетність, що не дозволило йому прийняти почесне місце кооптованого члена уряду Української Народної Республіки, ані запропонованої йому диктатури. Натомість своєю твердістю і послідовністю він добився того, що в склад Директорії увійшов Симон Петлюра, проти якого був В. Винниченко, тодішній голова уряду. Таким чином, завдяки Євгенові Коновальцеві, головним отаманом військ Української Народної Республіки став самостійник і антибольшевик Симон Петлюра, що в критичний момент узяв у свої руки і уряд Української Народної Республіки.

Це перша й основна риса характеру Євгена Коновальця: скромний, шляхетний, безмежно ідейний, добрий військовий організатор і воєнний стратег, а одночасно дисциплінований вояк, льоляльний до свого уряду, не зважаючи на політичні й ідеологічні розходження з ним.

Він був справжнім великим українцем-державником і такими виховав і своїх Січових Стрільців, які в найкритичніші моменти рятували українську державність і її уряд.

Другою основною рисою патріотизму полк. Євгена Коновальця було його соборництво, так прикладно задемонстроване в час найтяжчого іспиту нації. Для нього існувала лише одна Україна і лиш один український народ. В його соборницькому світогляді не було навіть тіні провінційальних амбіцій.

І слушно писав один автор-наддніпрянець (Гришко в «Українському Прометейі»), який навіть не належить до націоналістичного середовища, що «насправді ж Коновалець, як історична постать, що ввійшла в пам'ять наступних поколінь, народився не в Галичині, а на Наддніпрянщині, в самому Києві, в огні й бурі революції... Він став у повному значенні цих слів людиною Великої України, борючись дійсно за велику, а не малу, Україну, під гаслом «Через Київ на Львів»...

Такою ж людиною Великої України був Коновалець і як творець та провідник спершу Української Військової Організації, а потім Організації Українських Націоналістів, бо обидві ці організації були задумані, і під керівництвом Коновальця діяли, як організації всеукраїнські».

Таку характеристику Коновальця-соборника підтверджують факти з його військової і політичної діяльності. Організований ним із військово-полонених українців-галичан курінь Січових Стрільців потім розрісся у велику військову одиницю, що складалася з українців з усіх земель України. Це була найкраща соборницька військова одиниця, зразково здисциплінована, просякнена великими ідеями боротьби за визволення України. Це ж бо при Січових Стрільцях організувався Допоміжний курінь київських студентів, молодих юнаків, що своєю кров'ю скропили Крутянські поля, своїми трупами загороджували московським більшовикам шлях до Києва.

Коли на західноукраїнських землях проголошено Західньо-Українську Народну Республіку і почалася боротьба з поляками, представники уряду ЗУНР намагалися відтягнути Є. Коновальця і Січових Стрільців з Києва, щоб боронити перш за все вужчу батьківщину. Цьому сприяли й деякі діячі київського уряду, які хотіли позбутися Коновальця, як небезпечного «мілітариста» і безкомпромісного самостійника, що стояв на перешкоді їх соціалістичній політиці. Але полк. Є. Коновалець відмовився покинути Київ, що в той час був під постійною загрозою з боку північних московських наїзників. «Через Київ на Львів!» — була його відповідь, без вільного Києва не може бути вільного Львова. Ця єдиноправильна визвольна концепція Є. Коновальця вдарила по амбіції тодішніх провінційальних патріотів і вони довго не могли забути Є. Коновальцеві його «осхіднячення».

Після закінчення відвертих воєнних дій і ліквідації української армії, Євген Коновалець на руїнах української державности, разом з колишніми старшинами Січових Стрільців, організує підпільно-бойову силу — Українську Військову Організацію. Мета життя і діяльності Є. Коновальця залишилась ця сама — безперервна боротьба з окупантами українських земель, як з московськими червоними, так і з польськими білими імперіялістами. Моттом його дальшої національно-визвольної боротьби стало гасло: «В огні перетворюється залізо у сталь, у боротьбі перетоплюється народ у націю». Боротьба Української Військової Організації почалася виразно під соборницькими націоналістичними гаслами.

Почався гострий удар Є. Коновальця з провідниками тодішніх українських партій, що не хотіли відступити від своєї засади: «Або Україна буде така, як ми хочемо, або не буде ніякої». Почався удар і з провінційальними ідеологами, що на руїнах збанкрутованої їх політики далі, ще з більшим завзяттям, поглиблювали горезвісний збручанський кордон. Врешті почався конфлікт і з українськими урядами на еміграції. А їх було два: надніпрянський, що перебував у Тарнові,

в Польщі, і галицький, що перебував у Відні. В той час між обидвома згаданими урядами велася завзята пресова кампанія, непристойна полеміка, яку Євген Коновалець гостро засуджував, і за це галицький уряд назвав його майже «зрадником» Галичини.

Уряд Української Народної Республіки уважав, що бойова діяльність Української Військової Організації на західноукраїнських землях, які були під окупацією Польщі, себто під пануванням його «союзника», буде шкодити його взаєминам із Польщею. Уряд Західньо-Української Народної Республіки на чолі з д-ром Є. Петрушевичем накинувся на Коновальця і УВО за те, що їх діяльність не обмежувалася тільки тереном Галичини, а поширювалася і на Наддніпрянську Україну, яка була окупована московськими більшовиками. Д-р Є. Петрушевич вимагав від Коновальця, щоб УВО була беззастережно підпорядкована урядові Західньо-Української Народної Республіки і щоб не інтересувалася справами Наддніпрянщини.

Треба сказати, що уряд д-ра Є. Петрушевича і в повоєнні роки мав на західноукраїнських землях чималий авторитет. До того ж і деякі провідні члени УВО не хотіли розриву з урядом Петрушевича.

Восени 1922 року Є. Коновалець поїхав закордон, щоб в'яяснити ситуацію в безпосередній розмові з д-ром Є. Петрушевичем і членами його уряду. Зустрівшись з д-ром Є. Петрушевичем, полк. Є. Коновалець одержав від нього рішучу вимогу, щоб УВО безоглядно підпорядкувати йому, як також заяву, що він (Петрушевич) не відступить від своєї політичної лінії партикуляризму, себто політики повного відмежування інтересів західноукраїнських земель від інтересів Наддніпрянської України, і буде шукати піддержки для своєї політики то в Антанти, то в більшовиків.

Євген Коновалець відкинув політичні позиції д-ра Є. Петрушевича, але, взявши до уваги, що розвій настроїв західноукраїнського загалу і сама УВО не дозріли ще до відвертого розриву з урядом д-ра Є. Петрушевича, не бажаючи викликати внутрішніх потрясень в цілій УВО, — він у грудні 1923 року вирішив відійти з посту головного коменданта УВО. З його відходом обов'язки Верховної команди УВО передано військовому міністерству уряду Є. Петрушевича, а крайовим комендантом УВО став полк. А. Мельник.

На щастя, відхід полк. Є. Коновальця від УВО не тривав довго. Офіційні спроби д-ра Є. Петрушевича, як диктатора ЗУНР, переговорювати з більшовиками в справі їх допомоги боротьбі за визволення західноукраїнських земель з-під польської окупації, не знайшли піддержки українського населення на західних областях України і авторитет Петрушевича впав.

Тим часом УВО дуже боляче відчувала відсутність Євгена Коновальця. Ніхто інший не міг заступити того великого авторитету, що його мав Є. Коновалець серед українських націоналістів-революціонерів і всіх щирих українських патріотів. Навіть противники Є. Ко-

новальця, хоч і не любили його, визнавали його непересічну індивідуальність. До того ж в рядах УВО виникли ідеологічні розбіжності, а сама організація зазнала ще й важких ударів з боку польської поліції. Тоді до Є. Коновальця прибула делегація Крайової управи УВО з проханням, щоб він знову перебрав провід УВО у свої руки. Як передумову, Коновалець висунув домагання повного унезалежнення УВО від уряду д-ра Є. Петрушевича і його політики. Представники УВО погодилися і в червні 1924 року Є. Коновалець знову перебрав провід УВО у свої руки.

Згодом УВО під керівництвом Є. Коновальця, що виходила на поле бою як військова бойова організація під прапором ідей українського націоналізму, перетворилась у єдину підпільну політичну організацію, з чітко визначеним ідеологічним обличчям. Після довшої підготовки в днях 29-го січня—3-го лютого 1929 року відбувся Перший Конгрес Українських Націоналістів, на якому створено єдину, революційно-підпільну українську націоналістичну організацію — Організацію Українських Націоналістів (ОУН), головою проводу якої однодушно вибрано Євгена Коновальця.

На цьому Конгресі Євген Коновалець у своїй промові заявив:

»Спротиви, які ми зустрінемо на нашому шляху, будуть величезні, бо відбудова Української Самостійної Соборної Держави сама собою однозначна з ліквідацією московської імперії, як і польського історичного імперіялізму, і спричинить таку докорінну перебудову Сходу Європи та великої частини Азії, що це з konieczности вплине не менш глибоко і на політичний вигляд усієї решти світу. Чи можемо порівнятися на такі великі діла? Цього свідoctва не можемо виставляти сами собі, його поставить нашої організації щойно пізніше іспит самого життя... Хочу вірити, що завдання, які в нашій програмі ми накреслили, зуміємо як мужі виконати. Тільки в тому випадку вільно буде сказати, що дату створення нашої Організації майбутні історики зарахують, як одну з переломових, творчих і позитивних дат на тисячолітньому шляху життя української нації...«

І справді, надії Євгена Коновальця сповнилися, дата заснування ОУН стала переломовою, творчою і позитивною датою в новітній історії України. ОУН під його проводом зростала, розвивалася, кріпшала, перетворювалась у могутню силу української визвольної революції.

Діяльність ОУН під керівництвом Є. Коновальця належить уже до історії. Євген Коновалець започаткував нову епоху організованого українського націоналістичного руху. Не можна кількома реченнями передати наслідків цих багатих жнив, засіяних Євгеном Коновальцем, що їх уже по його смерті збирали його наслідники, продовжуючи далі боротьбу за визволення України. Тут і історія невмирущої УПА, тут і розвиток та зміцнення фронту поневолених Москвою народів, об'єднаних в АБН-і, тут і героїчне життя і славні подвиги його наступників, іменних і безіменних героїв української визвольної революції, яка ні на мить не притихає на Рідних землях.

Це йому, Євгенові Коновальцеві, належать тверді, як криця, слова: «Волі українського народу до самостійного життя не знищать ні ворожі тюрми, ані заслання, бо Україна є нездобутим бастионом героїв і борців».

Згинув Євген Коновалець як воїн на фронті боротьби з ворогом, як вірний великий син українського народу. 23-го травня 1938 року, напередодні другої світової війни, впав на своїй стійці, на чужій голляндській землі, з руки підсланого московського агента Валюха.

Його смерть — це ще один з трагічно-величних епізодів боротьби українського народу за волю і державність. На протязі минулих десятиліть Україна обвинувачує Москву за брутальне вбивство чотирьох своїх найбільших і найвизначніших провідників — Симона Петлюру, Євгена Коновальця, Романа Шухевича і Степана Бандеру.

Це чотири головні постаті нашої історії останніх десятиліть, що з ними нерозривно в'яжеться символіка української визвольної боротьби.

Кожний із них на даному етапі був репрезентантом найкращих елементів нації і її рушійних сил. Кожний із них наголошував на даному етапі боротьби інші революційні моменти, але всі вони зливалися в одну велику симфонію, бо саме такою багатогранною, всеохоплюючою є українська визвольна революція.

У відповідь ворогові на смерть свого вождя-провідника, Провід ОУН заявив:

»Не злякає нас терор Кремля! Як довго житиме останній український націоналіст, останній українець, так довго йтиме останній бій на землі за Суверенну Соборну Українську Державу».

А до українських націоналістів і цілого українського народу звернувся з такими словами:

»Вжійтеся, друзі, в цю велич доби, в цю героїку і потужну трагічність наших днів. Усвідоміть собі те, що про цю епоху легенди колись будуть творитися, до цієї епохи зідхатимуть колись мільйони і знаходитимуть у ній джерело свого відродження... Вона житиме вічно в народній уяві, як міт, як легенда... Як дума про добу великого зусилля, ризику життя і погорди до смерті... Провірте своє сумління, свої вчинки й задуми, і скажіть — гідні ви цього? Станьте, отже, на висоті завдання, переможіть і скоріть свої слабості людські, щоб оновлені в тій святій крові, що в Роттердамі пролилася, ви могли чесно й сумлінно та щиросеречно сказати: Ми готові! Ми гідні великого і несплямненого імені — Коновальцеві воїни...»

Безсмертний дух Євгена Коновальця дав силу українським націоналістам, як і цілому українському народові, перетримати найтяжчі лихоліття минулих десятиліть і розгорнути українську визвольну боротьбу до таких меж, що завершення української визвольної революції стало сьогодні тільки питанням часу. І в цьому особливо велика, безсумнівно історична, заслуга Євгена Коновальця.

У СВЯТО ГЕРОЇВ

В українського народу завжди було і є глибоке відчуття нерозривної єдності між померлими, живими і майбутніми поколіннями. Ті, що вже в могилах, і ті, що живуть, і ті, що ще народяться — всі вони творять одну органічну духову національну спільноту.

Тому й не дивно, що в нас витворився і дуже розвинувся культ героїв, культ померлих, культ могил. Ця наша символіка могил міцно пов'язана з українською землею. Коли говоримо про культ героїв і могил, нам перед очима стає рідна, свята, скроплена кров'ю найкращих синів і дочок українська земля, що навіть у добу найбільшого лихоліття завжди була опромінена сонцем і чудовим розмаєм зелені. За маєстатичною величчю Карпатських гір, за бурхливим козацьким морем — розкинулась безмежна рівнина буйних піль і степів, де око не знаходить відпочинку і лине в безкраю далину, у безвість, там, де зустрічаються Творець і природа. І саме звідти черпаємо нашу свідомість, що ця наша чудова українська земля, встелена кривавою багрянницею і засіяна могилами, споконвіку була нашою і буде. Тут жили наші предки, тут живуть і їх нащадки.

Наш національний геній, Тарас Шевченко, передав історичне значення наших могил такими словами:

»На берегах Дніпра, на Київщині та на Полтавщині ви не пройдете і версти поля, не прикрашеного високою могилою, а іноді й десятком могил... Що ж говорять допитливому нащадкові оті часті темні могили на берегах Дніпра і оті величезні руїни палаців і замків на берегах Дністра? Вони говорять про рабство та про волю. Бідні, мало-сили Волинь і Поділля, вони охороняли тих, що їх розпинали... Моя прекрасна, могутня, вільнолюбна Україна туго начиняла своїм вільним та ворожим трупом незліченні величезні могили. Вона своєї слави на поталу не давала, ворога-гнобителя під ноги топтала і вільна, нерозтлінна вмирала. От що означають могили і руїни. Не дурно ж сумні та журливі ваші пісні, задумані земляки мої. Їх склала воля, а співала сумна самотня неволя«.

Саме Т. Шевченко поглибив і розкрив символіку могил: »Ех, як би то... — писав він, — Як би то знати те, Що там поховали, Не плакали б діти, Мати б не ридала«.

Що ж там поховали? Відповідь Т. Шевченко передає символічним образом. Йому ніби приснився сон, що він, малий хлопець, пасе ягнят біля могили. Могила »розвернулась«, розкрилась, і вийшов з неї сивовусий козак. Узняв його на руки, поніс на могилу й каже:

»... Дивися дитино:
Усі ті могили — усі отакі:
Начинені нашим благородним трупом,
Туго начинені. Оце воля спить.
Лягла вона славно, лягла вона вкупі
З нами — козаками...
...
Всі ми однаково за волю лягли,
Всі ми і встанем — та Бог його знає,
Коли-то буде. Дивися ж, дитино,
Та добре дивися! А я розкажу,
За що Україна наша стала гинуть,
За що і я між ними в могилі лежу».

Ось така символіка наших могил — у них «воля спить» разом із її оборонцями. І прийде час, коли «розвернуться» могили, встане воля і слава України...

Між першою і другою світовими війнами на західноукраїнських землях, в Галичині й на Волині, могили поляглих героїв були святим місцем, до якого відбувалися проці.

Там, де окупанти толерували релігійні обряди, у Зелені свята всі, хто жив, йшли до могил героїв. Урочистими походами, з корогвами і вінцями, а де не можна було, то одинцем, стежками і бездоріжжями, виминаючи поліційні застави ворога, спішили прочани до дорогих могил. Прикрашували їх зеленню і квітами, національними прапорами і тризубом, клали у головах героїв або на хресті терновий вінець. І коли священик правив панахиду, коли співали «Вічну пам'ять...», коли слухали слів проповідника, — поринали в глибокий духовий світ, едналися і безмовно розмовляли з духом тих, що «жертвою впали в нерівному бою, з любови до свого народу...» А потім співали їм пісню-колисанку: «Спіть, хлопці, спіть...»

Довго стояли і молилися прочани біля могил, бо стояли над джерелом надхнення, віри і надії. І здавалось, що з могил чути стогін української землі, що вона здригається під копитами верхівців княжих дружинників, що чути брязкіт шаблук козацького лицарства, відгомін боїв за волю, віру й народ, що чути звуки гострення свячених ножів гайдамаків, бойові пориваючі пісні новітнього українського вояцтва, що йшло в бій за Бога і Україну, за волю і державу. До чулих сердець прочан із могил долітав гимн перемоги духу над дочасним, перемога світла над темрявою. А десь з-за могил виринали золоте сонце і опромінювало землю... З українського чорнозему підносились грізна рука месника за кривди народу — борця за його ідеали.

А не раз біля могил відбувались і зудари з поліцією ворога — прочани своєю кров'ю скроплювали могили героїв, захищаючи їх світле ім'я і честь.

Додаймо, що культ предків, культ померлих, культ героїв — у нас дуже різниться від такого ж культу в інших народів. В інших народів

смерть людини збігається з обмертвінням природи. Вони йдуть на могили в понуру, непривітну листопадovu пору, коли все довкола завмирає. Ми ж ідемо на могили в Зелені свята, коли природа розвивається-цвіте, коли її могутні сили розгортаються і навівають на людську душу почуття невмирущости духового життя. Ми завітчуємо могили не чорним кольором, кольором смерті, а зеленню, цвітами, вінками, бо зелений кольор є символом відродженого життя природи. Бо тут відображене не перехідне, часове, а вічне життя. Тому не розпач і смуток, а віра у нерозривність крові роду, в її безсмертність, віра в спільноту живих, мертвих і ненароджених поколінь — відображена в нас в культурі героїв. Бо, як сказав поет, «Не плакати нам за тим, що вони, герої, загинули, а радіти, що вони в нас були».

Ця коротка пригадка про містику могил, про культ героїв, особливо потрібна нам на чужині, бо живемо, переважно, в такому оточенні, яке не може збагнути містичної сили і віри, що їх нам дають могили героїв, культ наших предків. Це впливає і на нас, а не розуміючи значення культу героїв, культу померлих, втрачаємо і наше традиційне джерело духового відродження і надхнення.

Не забуваймо ж і того, що в нашій рідній Україні панує лютий безбожний ворог. Московські окупанти заборонили не тільки релігійну практику, традиційне вшановування українських національних героїв, а навіть і самі могили риють-розривають і збезчещують пам'ять поляглих.

Навіть тоді, коли збираємось біля символічної могили на честь поляглих героїв, своїм духовим еством стаємо віч-на-віч із безсмертністю духу поляглих. Кожний із нас своїми духовими очима бачить у той момент образ того, кого знав або про кого чув, хто похований на рідній землі або й на чужині, склавши своє життя на жертovníку Батьківщини. А вмираючи, всі ті герої залишили нам золотий мит, легенду героїчних досмертних зусиль у боротьбі за волю свого народу.

Герої іменні й безіменні — це джерело життя нашої нації. На їх ідеалізмі й героїстві виховувалися і виховуються нові покоління. Бо життя героїв — це книга безсмертя, книга ідеалів людини на землі.

Хто вони, ці наші національні герої, і що вирізнило їх та запевнило їм безсмертя?

Насамперед це ті, в серцях яких горіла велика, палка любов до своєї Батьківщини, до свого народу. А це одне з найкращих, найвеличніших і найшляхетніших людських почувань. Як і кожне почування, воно в одної людини більше, сильніше, а в іншої — менше, слабше, але рідко трапляються такі безбатченки, в яких зовсім не було б почування любови до своїх батьків, до своєї батьківщини. А «більшої любови, — сказав апостол Йоан, — ніхто не має, як той, хто свою душу покладе за друзів своїх».

Вони мали сильну віру, а віра — духова сила людини, великий дар Божий, що збагачує її духовий світ і надає життю глибокий змісл.

Віра — «зрушує гори» і неможливе робить можливим. Але віра без діл — мертва, тому тільки діла, насичені вірою, стають величними й безсмертними.

Вони були вірні своїм ідеалам, а це основна чеснота лицарства. Це відоме Шевченкове «Мучусь, караюсь, але не каюсь». Це відомий символ вірності Батьківщині, висловлений Іваном Франком:

«... Все, що мав
Віддав для одної ідеї.
І горів, і яснів, і страждав
І трудився для неї».

Вони були витривалими, незламними, а це одна з найцінніших рис характеру. «Хто видержить до кінця, — казав Христос, — той спасеться».

Бо — як писав Сергій Єфремов у своїй «Історії українського письменства» — «блиснути величним учинком, все навкруги осягнувши відразу, не важко тому, хто має на це силу... Але з дня на день тягнути ярмо буденної праці, не бачити ні в минулому, ні в майбутньому нічого, крім низки таких сірих днів — це справжній героїзм, бо все життя зводить в один суцільний подвиг. І не впасти під вагою такого подвигу — то найвищий ступінь, до якого може піднятися людина, бо вимагає це найбільшої людської сили. Непохитну залізну вдачу, велику силу духу, незломну віру в себе і в своє діло треба мати для цього...»

Не вистачає щось хотіти, треба ще мати силу волі, щоб його осягнути. Щоб перемогти якусь одну перешкоду, вистачить не раз одне коротке зусилля. Хвилеве обурення, а навіть розпач дають досить сили, щоб вчинити якийсь один акт героїзму, але справжню силу характеру, справжній героїзм виявляє тільки той, хто витривало змагається за свої ідеали впродовж цілого свого життя, а перемагає тільки той, хто витримає до кінця.

Вони були непокірні й войовничі, були завжди готові виступити проти неправди і зла, боротися за правду і справедливість. А це традиційна риса української лицарської духовності княжих, козацьких і найновіших часів, висловлена словами гетьмана І. Мазепи: «Нехай вічна буде слава, що през шаблі маєм права».

Вони шанували свою особисту й національну гідність. Мали моральну силу піднятися вище від свого оточення і бути прикладом для інших.

А понад усе були великими ідеалістами, бо тільки ідеалізм породжує героїзм. Вони ризикували своїм життям і склали його на жертovníку Батьківщини не тому, що не цінили свого життя. Навпаки, вони найкраще розуміли ціну життя, бо саме за життя інших, за життя свого народу, свідомо і з радістю приймали смерть. А цінили вони ідейні, духові вартості життя, жили для них, захищали їх і вмерли за них.

Це тільки кілька прикладів, що дають нам неповну характеристику наших національних героїв.

Життєздатність нації, як і життєва витривалість поодиноких людей, залежить не тільки від фізичного здоров'я і матеріального добробуту, а перш за все — від її духового наставлення, її витривалості і ідеалів.

В час, коли Італія боролася проти чужинецького панування за своє визволення і об'єднання в соборній державі, відомий італійський ідеолог Мадзіні писав:

»Ідеал благородний — окрилений могутністю, він людину робить великою, він блискучий, коли молода душа, вільна від забобонів, суєтності і нікчемного страху, стає віч-на-віч із майбутнім. Здійснювання ідеалу має бути рішучим і завзятим у найменших подробицях, як у тих хвилинах, що творять епоху. Тільки таким чином досягаємо велич, тільки таким чином здійснюємо святу справу... Людина, що прагне великого, а не скаже »прощавай« міркуванням, розвагам, усім життєвим приємностям і особистому щастю, — не досягне нічого...«

Українська нація має свої ідеали, які мусять стати ідеалами кожного українського патріота. І на Св'ятах героїв черпаймо саме насагу, віру, витривалість і надхнення для здійснення тих ідеалів, що за них віддали своє життя найкращі сини й дочки України.

Хай перед нашими очима, мов на фільмовій стрічці, пересунуться когорти наших національних героїв, зокрема тих, що віддали своє життя за волю і державність в останні десятиліття: Українські Січові Стрільці, вояки і старшини Наддніпрянської і Галицької армій, Вільне Козацтво, наддніпрянські повстанці, бойовики Української Військової Організації, члени Спілки Визволення України і Спілки Української Молоді, члени Організації Українських Націоналістів, вояки і старшини Української Повстанської Армії, а також Першої Української Національної Дивізії, десятки тисяч українських в'язнів-революціонерів, що згинули в московських концтаборах, тисячі українських національних, церковних, культурних і наукових діячів, що згинули в московських тюрмах і на засланнях, тисячі інших українських вояків, що впали на різних фронтах з ім'ям України на устах, та тисячі тих волелюбних синів і дочок українського народу, що й тепер своєю кров'ю зрошують рідну українську землю.

А на їх чолі яскравим світлом, пламенним вогнем горять імена тих, що стали символом сучасної української визвольної боротьби: Симон Петлюра, Євген Коновалець, Роман Шухевич і Степан Бандера.

Збудуймо ж їм вічний, тривалий, пам'ятник: Українську Самостійну Соборну Державу, за яку вони склали своє життя.

М. П. КРИЛИК

Лямпадка

В Україні в кожній християнській родині, згідно з прадідівською традицією, була велика пошана до святих ікон, зокрема до ікон святих опікунів хати і родини. Вони завжди були на почесному місці, їх якнайгарніше прикрашували, ставили перед ними свічку, що горіла вдень і вночі, або червону лямпадку з олією — вічним світлом. Таких святих ікон, опікунів родин, було багато. Найголовніші з них — Покров Святої Богородиці, Почаївська Божа Матір, Архистратиг Михаїл, Зарваницька Божа Матір, Святий Миколай та інші.

Подія, про яку тут мова, сталася в одному західноукраїнському селі, в родині «Вуйка», де опікункою була Зарваницька Божа Матір. Ця ікона висіла у великій хаті-світлиці, а перед нею горіла червона лямпадка. Святістю й таємничістю віяло від неї, освітленої на по-жовклому темному тлі.

Було це в травні 1936 року. Я ішов вулицею, при якій мешкав «Вуйко». Він був у саді біля пасіки. Я чемно поздоровив його, а він, відповівши, гукнув:

— Гей, хлопче, а ходи-но сюди. Щось тобі скажу!

Я зайшов у сад.

— Що скажете, «Вуйку»? — питаю.

— А ось що. Сьогодні, ще перед заходом сонця, зайди до мене. Добре?

— А чого?

— Не питай, слухай, що тобі кажу. Прийди непомітно, нікому не згадуй про це, навіть татові.

Я погодився. Вертаючись до дому, весь час думав про нерозгадану «таємницю», що чекає мене у «Вуйка».

Не переставав думати і вдома й ледве дочекався надвечірньої пори.

З тремтінням у душі я пішов до «Вуйка». Його сини щось робили в столярській майстерні. Я пристав до них і почав їм «заваджати», як вони казали, в роботі. Незабаром прийшло ще чотирьох хлопців і нас уже було сімох.

Прийшов «Вуйко». Побачивши нас, він різким, наказуючим тоном сказав:

— А тепер, хлопці, ходіть за мною!

Ми пішли за ним до сіней. «Вуйко» взяв ключа й почав відмикати двері до світлиці. Один із його синів здивовано запитав:

— Навіщо ви, тату, замкнули двері до світлиці? Адже цього ви раніше ніколи не робили?

Батько глянув на сина і не сказав ні слова.

Ми ввійшли до світлиці. «Вуйко» промовив притишеним голосом:

— Погляньте ось там!

Ми дивились і очам своїм не вірили. На стіні висів портрет якоїсь людини, замащений зеленню і квітами, а перед ним горіла червона лампадка.

— Хто з вас знає, чий це портрет? — запитав «Вуйко».

Ми переглянулися між собою, але мовчали. Ніхто з нас не знав тієї таємничої постаті на обрамованому на чорно портреті.

«Перед вами — почав «Вуйко» — портрет Симона Петлюри. Саме сьогодні десята річниця з того дня, як згинув Головний отаман, Великий Син України, на паризькому бруку. Вбив його большевицький агент, жид Шварцбарт. Запам'ятайте собі цей день смерті Головного отамана. Він удостоївся того, щоб у річницю його смерті перед його портретом горіла лампадка, як і перед святими опікунами наших родин».

Тим часом увійшла «Вуйна» — жінка господаря хати. Почувши слова свого чоловіка, вона злякалася:

— Що ж ти робиш, що виговорюєш перед дітьми? Та ще хтось із них донесе поліції або «стшельцам» і ти підеш сидіти в тюрму!

— Ні, — усміхнувся «Вуйко», — вони вже не діти, вони не донесуть, я вірю їм. Все, що вони почули тут, збережуть у таємниці, у своєму серці. А тепер, хлопці, йдіть додому.

І ми пішли, кожний зі своїми думками.

*

Проминуло два роки. І прийшла трагічна вістка — з руки большевицького агента згинув у Роттердамі полк. Євген Коновалець — основоположник і вождь УВО-ОУН.

«Вуйко» знову закликав нас до себе. У світлиці, на тому самому місці, де два роки тому висів портрет Петлюри, тепер був портрет Коновальця, а перед ним — червона лампадка.

Зворушеним голосом розповів нам «Вуйко» про життєвий шлях і смерть другого Великого Сина України. Говорив про Київських Січових Стрільців, бо й сам був чотарем під командою полк. Є. Коновальця, брав участь у боротьбі з москалями й поляками. Розповів нам і про діяльність УВО і ОУН, а наприкінці повідомив, що в наступну неділю в читальні «Просвіти» відбудеться академія в честь Коновальця, не зважаючи на жодні перешкоди з польського боку.

Ми вийшли, залишивши «Вуйка» перед портретом свого командира. Стояв нерухомо, дивлявся в його обличчя, немов молився до нього.

*

З деяких вісток, що продістаються з нашої поневоленої Батьківщини, знаю, що «Вуйко» ще живий. Йому тепер понад 70 років. Він уже довідався і про смерть третього Великого Сина України — Степана Бандери.

Не маємо відомостей, чи в річницю смерті Степана Бандери міг «Вуйко» засвітити лампадку перед його портретом, як перед Петлюрою і Коновальцем... Але я певен, що в його уяві ця лампадка горіла...

Мір Константин САВЧУК

УКРАЇНА І СВІТ

(ПРОБЛЕМИ ВИЗВОЛЕННЯ НА ТЛІ МІЖНАРОДНОЇ ПОЛІТИКИ)

IV

Підготувати і здійснити революцію в російсько-більшевицькій імперії — незвичайно тяжко*. Складається на це багато причин, але, навіть коротка згадка про деякі з них примушує глибоко обмірковувати проблему революційної розв'язки визволення України. На нашу думку, організація і проведення успішної революції проти державної системи, яку створили революційним шляхом Ленін, Троцький та інші, з їх універсальною мітологією «визволення людини» з-під т. зв. капіталістично-імперіялістичного ярма, вимагають не лише великих зусиль і хисту, а й справжньої великої політичної мудрости.

Тут, головню, маємо діло з двома речами. Перша — це постійна насторожливість, постійна підозренність кол. революціонерів-комуністів, які — здобувши владу — за всяку ціну намагаються придушити кожную спробу революції проти них. І саме тому, що вони добре знають і розуміють, що таке революція, її стратегія і тактика, треба колосальних зусиль, великого хисту й уміння для ведення успішної боротьби з ними. Іншими словами — революційні процеси і сама революція в ССРСР, скерована проти російського імперіялізму й поневолення, ускладнюються ще й тим, що це революція проти людей, які — хоч і втратили вже свій революційний запал минулих літ і стали типічними бюрократами, оборонцями «статус кво» — все ж таки яскраво уявляють собі генезу своєї влади і потенціальну загрозу для неї з боку революціонерів.

Друга річ — це «апель», з яким Москва постійно звертається до «уярмлених» народів світу, клич до зміни і заміни «буржуазно-капіталістичного суспільства» на «суспільство комуністичне». Цей апель, як один з інструментів московсько-більшевицької закордонної політики, не зважаючи на те, що є знаряддям брехні й підступства, відіграє важливу роль у творенні й популяризації міту про Москву, як носія всього «прогресивного», «здорового» і «революційного». Система створена революційним шляхом, що стала опорою нечуваного деспотизму і політичної реакції, ще й далі говорить мовою революції. Парадокс? Звичайно, що так, але парадокси такого чи іншого роду, особливо такі, що служать інтересам російської імперії, абсолютно не турбують московсько-більшевицьких ватажків. Усе це зводиться до того, що

*) Див «Визвольний Шлях», кн. III, 1968, стор. 317.

той, хто починає революційну боротьбу проти московського імперіалізму, проти поневолення, відразу стає натаврований як «ворог прогресу», «ненависник народних мас», «реакціонер» і т. п. І треба особливо ефективної пропаганди, щоб переконати світ про справедливість протимосковського революційного процесу в т. зв. ССРСР.

Іншою причиною, чому існують труднощі протиімперського повстання в ССРСР, є сила сучасної московсько-большевицької імперії. Ця імперія, як ніколи досі, вважається сьогодні за велику мілітарну, а тому й політичну, потугу. Як один із переможців у другій світовій війні (завдяки німецькій і англо-американській глупоті), червона Росія відіграє тепер у світі таку роль, про яку московські царі навіть не мріяли. На наших очах російсько-большевицька імперія набирає розмаху глобальної потуги (тут вирішальне стратегічне значення може мати поява большевицької офензивної морської флотії) в той час, як інші імперії ХХ-го століття вже зійшли або сходять із світової арени.

Отже, мовляв, як же починати революцію проти імперії, яка далі в наступі й оголошує війну «капіталістичному» світові та пророкує «перемогу комунізму», не зважаючи на її одночасні гасла «мирної коекзистенції»? Чи ж не видається це революційним «донкіхотством» ставати на двобій із воєнним колосом горстці революціонерів (напочатку це завжди буде горстка)?

Але треба пам'ятати, що саме в таких умовах починалося багато успішних революцій, починалися вони з позиції мілітарної слабости, а не сили. Так саме зродилася і московсько-большевицька революція і влада сучасної російської імперії.

Третя причина, що діє в некористь визвольної революції поневолених Московя народів, це поширення у світі, зокрема на Заході, погляд про «мирні» й «прогресивні» інтенції московських олігархів. Таку обманливу проповідь «мирного співіснування» в багатьох столицях світу трактують не як маневр московської закордонної політики, а як політичне «вірую» московсько-большевицької верхівки.

Тому, що політики західних держав намагаються зберегти за всяку ціну мир у світі (тут виявляється передусім страх перед нуклеарною війною), годі сподіватися піддержки чи симпатії в західньому світі для тих, що хочуть розбурхати «тихі плеса» вимріяної «мирної ідилії» в ім'я свободи людини і народів. Адже знаємо і бачимо, як «непопулярно» тепер говорити серед т. зв. поважних політичних сил світу (включно з Ватиканом, який від певного часу перестав бути одним із вогнищ антикомуністичної боротьби) про Москву як агресора. Правдивого антикомуніста, правдивого оборонця прав і волі поневолених Московя народів відразу ж назвуть «фанатиком-екстремістом» і, взагалі, «неповажною людиною», якій (часом чемним способом) висловлюється співчуття з приводу її «відсталости», а то й «реакційности».

У зв'язку з цим виникає цілий ряд питань: мовляв, як же робити революцію проти ССРСР, який проповідує «мирне співіснування», ко-

ристується славою »доброзичливої поміркованості« (один з ідеалів теперішнього Заходу), ватажкам якого тиснуть руку не лише сильні світу цього, а й ті, що мають у своїх руках ключі до світу потойбічного?

Очевидно, все це треба брати до уваги і добре обмірковувати, яким способом можна розвіяти цю димову заслону московського блефу про »миролюбність« і »прогресивність« нібито нової політичної лінії Москви, що запаморочила не одну голову в політичних і навіть релігійних центрах Заходу.

Четверта причина (мабуть найважливіша), чому революція в СРСР не легка справа, пояснюється тим, що московсько-большевицькі володарі вже на протязі півстоліття виявляють свою спроможність міцно тримати в руках поневолені народи і кожну людину зокрема. Завдяки своїй систематичній, безперервній пропаганді про »вищість комуністичного устрою« над усіма іншими, завдяки постійному карикатурному зображенню »капіталістичного світу«, якому приписуються всі »гріхи« і нещастя на землі, переважно видумані, і завдяки витонченим методам терору, в чому московські большевики виявилися неперевершеними, поневолені народи в СРСР, в тому й український, часто не мають іншого виходу і примушені сповняти ролю слухняного інструмента московсько-большевицького режиму.

Брехня — один із найголовніших засобів панування московських большевиків. Вони постійно наголошують, що в СРСР національне питання розв'язане »позитивно« й »справедливо« і що тільки в »дружбі« з »великим російським народом« усі інші народи можуть бути вільними і щасливими. Так українська людина постійно чує і читає про »суверенність« її республіки, про »братню любов« російського народу, який начебто бажає тільки допомогти українському народові бути »щасливим«; її просто придушують крикливою пропагандою про »величезні досягнення« в економічній, соціальній і культурній ділянках народів »соціалістичного табору«. Ізолювана від світу залізною заслоною, поневолена в СРСР людина часто не може відрізнити звичайної вигадки від фактів, не може знайти відповідного критерія для дестилляції правди від брехні, не може виробити собі власного погляду, ґрунтованого на дійсності, а не на фікції, на цілий ряд важливих і пекучих проблем.

В такій ситуації українському народові дуже важко правильно й повністю оцінити своє дійсне становище, поневолення і нещадну експлуатацію Москвою. А ті українські патріоти, які повністю свідомі дійсного стану поневолення своєї нації і протестують проти московського імперіялізму й русифікації, відразу попадають між колеса московсько-комуністичного терору. Так приходить удар за ударом і революційні процеси сповільнюються, часом ніби завмирають. Крім цього, революційні процеси в Україні, на жаль, є постійно під обстрілом і з боку своїх же яничарів, які з таких чи інших причин опинилися в таборі ворога свого народу. Проблема »рідних« яничарів надто

складна, щоб її можна з'ясувати двома чи трьома рядками друкованого слова. На жаль, це явище в українській нації не нове, воно живе далі. Історія України дає чимало прикладів, як люди українського походження, замість розбудовувати сили власної нації, розбудовували чужі політичні центри, що в своїй основі були антиукраїнськими. Знаємо, що й тепер є чимало українців, які служать на відповідальних постах російсько-комуністичної імперії і поборюють усякі спроби українського «сепаратизму».

Але, не зважаючи на всі перешкоди й труднощі в реалізуванні національно-визвольної революції в ССРСР, є все ж таки певні ознаки, які виразно вказують на те, що червона російська імперія переживає глибоку внутрішню кризу, яка витворилася наслідком революційних процесів у самому ССРСР, а також поза його межами.

Поперше, багато країн Східньої Європи, що належать до «соціалістичного табору», намагаються таким чи іншим способом, більшою або меншою мірою, звільнитися від московського диктату і піти шляхом власних національних інтересів. Очевидно, такі країни як Чехо-Словаччина і Польща більше бояться німців, ніж москалів, тому процес звільнення від московської «опіки» в них проходить дуже повільно, обережно і в незвичайно скомплікованих умовах. Інші сателітні держави, особливо Румунія і Угорщина, прямують досить виразно до більш незалежного політичного життя. Становище Болгарії невиразне, але і в тій країні також нуртують тенденції відокремлення від московсько-комуністичного центру. Албанія, найслабша комуністична держава, вже перестала бути сателітом Москви і стоїть на боці комуністичного Китаю. Югославія ще з 1948 року керується передусім власними інтересами. Тільки Східня Німеччина беззастережно виконує волю Москви, бо боїться, що відрив від Москви означатиме її кінець — об'єднання із Західньою Німеччиною.

Треба зазначити, що відосередній рух («Геть від Москви!»), який проходить тепер у сателітних країнах, керований т. зв. націонал-комуністами, тому не є смертельною загрозою для московських комуністів, а все ж таки він є поважною загрозою для московського імперіалізму. Ця загроза не лише в тому, що російська імперія може втратити ряд своїх сателітів, а також в тому, що інфекція успішної проти-московської боротьби проникає в саму імперію і підтримує надію поневолених в ССРСР народів на визволення з-під московського панування.

Подруге, конфлікт між червоним Пекіном і червоною Москвою є поважним ударом по комуністичних планах здійснити світову гегемонію комунізму, з центром у Москві. Поглиблювання такого конфлікту в комуністичному таборі примушує московсько-большевицьких стратегів застосовувати найобережнішу тактику в московсько-китайських взаєминах. Можна припускати, що в майбутньому московсько-китайські взаємини можуть погіршуватися і тому зусилля кремлівських можновладців будуть все більше концентруватися над китайською проблемою.

В т. зв. світовому комуністичному русі, де відбувається затяжний двобій між згаданими протагоністами, московські більшовики зазнають ще не одної поразки, що відіб'ється не тільки на їх силовій позиції серед комуністичних партій світу, а також і всередині російської імперії. Річ у тому, що послаблення московського впливу і престижу серед комуністичних партій світу зроджує в багатьох людей сумнів щодо непомильності і правильності московсько-більшовицької політики, а це, в свою чергу, може привести до переоцінки ситуації і заломання віри в «всесильність» Москви. Разом із цим будуть зростати і революційні процеси в СРСР. Не треба забувати і того, що московсько-китайський конфлікт може послужити для активізації певних протимосковських елементів серед неросійських народів.

І потрете, сучасні настрої серед частини інтелігенції в СРСР, зокрема в Україні, виразно говорять про велике незадоволення, а навіть спротив московсько-більшовицькій тоталітарній системі. «Бунт інтелектуалів» в Україні, спрямований проти експлуатації Москви, проти національного поневолення, проти несправедливості, русифікації і т. п., що часто кінчається для відважних патріотів, воїнів думки, пера і пензля, тюрмою і концтаборами, є незаперечним доказом, що боротьба українського народу за волю і державність триває далі. Подібні явища бачимо й серед інших поневолених Москвою народів. Усе це веде нас до такого висновку: в сучасну пору в московській імперії відбувається антиімперіялістичний, антимосковський процес, на чолі якого стоїть «літературно-мистецька» інтелігенція, а все це нагадує певною мірою передреволюційну атмосферу в царській Росії. Очевидно, ситуація в передреволюційній царській Росії була інакша, ніж сьогодні, в червоній російській імперії, але наше порівняння має за мету показати, до чого може довести такий протестаційний процес інтелігентських сил.

Треба також підкреслити, що поети, письменники і мистці мабуть не зможуть успішно виконати ролі провідників революційного процесу, бо просто по своїй природі не надаються до ролі стратегів і організаторів революції. Для цього потрібно людей іншого типу, як знаємо з досвіду 1917 року. І такі люди в Україні тепер напевно є.

Обговорюючи проблеми революційної розв'язки українського визволення, ми зосереджували нашу увагу на питанні революції в цілій російсько-більшовицькій імперії, або бодай у більшій її частині. Річ у тому, що ми хоч і віримо в можливість революції тільки в Україні, проте постійно маємо на увазі не лише саму революцію, а головню її успішне завершення. Московсько-більшовицький імперіялізм ще досить сильний, щоб його можна перемогти або позбутися тільки в Україні. Знаємо, що московські олігархи вживали і будуть вживати всіх засобів, як фізичних так і психологічних, щоб українське повстання негайно знищити і скомпромітувати. Якоїсь зовнішньої, вирішальної допомоги, наприклад, від західних великих держав, було б наївно сподіватися, бо західний світ боїться нуклеарно-озброєної Москви. Він буде тільки спостерігати українську трагедію, як спостерігав угорську

в 1956 році. Але революція загального характеру в цілій московській імперії, або хоч у її частині, відразу змінить характер протимосковської боротьби, бо примусить Москву розподілити свої сили в різних країнах, що розпорошить її політичний і мілітарний потенціал. Повстання на великих просторах російсько-большевицької імперії дасть поштовх також до повстань чи розрухів у країнах східньо-європейських сателітів Москви, а це — в свою чергу — ще більше послабить стратегічні й тактичні спроможності московських большевиків. Така загальна протимосковська революція стає передумовою її успіху, а разом із тим може отримати і допомогу від інших, вільних, держав. Навіть червоний Китай може дати таку допомогу деяким народам в СРСР, коли взяти до уваги його зацікавлення Зовнішньою Монголією, Центральною Азією і Сибіром.

Отже, на нашу думку, українська визвольна стратегія повинна постійно брати до уваги ідеї «всеімперської» чи багатонаціональної революції, себто — здійснювати концепцію АБН-у.

Міркування про багатонаціональну, добре координовану революцію в середині московсько-большевицької імперії є, очевидно, тільки проєкцією, яка може бути успішною тоді, коли в СРСР виникне революційна ситуація.

З другого боку, на нашу думку, пасивно чекати на революційну ситуацію в СРСР, не прикладати своїх зусиль для витворення цієї революційної ситуації, не можна. В Україні і на території інших поневолених Москвою народів треба розбудовувати якісну політичну силу, яка активно організувала б не тільки «революційну ситуацію», а й саму революцію.

В мобілізації і розбудові антибольшевицьких і антимосковських сил в СРСР і за кордоном, треба, очевидно, шукати і за зовнішньою допомогою, наприклад, від антикомуністичних країн Азії. Хоч розрахунки на допомогу Заходу в теперішній ситуації безпідставні, проте у відповідних умовах вона не виключена. Мова тут передусім про т. зв. приватні кола, які певною мірою могли б зміцнити антикомуністичний і антимосковський фронт.

*

В окремих розділах нашої статті ми обговорили три шляхи, що нібито ведуть до визволення України і відновлення української держави. Шлях т. зв. еволюції ми відкинули, як нереальний. Розрахунки на війну чи війни між СРСР і західними державами, хоч нібито більш реальні, проте теж дуже сумнівні. Отже, лишається єдиний шлях — «всеімперська» революція. Цей третій шлях безперечно найтяжчий, але він реальний і необхідний у нашій боротьбі за волю і державність.

Н. ГЕРКЕН-РУСОВА

ПАМ'ЯТІ ЮРІЯ КЛЕНА

(У двадцятиліття з дня його смерті — 1947—1967)

ПАТРИЦІАНСЬКА ПОЕЗІЯ або ДВІ СТИХІЇ В ТВОРЧОСТІ ЮРІЯ КЛЕНА

II

В любовній ліриці поет, як лицар, плекає культ «прекрасної дами», цю форму «любови високої», що ототожнюється з любов'ю до прекрасного, вічного, недосяжного ідеалу.

«Прекрасна дама» — це шляхетна і володарна постать, до ніг якої співець схиляє чоло, якій одній незмінно служить і яку одну обожнює. Тому уява поета прибирає цю класичну *Gentildonna*-у в «одежі з золота і сна», в царські осінні пурпури і шкарлати, або в «легкі й прозорі» квітучі одежі весни і літа, або вплітає діаманти до білих, як сліпучі сніги, шат її. Чоло дами серця він квітчає коронами троянд, авреолями сийва чи зоряним вінцем. Як ця постать прекрасної дами (хоч би й візуально!) безмежно далека від образів «сільських богинь», або «пролетарських підміських муз» «із золотою папіроскою у намальованих устах». Від отих жіночих постатей, що їх поети конче прибирають у вишивані сорочки, чобітки, запаски, в намиста чи хустини, або прикрашають усіма атрибутами міської «вампи»! Це ті «бар-музи» плебейського типу, або солодкаві і журливі рустикальні «Марусі», такі звичайні і земні, теплі й щирі, або вульгарні, що їх так полюбляють поети певного гатунку: вони вельми до смаку припадають нашому субстратові або урбаністично-плебейському примітивові. До цієї сільської або плебейської Афродіти стоїть у повному контрасті аристократичний образ лицарської, патриціанської Афродіти Клена, що в одному з віршів прибрала постать осені:

»В одежах з золота і сна

Вона простує крізь сторіччя.

Ця «прекрасна дама» не проста собі дівчина, жінка чи коханка, — це «далека принцеса», це та традиційна «триполійська дама», до якої стремлять його думки й почуття. Це мрія, за якою тужить його творчість, яку шукає його натхнення, і яка, мов

»царівна дальня і незнана

з морського берега у тьму зорить»,

до якої він звертає свої пеани:

»і день, і ніч у честь твою дзвенить

і плече в береги твої щомить

моїх канцон урочиста осанна»;

це їй поет,

»у рокоті тремкому труб і струн
...на берег кидає кораблі
...пісень розбурений бурун«.

Хоч образ цієї прекрасної дами, ще не виявлений у Клена у повній і цільній візії, але він чарує і ненастанно притягає до себе поета, полонить його уяву і володіє нею, та бринить у ритмах, що розгортають свою магію в обріях його творчості:

»ще не являлась ти моїм очам,
а вже високим горам і лісам
твоя хвала гула в моїм хоралі«.

Це та невідома, але упрагнена володарка думок і мрій, про яку поет співає:

»не бачивши її ніколи,
світ-за-очі подався я шукать«.

Це та принцеса, для якої ще »за лицарських днів« поет »різбив на скелі вірша« своїм стилетом. Це та далека невідома, яка зійде до нього, знайома й осяяна, коли прийде приречений час, але, покищо, лишається »володаркою химер«, до якої тягне »непереможна сила«. Ця Sehnsucht за прекрасним і небуденним образом »триполійської дами« ностальгічною нотою вічного суму бриніла в серці кожного правдивого лицаря. Тому поет хотів би йти слідами Жофруа Рюделя, »узявши плащ і посох пілігрима«, згадуючи принца з Бляї, візйонуючи ту »тиху хвилю вечорів«, яка (о, *Joie supreme!*) —

»останнім полум'ям зорі залита,
мій корабель, у золоті омийтий,
приб'є до триполійських берегів«.

Цей культ прекрасної дами, від триполійської принцеси Мелісанди до Дантової Беатріче, яку »славлять янголи вгорі« і ім'я якої »благословенне тричі«, є культом високого ідеалу »чистоти і краси, героїки і духовости«, є тим ясным світлом, що скеровує лірику Клена на горній шлях, від земного до небесного. Цей стиль любовної лірики є часами ледве закрашений відтінком легкого еротизму, але ж ніколи не набирає змісту земної плиткості і завжди лишається тим

»світлом ранковим зорі,
що ним співці, поети й малярі
колись наситили середньовіччя«.

Поруч з цим *divino amore*, з формою »любови високої«, з так званим *amour céleste*, подибуємо у поета також образи земної любови, *amore humione* чи *amore profano*, до якої він ставиться з іронією і легкою погордою, властивою лицарям середньовіччя, які від гrotів німф стреміли до висот мадонни. Це пригоди на перехрестях, на роздоріжжях його фантастичних мандрів та на тимчасових причалах його кораблів. Це ніби квіти гріховні, зірвані мимохідь там, де частується

«гостей мандрівних край дороги», це ті небезпечні зони, де лише проноситься «вітрило срібне» під «арками... високих брів», але не кидається настало якоря. Це співи про ті *amori idolori*... у «зачарованих гротах» Цірцей, між підводними скелями. Це ті заворожені місця, що кінець-кінцем лишаються за його обріями, бо

»досвідчений минає у тумані
той голий острів, де у млі зеленій
співають звабливо страшні сирени«.

Ці скороминучі пригоди не є самоціллю, а тільки певним стимулом, і в цьому саме посідають свій сенс і свій чар. Це немов пломенисті хмари, що час-од-часу набігають на ясні і спокійні душевні обрії поета, або накочуються на них хвилями шалу, щоб сплинати у ритмах його віршів. Ці скороминучі настрої завжди лишають по собі пах якогось несталою, вслизаючого чару, що гасне, «як відблиск вогню на крилах ефемерид», це нетривкі пахощі швидко відцвітаючих «оргій квітів», відлітаючі сни, танучі на вікнах сніжні візерунки, пригоди, що тануть, як і спогади про них.

Ось чарівно-мимолетна зустріч:

»в зіниці бризнуло вогнями,
трамваем жовтим продзвеніло,
блиснуло синіми вогнями
і в сніжну далеч відшуміло«.

І в ліричному переживанні поета лише забриніла меланхолійна нота:

»то, може, щастя відлетіло
на крилах вечора і снігу?«

Або ось друга «зустріч» закреслюється летючим і звабливим спогадом:

»в заметах сніжних полустанок
і біг швидкий підкутих санок
і профіль чистий і невинний«,

а то знов згадка про «лукаве золото... волосся», в якому поет горів, або порада, звернена більш до себе, ніж до інших мандрівників:

»завітай до Цірцеї на день або два,
подивися їй в очі блакитні чи сині,
подивись, як летять по лиці її тіні,
але слухай, як борвій про мандри співа...

В слухбу мить напинай прудкоході вітрива«

і тікай, тікай від облудних чарів тих островів, з тих морських шляхів згуби, де мерехтять ті вогні маяків, «що морякам віщують небезпеки» і вогником блимає «зрадлива *stella maris*».

Поруч з цими авантюрами «морськими і любовними», виринають і мотиви більш трагічної романтики, більш дантівської, коли «на килимах із рож і яміну», у білім сні квітчастих оргій« двоє перечитують «сьомий круг» Стефана Георга і гойдає їх «строф повторний спів»,

закипаючи »білим шумом рим«, — образ, такий близький до трагічного кохання Паоля і Франчески. З цих настроїв і переживань, з цих »odioet amor«, з цих грішних обіймів »amore profane« поет неминуче рветься до висот *amore sacro* переможним співом:

фанфарами шаленими вогнів
мене маяк твій знов у безвість кличе,
де крутяться уламки кораблів.
Дарма: в одежах білих Беатріче
несе дари і радощі нові
і в серце сипле зорі снігові».

Хоч лірика *profana* теж яскрава і сильна, але не така блискуча і натхненна, як лірика, навіяна *amore sacro*, а все ж ці два елементи виявляють психічний образ поета у формах Тангойзерового комплексу устремління від грота Венери, до висот Єлизавети, від земного, до небесного, від *profano* до *sacro*.

Ця контрастність переживань властива поетові і в обсязі почувань. Вона питома йому як і в усьому іншому, притягає і вабить у подіях, душевних станах, у чужих літературних виявах, у власній творчості. Джерело цього треба шукати в тім же дуалізмі поета: у поєднанні двох стихій: суворо-героїчної нордійської й української, лагідно-ліричної та пристрасно-містичної.

Але ідилія, елегія, буколіка і ліричний інтим — це лише одна сторона його української стихії. Є й другий бік її, містеріяльний і містичний, у якому віддзеркалюється духовість поета. Цей магічний бік його стихії пов'язаний з Києвом, але Київ тут не вияв »урбанізму«, громадського стилю, ще менше вияв міської лірики зі »злотом київської печалі«, що горить і сяє в »блакитях київських небес«, або догоряє на тлі »древніх мозаїк«, — ні, у Клена це стихія київської духовости і мудрости, що »в дрімотнім сні спочила« під священним символом Софії, яку, може, й несвідомо збуджує поет і зносить у височинь звідти, де »священна сутінь залягла«.

Тим то так легко поет переходить у стихію духа, так природно і легко входить у світ нашої старокиївської духовости, в якій лицар, воїн і поет знаходить вищу ініціацію духа, таким чином закінчуючи у своїй збірці цикл трихотомічного наставлення: тіло насолоджується супокоем ідилій чи чинністю і терпить від страждань земних; душа поривається у далечинь, на змаг, подвиг, у боротьбу, в акцію чи мрію; а дух прагне Бога, вищої Божеської мудрости, прозріння чи одкровення.

Всі ці елементи в гармонійнім і органічнім єднанні переходять через усю збірку Юрія Клена.

Отож у чарах і снах ліричного розпруження »у синім краї Шевченкових ідилій« поет не затримується назавжди. Це не є та тиха пристань, де кидається настало якоря, це лише причал до рідного берега, вздовж якого далі йде лет каравел, що простують у трагічне

сучасне і далі... в »жорстокі дні із кричі й люті«. В »багрі зроджені роки«, де »сонце, з міді куте«, у »невідомі світить нам віки«, — у ту Україну, яку поет бачить і сприймає, як »країну Господнього гніву«, як »страшний Содом і прокляту Гоммору«, де часом йому являються у снах

»страшні архангели, що движуть зорі
і долю світа важать на мечах«,

країну, яка повстає в уяві і спогаді поета жажливою візією Дантового пекла і в яку йдеться крізь ту Авернську печерну браму, над якою пламенів напис:

*»Per me si va nella citta dolente
Per me si va nel eterno dolore«,*

ідеться, як »у скорботу і відчай«, крізь »біль наруг, крізь ніч гірку неслави«, туди, де правиться страшна сатанинська »чорна меса«, де »сонце мерхне в чорних небесах« і де з »дальніх рідних обріїв« іде лише »мовчазний і сумний Вергілій« назустріч у степах, щоб стати ментором поетові у цім нашім дантівським неоінферні. Тому трагічним криком виринається у поета: »гамуй, мандрівнику, смертельний жах«, бо там, у тому пеклі скрізь

»не спокій лагідний, — безладний рух,
де хаос в димі чорному регоче,
і вбила хемія безсмертний дух«,

там, у цьому »чумному чаді«, де »мертвих тіл багряні гекатомби«, де бушують жахи пожеж, де »смерть і сором«, »безчестя і нарути«, де повсюди »біль без краю« і »шаль розпуки« і муки, »муки без кінця«, де »наче великі кльоаки Київ і Харків, Полтава, Одеса« з їхніми обдертими бездахами кам'янями, що »оскирили жовті кістяки« і де між чорних почвар однача »голод сурмить, як осел« і »мов пес, голодний місяць вие«, де скрізь лише »гори нещастя і бруду«, серед якого »у танці шалено сплелися тиф, і холера, й чума« під монотонну і макабричну музику кінцевих катастроф, коли під »понури́м прапором смерти« розцвів канібалізм; там, де пекельний »обрій розжеврений міддю палає«, ковтаючи »люду обдертого зграї«. З образів цього інферального дантівського видовища, відомого вже з »Проклятих років«, поет природно переходить до апокаліптичних образів і дає ту візію »з'явленої кари«, що показує своє страшне обличчя над просторами нашого краю. Апокаліптично звучить у »грози і громі« вірш поета:

»і гніву Божого вино
плеснув із чапї ангел сьомий«.

»Невисипу́ще око« чатує людину у ріднім краю, який перетворився на дев'ятий пекла круг, де якась потвора

»реве, роззявивши стотисяч пащ,
шматує, рве, рокує на загладу.
З лобів тих пащ рогами сотні башт
ростуть і в морок зносяться високо«.

Це той апокаліптичний звір, той »стопай гад«, що »повивши Україну в чад«, »почав кігтями дерти здобич«.

І після катастрофально нагромаджених страхіть, образами яких розщедрилась його поезія, ясні і ляпідарні строфи, що дають мудре пояснення тому, що сталося — у формі причини, бо:

»бур'яном заростає дорога,
що крізь заграву днів
нас вела до далекого Бога«.

Та не тільки забули ми цей шлях, а ще й відцурались і зреклись цього Бога, якого не стрічали з дарами і не вінчали, як царя,

»У високому білому храмі,
де у вікна світила зоря«,

ми, навпаки,

»на усіх перехрестях його розіп'яли,
біле тіло його шматували,
загинали над ним матюки
і вовкам на поталу
розкидали куски«.

За цей гріх зречення Бога-Духа і закону його неминуcho приходить розплата, приходить відвічна кара Божого гніву, що наводить тих, яким припало завдання бути бичем Господнім, татар, печенігів, різних лютих обрив, що в них наша християнська есотерична література завжди бачила виконавців Божої справедливості і що ними Господь нас карав: »не ради того, що їх милую, а ради того, що вас караю«, — такий знайомий рефрен мудрих книг нашої старої літератури. Тут елементи містики і есотерики ясно виявляють себе у поета. Цей фатальний момент розплати за гріхи, страшний своєю невідкличністю, своїм образом *herror antiquus*, грізно вдарає по свідомості нашу душу і відбивається страшним трагізмом у сфері духа формою »откровения в грозе и буре«, яке сконцентровано у візіях поета і відповідних образах:

»труби рокоцуть,
крики птахів
грози пророчуть...
Чуєш, іде
б'є вже у мури,
дме нам у скроне
вихор, вогонь
Божих долонь!«

Тому »в годину скорбну розпачу й відчаю« і князь Данило звертається до Єдиного і Всесильного по відповідь на свої питання.

Але поет, як справжній лицар, знає, що »мужність, благородство і мудрість« вимагають »перед жахом кари« або твердості, спокою і

терпіння, щоб перенести і витримати іспит, або подвигу, змагу і боротьби, цебто бою з почварою-гадом, бо він пам'ятає і знає:

»як у грозі, у блискавиці й громі
колись страшну потвору переміг
святий Георгій в ясному шоломі
і як дракон, звитяжений, поліг«.

тому

»ти серед хаосу і реву
з ясним, спокійним стань чолом;
мечем удар об щит крицевий,
стягни міцніше свій шолом«

і ні в яким разі не піддаватися розпачу і страху, тому »плачу й одчаю«, що завжди є питомим мотивом жалів і ліричних скарг нашої »пребейської« поезії. Тому таким прекрасним, духовним аристократизмом і гордим закликом звучить рядок »гамуй свій плач, гартуй свій гнів«, або далі:

»дивись майбутнім дням у вічі,
метаю у простір ясний спис«,

або:

»крізь дим багряного пожежу
вдивляйся пильно в далечинь«,

бо

»вже гудуть у тобі струни
прийдешніх заграє і років«.

В такі моменти піднесення поета опановують улюблені настрої такого притаманного йому почуття майбутнього ренесансу, бо він інтуїтивно дуже сильно відчуває таємничий шлях космічного колобігу, невідкличну циклічність нашого життя і його феноменів вічної змінності: по трагічних »проклятих роках« надходить неминуче відродження. Після катастроф — нова щаслива ера, після смерті — нове життя, і то не лише в природі, подіях, космосі, але й у мікрокосмосі — в людині. Теж і в житті нації.

Тема реінкарнації, ледве вловима, містеріяльно виявляє себе у деяких рядках »Каравел«, але цього досить, щоб овіяти збірку поезії »ясним світлом білого лета« тих крил есотеризму, що завжди ширяють над усім великим і справжнім у творах мистецтва.

Ця тема колобігу життя (така мила і близька Сковороді) вперше маркантно з'являється в »Колі життьовім«:

»а, може, все в життю повторний біг,
і прагнений кінець лиш є початком,
і ти прийдеш у світ чужим нащадком,
щоб знов кохати весни, зорі, сніг
і ту, що буде в снах твоїх зоріти,
коли запахнуть ранком перші квіти«.

Або під час одної »*promande romantique*« у »північній столиці« поет згадує,

»як за часів Рамзеса
цей місяць плив крізь нільський очерет«.

або як він, колись бувши лицарем-поетом, стилетом на скелі вирізьблював вірша в честь улюбленої. А трохи той самий реінкарнативний мотив:

»з могильних надр мої збілілі кості
хай викине новітній скит чи гун,
дарма: на кораблі, аевроплані,
чи, може, просто в затишнім садку
знов стріне нас ця ніч, і сні неждані
возквітнуть у червінному вінку«.

Тему відродження, як *risorgimento eterno*, поет яскраво переживає в образах весни чи у феноменах внутрішнього, чи зовнішнього ренесансу в подіях і людях:

»природа тиха і сумна,
але у всьому обітниця:
О, буде ще така весна,
яка тобі й не сниться!«

І в іншому місці

»і, зачароване природою,
вже серце дише сном і вродою
прийдешньої весни«.

І знов передчуття грядучого оновлення в загальному образі:

»Але щороку я стрічаю весну,
немов це перша у житті весна.
Надіюсь, вірю і чекаю: може,
вже цього разу збудеться воно.
Що стільки років надить і тривоже
і в снах моїх співає, як вино.
І що, коли в потузі непоборній
повстане день, протрубить нам ясу,
і ранок несподівано розгорне
ніколи ще не явлену красу«.

Або бронзовий Володимир, вдивляючися в дальній обрій, всміхається всезнаючим і мудрим посміхом, не дуже до серця беручи нове лихо-ліття, бо згадує,

»як по добі недобрій
загинули, не полишивши слід,
і дикий печеніг, і люті обри«.

Або поет вітає Україну з новою весною, у пророкальному пориві:

»В крилатім шумі прапорів
колись зустрінеш буйний травень«.

Це передчування того нашого духовного ренесансу, що поведе
 »до дальних мет, невидано-ясних,
 прямуючи в нові простори«,
у яких Божя сила, як
 »чиясь невидима рука,
 ворота в далеч відчинила»,

у ту далеч, де неясне, як натяк, але певне у візії поета променіє велике і містичне призначення нашого краю, те призначення, що »зріє, мов зерно«, що »спіє в лоні невідомім«, і де променіє образ того »корманича«, що незмінно з'являється в »грізний день залому«, щоб скерувати »в грозі і гromі« стерно туди, куди велено долею.

Поет чує, як по зимі і по часах лихоліття »у вуха свище квітень«, він бачить, як »темний ліс зелені пагони підніс«, бачить образ буйного життя, захованого в »насінні голім«, а тому в »лиху хвилину«, коли знов душу душить »мертва мука і зневіра«, лунає його клич:

 »Коли твій нарід лихо поневолить,
 не кутай скаргами твій рідний край,
 сховай для засіва насіння голе...
 Дрімає в темній скаралущі жолудь,
 погрій в руці його, тули до чола,
 вслухайся, як росте прийдешній гай«.

Можливо, що найпатетичнішим співом бринить цей мотив циклічного відродження нашого краю у вірші до сина:

 »Минуть роки, і син мій дужий
 тут вийде з заступом в руці,
 і м'язи міць напружить,
 і сплинуть дні — не ці...
 Все, що пожарам на поталу
 ми віддавали й на загин,
 спорудить знов помалу
 його упертий чин...
 Працюй! Клади на камінь камінь.
 Як запахуючий срібний крин,
 розквітне над віками
 твій подвиг і твій чин«.

Отож, хоч яка там не була і є макабристична тематика Клена, в ній не так бринить мелодія *marche funèbre*'а, як могутній спів переможного відродження. Це не плебейський плач над згарищами рідної Трої, не рабське квиління »на ріках вавилонських«, а гімн на честь грядучого ренесансу нашої »степової Александрії«, »рідних київських Атен«. Це не розпачування над попелом бувальщини, а надія на появу ново-відродженого фенікса, який має злетіти над ним. І тому, разом з поетом, »з солодким жахом у серцях підстерігаєм ми жар-птицю«..., тому дійсно »благословенні дні прокляття й кари«, по яких неминучо настає новий ренесанс.

Інтуїтивне відчуття місії України — це, може, найголовніша ініціація, яку дарує нам творчість поета, це сенс тої сакраментальної *raison d'être* нашої держави, нації, народу, нас самих, яку схоплює поет із блискавичного прояву істини в тих творчих хвилинах натхнення, коли божественна субстанція являє нам свою заховану справжню суть. Тому даремне шукати там »здравих«, раціональних тверджень, де є лише інтуїтивна поетична візія і натяки. Але в цій ініціації блищить безперервність того ланцюга традиції, яка пов'язує нашу стару літературу з сучасною, спалахуючи тут новим блиском. Поет свідомо знає, чи підсвідомо відчуває, що шлях, призначений Україні у майбутньому, це шлях духовости (»експансія духа у простори, ось твій грядучий маєстат«), що уділ нашого краю — це створити »імперію духа«, яка з київського центру має універсально променювати. Тому поет, звертаючися до чужих народів, каже:

»о, вам, народи, що віки
свої у славу угорнули,
вам пурпур, берла і вінки.
Ви взяли в дар собі Минуле.
А ми, ми творимо тепер
з хвилин і дій життя поему,
ми п'яні барвами химер,
що з них Майбутнє ми снуємо.
І що для вас Перікл, Парнас,
Самотракія, Рим і Данте —
Це сон нездійснений для нас«.

І ось ніби пояснення нашої місії між старим світом, що падає, і новим, що народжується:

»на гострій грані двох світів
ми непорушно муром стали«.

Хоч досі

»в запеклім герці двох стихій
ми завжди жертвами лягали«,

а проте

»У такт роками гуде наш крок.
Ми йдем... ми ростемо... ми будем«.

Бо »ми ще снагу п'ємо з джерел«, бо перед нами ера майбутнього, тоді як у інших народів Європи лише блискуче минуле. Які цінні і цікаві ці ініціації, що витікають з інтуїції поета, »коли, затьмаривши зеніт«, гудуть »громами катаклізма« по цілому світі.

Якщо досі завданням інших народів були війни, успіхи в перемогах і завоювання, розквіт матеріальної цивілізації, нашим призначенням має бути розквіт духової культури у формах нової етики, яку містеріально передчуває поет, бо ми віддавна

»бачили у снах
святині дальні Царгороду

і під загравами в степах
нову виховували вроду».

Це те саме зерно, що «зріє в лоні невідомім», символ тої духовости, що її наша відроджена державність має принести людству, це той правдивий світ, про якого поет каже:

«він, наче плід, важніє і дозріває,
наллятий соком невідомих лон,
і темний сок, буруючи, співає,
немов вино Господніх грон».

Плекати те зерно, поки воно не визріє — чи ж це не є то наше завдання й нашої держави, яку «перед вечірнім спадом сонця» свого «цісарським пурпуром укрила» безкрила Візантія, «сумна і строга», «у тьманих ризах з золота старого»! Пурпур — це символічний одяг, яким натхнення поета одягає священну столицю, той відвічний центр української духовости, яка має променіти Божественною Благодаттю за заповітом нашої давньої традиції: «Видіте гори сія? Яко на сих горах возсіяє Благодать Божія». З цих висот Первозванного, де у «багряниці старій нас вітає прадавня столиця», долинає дзвін Лаври і святої Софії, і поет співає гімн новому життю:

«слава золоту бань, що крізь темні дерева нам мріє,
(дзвоном високих церков ширше росте височінь).
Слава тобі, о життя, що не має ні меж, ані краю».

Дзвоном возвіщати нову правду духа і плекати нову Божественну істину, бути основоположником нової ери життя людства належиться — за езотеричною прадавньою традицією — Києву. І тому крізь сучасну «ніч і мрячну далеч», де «розгойдана вітрами мла» «у п'їтьму гонить» «хижу галич» і всі «шляхи нам залягла», поет гукає нам:

«лови ти чуйним слухом дальні дзвони,
що вітер їх несе з незримих веж.
Майбутні дні, мов виноградні грона,
до рук твоїх крізь дим, крізь чад і жар
схиляють важко свій п'яний тягар».

І, нарешті, остання візія Києва, як *sancta rosa mystica*, до якої стремлять усі прагнення духа нашого:

«десь там горить священне місто
шпилями гострими дзвіниць,
немов троянда золотиста,
розквітла в заграві зірниць.
Ми йдем, і, може, нас зустріне
усіх церков потужний дзвін,
і браму золоту відчине
нам чорна варта тих країн».

Ця брама, ці Золоті Ворота Ярослава Мудрого, мали в нашій езотериці таємниче значення, мали нагадувати ту другу містеріальну

»золоту браму« в »царство Духа«, яку зачинили для нас матеріалістичні доби, і що її знов відчинити для людства має Україна, Київ, де,
»хрестом прорізавши завісу дима,
в красі, яку ніхто не сокрушить,
свята Софія, ясна й незрушима,
росте легендою в блакить«.

Таким потужно-переможним образом вінчає поет свою візію духової місії України. Тут він »несліпим, зрячим оком« провидця і посвяченого бачить світ таким, який він є в дійсності. Коли ж правдивий світ є »не той, для ока зримий«, то мусить же настати день, коли »усім об'явиться, як чудо, істота кожної з земних речей«, коли кожному полуда »спаде з засліплених очей«. У найвищому просвітлінню духовному поет пророкує ту страшну і суджену годину, коли »в священнім жасі« ми побачимо

»у млі нестерпно-білій
все, все таким, як *справді* є воно«.

З цього чисто гетівського світосприймання, що »істина не є в реальності« (або, як французи кажуть: *la verité n'est pas dans la réalité*) у поета виникає тверда і ясна певність щодо »дійсности« грядучих днів, яка — всупереч реальності з її жорстокою логікою матеріальних аргументів — являється очам його добою світла і правди, справжньою ерою духа. Щодо зла, яке тепер панує над світом, то поет знає, що »це все пройде без вороття.

Так само снилися нам татари.

То ж знов чаклун якийсь навіяв чари,
і бачиш ти примари небуття«.

Поет бачить пророчо, що »розвіється поволі мла«, і що вже »в рожевім кольорі надії незнана просторінь віків ясніє«, і що доля, себто вища воля, яка керує

»всім над усіма«,
»вже іншу путь закреслює у зорях,
визначаючи проріст і жнива«.

Цей третій розділ збірки ввесь пересякнутий стихією українського духа. Містеріяльна духовість виявляє себе у творчості поета таким традиційно нашим, старо-українським, підходом до суті подій і явищ, які переживаємо і пояснення яких знаходимо в нашій літературі традиційно від Іларіона до Шевченка. Клясично йдучи за їхнім прикладом, Ю. Клен, переживаючи сучасні »прокляті роки«, »кляті літа«, »жорстокі дні«, »люте время«, як Божу кару їх сприймає.

В цих моментах відчуття Божого гніву, пророкальності і передчуття місії відкриваються елементи нашої відвічної мудрости, яку ангельськими трубами віщують нам »грізні серафими, крилами розтинаючи вогонь«. — У цих образах поета пломеніє наш »Київський міт«, з його містикою і марією.

Отже, у збірці «Каравели» заступлені всі основні елементи трихотомії: є вольова скито-смілива, сильна і відважна романтика динамічного чину в його лицарстві; є благородство, м'якість, ніжність, чутливість і чуйність української душі; є глибока мудрість духа у формах традиційно київського, староукраїнського спіритуалізму. Тому поезія Клена не лише переживається, як поезія чисто ліричних емоцій, не лише сприймається, як героїчне мариво чи фантазія романтичної акції, чар якої гостро відчувається в нашій жажливій буденщині, спрагненої героїки, лицарства і справжньої романтики, але ще й надихує нас тим духом мудрости, що сяє крізь неї, може, часом і неусвідомо для автора. Тому поезія Клена робить таке виняткове враження, тому буде сприяти вона на повернення нашої ліпшої сучасної поезії на шлях традиційний славетної лицарської ліри, «злотодзвонної» ліри Аполлона, такої відмінної від рустикально-солодкостівної уквітчаної кіфари або пролетарської розмальованої катеринки з її шабльоном і плебеїзмом. Такою ж мірою далекою і відмінною вона буде до «модерних» какофонічних подригів «джазбендової поезії» без рим, і зміслу, дикої тоналістики ритмів, і галасів своєї порожнечі.

Поезія Клена суттю і формою вертає нас до тої «благородної поезії», яку автор «Острозької війни» Пенкальський вважає за «твориво драгоцінне муз, богинь благородних» всупереч тій «піїтиці підлого гатунку» («підлого» в розумінні «підлеглого»), яка була і завжди буде здобутком широкого загалу, або примітиву, оскільки така «піїтика» відповідає його смакам і потребам, відбиває його суть і подає її у знайомих юрбі образах, доступних переживаннях, питомих настроях і поняттях, модах і течіях.

Отже, одним з дуже важливих факторів є те, що збірка «Каравели» спричиняється до того загального процесу диференціації цінностей, який, хоч і не всім, а проте стає помічним; процесу, який повільно, але вперто починає позначатися на тлі загального хаосу отої хвороби нашого часу. Вихід із того хаосу ніби вже намічається у тенденції не творити нової мішанини, а за принципом Сковороди йти шляхом «сродственного» притяження: «свій до свого».

Очевидно, що така поезія буде притягати відповідний круг читачів, ділаючи на «сродні» її духу осередки або окремі одиниці, і буде відкинена тим «загалом», якому вона органічно «несродна». Те саме буде і в критиці: «несродний» духу «Каравел» критик не справиться з розбором і розумінням поезії Клена, задовольнившись лише зовнішнім підходом щодо мови і техніки віршу. Тоді як «сродний» по духу критик легко відчує й відкриє скарби поетичної творчості Клена. Тому в «Каравелах» знайдуть себе не широкі маси, а ті немногі вибранці, що зможуть сприйняти, оцінити, збагнувши зміст отої чепурної, елегантної і глибокої збірки віршів. Це ті, що про них у нашій «Александрії» сказано: «мало нас, но смысл в нас велик». Відповідаючи їхнім вимогам і їхній ментальності, лише серед них знайде вона зрозуміння і визнан-

ня і лише в такому осередку зустріне справжню поважну і серйозну критику.

Символічно ця книжка стане одною з тих *mille vie** на якій, за Петраркою, *si rigon giungano questi che si amano e si cercano***.

Це те, що торкається ролі книжки, а тепер щодо ролі самого автора. Очевидно, вона полягає в тому, щоб, принісши нам неокласичну спадщину, не лише плекати її, як спогад, але й далі відроджувати її в сучасному. Це буде якраз та праця, яку проводила київська школа неокласиків із Зеровим на чолі: всупереч чужому негативові творити й афірмувати свій власний позитив. І справді, в теперішню «темну годину», коли найближчі часи не віщують нічого доброго, але заразом не в стані зачинити грядучих поновлених обріїв, хіба творчість поета не має бути тим непомильним «бігом корабля», що переможно несеться проти течії, використовуючи супротивний вітер, хіба це не буде *contra spem spero*, поривом до майбутнього причалу?! Чи ж це не буде цим стимулом, що спонукає поета дати більший твір, поему, в якій відбилась би доба з її сучасною трагедією і майбутнім тріумфом! Хіба зараз вже не час на поему, коли, за Леконт де Лілем, є дійсно «що сказати» і при тому «такий матеріал, що був би взятий з нашого часу і з «усіх часів», що трактував би сучасні і вічні теми одночасно?***

Такий твір чи не був би одночасно й актом передачі неокласичної спадщини і її традиції майбутнім поетам нових поколінь? Хіба цю роль поет не накреслює сам у наступних рядках своїх віршів:

»ні, зерна із садка душі твоєї
ти пронеси крізь бурю і вогонь
у теплі тихому твоїх долонь,
щоб знов із них хтось викохав лілеї.
Бо знов колись лоза горби покриє,
і знов поетові звінчає скронь.
Зазеленіє знову обolonь,
і хвиля весен чорний намул змие«.

Це обов'язок поета перед Богом, часом, вітчизною і нашою поезією. А перед нами? Очевидно, що поет, виконуючи цей обов'язок, являється для нас «обранцем долі», тою серафічною сурмою, що гласить нам божественну мудрість, красу і любов, інспірує легендою героїки і романтики, дає страву душі і духові. А для широкого загалу? Очевидно, тут роль поета для нашого примітиву буде зведена до того, що так блискучо окреслив у своєму прекрасному вірші, присвяченому Бургардту-Клену, Микола Зеров:

*) Тисяч доріг.

**) Зустрічаються ті, що любляться і шукають один одного.

***) Статтю писалося в січні 1944 р., коли уривки Кленової поеми ще ніде не публікувалися (примітка «Літаврів»).

»Так в давній Ольбії захожі різьбярі,
серед буденних справ і шкурної громади,
в душі плекали сон далекої Геллади
і для окружних орд, для скитів-дикунів
різьбили з мармуру невиданих богів«.

Якщо стихія благородного, чинного нордійського генія буде одухотворена нашою відвічною мудрістю і зогріта теплом української душі, тоді з цього завдання зродиться справжня поема, оскільки будуть у сполучі всі необхідні до цього елементи: чинність акції, благородність переживань і мудрість ідей. Нордизм дасть поемі розмах, порив, динаміку в акції. Українськість дасть ідейну будову, духовість і життя.

Завданням цієї статті не було дати звичайну рецензію або естетичну критику на збірку »Каравели«, ще менше було її наміром дати фахову аналіз щодо мови, техніки віршу, поетичних впливів тощо. Якщо питання впливів і цікаве, то лише остільки, оскільки вони брали участь у витворенні власного »я« поета, або були сприйняті, як асоціації до власної поетичної творчості у формах інспірації, чи інтерпретації, себто як *певна стимуляція*, і тільки. Але на це питання поет почасти сам дає відповідь у примітках. Значно цікавішим здавалося авторові статті постаратися виявити дійсну суть поезії Юрія Клена, заглибитися в його власну поетичну стихію, у дуалізмі її знайти ключ до розуміння творчості, в'яснити його ролі, місце і місію в нашій літературі, спробувати дати чіткий і ясний, по змозі повний і правдивий образ поета і цим навести читача на відповідне сприйняття його поезій.

Та й справді, чи істинна критика не повинна бути тим »мудрим зерцалом«, що вертає поетові його правдиве відображення і водночас віддзеркалює читачам творчість його у правдивому світлі та суттєвих рисах? Чи не повинна критика бути тим дороговказним вогнем, тим *phare allumé sur mille citadelles**, що однаковою мірою має як орієнтувати творчість самого поета, скеровуючи його »на власну путь«, так і скеровувати розуміння і відчуття його читачів. Чи кінець-кінцем не повинна критика мати ще одне, може найвище завдання: інспірувати поета творити у »сроднім« йому напрямку та інспірувати »сродних« йому читачів любов'ю та спрямованістю до ідей та ідеалів, поетові »сродних« по духу?

*) Маяком, запаленим на сотні веж.

Проф. Володимир ШАЯН

ДУНАЙ, ДНІПРО І ДНІСТЕР

(Порівняльно-лінгвістична і філологічна студія)

ВСТУПНІ ЗАВВАГИ ДО МЕТОДИ ДОСЛІДУ

Загально відомо, що назви рік, зокрема лінгвістичне визначення їхнього походження і значення, допомагають науці у визначенні й населення, яке дало назву даним рікам, а отже й жило на цій території на певному відтинку часу. Коли ж ці дані збігаються з подібними висновками археології, передісторії чи ранньої історії, вони набирають ваги допоміжних джерел для визначення етнографічного складу населення даної країни.

Каталог назв українських рік дає можливість ствердити, що їх етимологія, з незначними виїмками, може бути повністю пояснена на ґрунті української мови чи її старших видів, пов'язаних походженням із первісно-слов'янською мовною спільнотою.

Каталог українських рік дуже багатий, охоплює 2 613 позицій і, приблизно, 2 600 назв.

Назви таких рік як Золота Липа, Цвітоха, Голубиця, Гуска, Смуга, Безодня, Руда, Білка, Жилка, Кропивниця, В'юн, Бистра, Гнилка, Старуха, Вербова, Багата та багатьох інших показують, що всі ці назви рік або відразу зрозумілі, або їх легко пояснити у відчутті та мовній системі української мови. Фактично пояснення тут потрібні тільки для чужинців.

Але є теж група назв рік, значення яких не пояснюється безпосередньо і треба лінгвістичних дослідів. До цієї групи належать назви таких рік, як Дунай, Дон, Дніпро-Бористен, Дністер, Стир, Простир, Стрий, Стрвях, Стривігор та інші. Етимології цих назв присвячено досить багато уваги з боку дослідників. Проте, на мою думку, поглиблена порівняльно-лінгвістична, а разом із тим і філологічна аналіза їх значень може дати нам деякий матеріал також для датування цих назв, принаймні в періодах розвитку мов, можливо, що і в їх коріннях у прадавній індоєвропейській мовній спільноті.

Можливо, що така аналіза дасть нам теж деякий матеріал до питання про первісне населення чи теж колиську індоєвропейських народів.

Підкреслюю заздалегідь, що тут мова тільки про матеріал для можливих висновків, а не про самі висновки, які — очевидно — потребують значно ширшого матеріалу з ономастики, топографії, фльори і фавни, як теж із численних інших ділянок або аспектів питання про індоєвропейську мовну спільноту чи праспільноту.

Можливо, однаке, що поглиблена лінгвістично-філологічна аналіза з окремою увагою до семантичної сторінки дозволить нам якоюсь мірою наблизитися до речевішого ніж дотепер у науці підходу до такого складного і такого спірного питання, як первісне поселення народів, які в далекому передісторичному минулому говорили спільними для них мовами чи діалектами протоіндоевропейської спільноти.

Зовсім природно, що нас цікавить і питання про населення (чи нарід), яке давало назви згаданим рікам і заселявало простори сьогодишньої України і сусідніх із нею земель. Це питання особливо актуальне для дослідників археології і передісторії України.

Якщо в нашій студії нам вдасться зробити певні наукові висновки, то це був би вклад у складні досліди чи спроби висновків українських і світових учених у цій ділянці. В літературі даного предмету є багато припущень або непевних висновків, спертих на цілій серії сумнівних здогадів. Тому ставимо наголос на певність, обґрунтованість і поглибленість дослідів, уникаючи приманливих далекоїдучих висновків із здогадного тільки матеріалу.

Якщо на основі поданого тут матеріалу робимо й деякі напрямні для висновків, то рівночасно виразно застерігаємося, що вони мають характер гіпотез, як напрямні для дальших дослідів.

ДУНАЙ

Почнемо від назви ріки «Дунай», поскільки саме лінгвістична і філологічна аналіза цієї назви стане для нас основою у дальших дослідях. Питання історичної давности чи інших раніших назв вирине в процесі їх вивчення.

За прийнятою традицією, шукаємо найстарших записів цієї назви у грецьких історіографів і географів, батьків історії і географії — Геродота (484-424) і Страбона (64-19). Їхні записи, що стосуються до теренів басейнів згаданих рік, як відомо, походять і мають своє джерело у факті зустрічі греків із «сколотами» (по-грецьки: «скитами») як у їхній загальній історії, так і — зокрема — на терені діяльності грецьких колоній на побережжі Чорного моря.

Насамперед, вже на вступі, треба виразно підкреслити, що ці назви у грецьких записах були дуже гелленізовані, крім самого факту трудності транскрипції чужих назв у чужих мовах, що й сьогодні відчуваємо. Для ясности подам відразу приклад такої гелленізації.

Геродот, описуючи Скитію у шостому розділі четвертої книги його історії, каже, що скоти (чи скити) ділилися на різні племена (отже, здогадно, говорили різними говірками), але всі вони разом мали почуття своєї спільности і називали себе «сколотами». Подаємо відповідне місце з кінця цього розділу:

»Всі ці (сколотські племена) називаються «сколотами» за іменем їх короля (родозасновника); «скитами» називали їх греки».

Отже «скити» — це гелленізована назва сколотів. Геродот уміє точно передати оригінальне звучання сколотів, а рівночасно вияснює, що

»скити« — це грецька, себто гелленізована назва, яку дали їм греки (асимілюючи це слово в дусі грецької фонетики).

Від »сколотів« до »скитів« чи »скифів« — довга дорога. Уявім собі клопоти лінгвістів, які взяли б цю гелленізовану форму як оригінальну, звучну в їх мові, і безнадійно шукали б етимології слова »скифи« від такої похідної і дуже zdeформованої форми. Добре, що Геродот у цьому місці подає і відоме йому автентичне, саме сколотське, звучання цієї назви, як »сколоти«. Але це тільки виїмок. Звичайно Геродот та інші грецькі географи подають назви тільки у згелленізованій формі. Наслідком цього сколоти відомі в історії не під їхньою власною, дійсною назвою, а під її згелленізованою деформацією. На мою думку, не має причини називати сколотів »скитами«, коли в тому самому джерелі є правдивіший запис і вияснення щодо його гелленізації.

Цей факт треба постійно мати на увазі в усіх наших аналізах грецьких записів назв. Їх не можна брати буквально, як фонетично чи транскрипційно правильний запис, якого вимагала б порівняльна лінгвістика, отже їх треба брати не тільки »кум grano саліс«, а також у повній свідомості їх можливої, чи дійсної, гелленістичної деформації.

Після цих вступних методологічних зауважень, пригляньмося тепер найстаршим записам відносно ріки »Дунай«. Як відомо, у Геродота ця назва звучить »Істер«. На перший погляд, може видаватися, що це раніша (старша) назва Дунаю. Проте ближчий розгляд самих грецьких джерел виявить ось що (Страбо: Географікон, 7.3.13):

»Ріка Маріс пливе через їхній край (себто: даків-гетів, — В. Ш.) і вливається до *Дануя*... Так саме вони називають верхню частину ріки, від джерел до катарактів (себто, порогів, — В. Ш.) Дануя, отже ту частину, яка пливе головно через країну даків, хоч вони називають »Істер« долішню частину, себто ту частину, яка пливе вздовж краю гетів. Мова даків така сама, як мова гетів«.

Маємо, отже, докладне свідчення, що цю саму ріку в той самий час називають різними іменами. При чому різницю в назві зустрічаємо тільки в долішній частині Дунаю. Верхня частина Дунаю до порогів, себто до місця його пролому крізь гори, називалася *Дунай* чи, як записано в Страбона, *»Дануй«*. Під цією назвою знали цю ріку римляни і кельти.

Трудно припускати, що той самий нарід назвав одну й ту саму ріку двома різними назвами. Можна радше припускати, що на теренах ближчих до Греції (і до Геродота) ця ріка мала льокальну назву »Істер« чи якусь подібну (згелленізовану), прийняту на цьому терені. Для мешканців за порогами Дунаю вона мала назву *»Дунай«* чи *»Дануй«*, але в зустрічі з іншими народами, напр., греками, вони вживали і другої назви Дунаю, що була відома на терені від його порогів до моря.

Виникає питання: котра з цих назв старша? Чи можна відповісти на це питання поза лінгвістичною аналізою?

Дві назви Дунаю мусіли, видно, непокоїти і Страбона, бо в іншому місці він ще раз вертається до цього питання і пробує його роз'яснити (Страбо, як вище, VII,65):

«Істер називався колись »Матаос« — себто, по-грецьки, »Асіюс« (»Багнийстий«, — В. Ш.), і хоч сколоти (по-грецьки »скифи«) часто проходили його без жодного нещастя, проте, коли одного разу (в час переходу ріки) їм таке нещастя трапилось, вони змінили його назву на »Данубіс« або »Даусіс«, начебто ця ріка була причиною їхнього нещастя».

Насамперед треба зазначити, що ця цитата походить із тої частини VII книги Страбона, яка не збереглася до наших часів у відписах з оригіналу, а яку вчені пробують зреконструювати на основі розсіяних цитат, чи здогадних цитат, у творах інших, пізніших авторів. Загально уважається, що цитата, в даному випадку »Географ« за Евстафієм, є достовірною цитатою із Страбона. Це твердження приймаємо, але зазначимо одну дуже велику і характеристичну відміну в ортографії слова »Дунай«. У записах раніших — безсумнівно автентичних — маємо все »Дануй-ос« із наголосом на складі »-нуй«. У пізніших переписах чи цитатах із дальших рук зустрічаємо запис »Дануб-іс« чи, можливо у вимові, »Данув-іс« із наголосом на складі »Д́а«, а також другий неясний варіант »Даус-іс«. Цю характеристичну зміну пояснюють пізнішими впливами (може, кельтизаці?) на первісне звучання. Саме під цією другорядною, пізнішою назвою — »Данубіюс« чи »Данувіюс« — став відомий Дунай в Європі і саме таку форму зустрічаємо в латині.

Проте треба особливо підкреслити, що безсумнівно раніший запис в автентичній частині сьомої книги Страбона виявляє характеристичний двозвук »уй«. Присутність звуку короткого »і« у двозвуку »уй« дуже важлива в дальшій аналізі, бо саме оця »йота« бракувала етимологам для пояснення скорочення »Дунай« на »Дуні«. Тепер маємо цю »йоту« не тільки як здогад для етимології, а зафіксовану в тексті, і то як старшу форму від »Данавіс«.

Але вернімось, покищо, до самого тексту. Тут бачимо факт зміни ближче невідомої і, можливо, ще старшої назви Дунаю із »Матаос« на »Дануй«. Зміну цю приписують сколотам, отже назва »Дануй« походить від них. Очевидно, ця назва мусіла бути зрозумілою у їхній мові. Виникає питання, чому не знав цієї назви Геродот? Сколоти, як він каже, існували 1 000 років до його (Геродота) часу. Здається, що легко це пояснити таким фактом: назва цієї ріки була відома грекам від інших народів і саме такої назви вживає Геродот.

Погодити ці факти можна хіба так: Геродот не чув цієї назви або не записав її тому, що вона не була грецькою, подав натомість назву, яка була відома тоді у Греції, назву частини Дунаю, яку балканські народи (чи їх частина, що була в контакті з Грецією) називали »Істер«.

Лишаємо теж спокусу ввійти в етимологію слова »Матаос«, що мало б означати »Мут-ний«, яке легко віднести до коренів »мент, мут«.

Натомість займемося самою аналізою слова *»Дунай«*, що в найстаршій формі зафіксоване в текстах як *»Дануй«*, після відкинення закінчення *»-ос«*.

Як відомо, закінчення *»-ос«* характеристичне для грецької мови, належить, отже, до явища гелленізації. Тому лишаємо всі питання, пов'язані з тим закінченням, а для нашої аналізи маємо, отже, форму *»Дануй«* як найстаршу.

Насамперед зазначимо, що старовинне індоєвропейське *»а«* не мало чистого сучасного звучання *»а«* в українській мові, було слабше наголошуване і мало забарвлення звуку *»о«*. Отже звучало як короткий звук посередині між *»а«* і *»о«*. Так воно звучало в похідному санскриті, і так само звучить до сьогодні. Для прикладу порівняємо чергу слів: *Аїні* у вимові — *Огні—огень—огень—вогень—вогонь*.

Друга черга: *Аїні* у послабленій вимові дає латинське *іgnis* — *вогонь*.

Отже наше слово звучало *»Да[о]нуй«*, наголос був виразно на другому складі. Таке ненаголошене *»о«* ще й не виразно артикуловане мусіло дати дещо молодшій вимові саме *»у«*, але це вже на ґрунті спеціалізації протослов'янської мови, бож в усіх слов'янських мовах чуємо виразно звук *»у«*. Таке коротке *»у«* підлягає далі дуже часто скороченню до зовсім короткого *»у«*, що відмічуване у старослов'янській і староукраїнській мовах окремим знаком для дуже короткого *»у«* — інакше, т. зв. *»твердим знаком«*.

Тож вистачала зміна забарвлення ненаголошеної голосної у звучанні *»Дануй«*, щоб отримати українську вимову *»Дунай«* із тим самим наголосом на останньому складі. Зрештою, трудно припустити, щоб грецький запис був надто докладний для вимог сучасної фонетики.

Етимологія слова *»Дануй«*

Розглянемо тепер питання етимології слова *»Дануй«*. Кельтська і латинська форми цієї назви також виразно прозраджують напевно старшу, основну чи корінну форму цього слова як *»Дану«*.

Тут ми вже зовсім дома, на ґрунті... протоіндоєвропейському. У ведійському санскриті це слово означає: *»краплисту течу в усякій формі, росу і просто течу«*. Його можна звести до протоіндоєвропейського кореня *»Да«* — бути текучим, текти, плисти. Суфікс *»ну«* — це добре відомий іменниковий суфікс.

У староіндійській мові це слово виступає тільки в найстаршій виді санскриту, а саме — санскриті ведійському. В пізніших формах санскриту класичного — воно застаріле й призабуте.

Треба зазначити, що це слово має рівночасно інші значення, гідні уваги для нашої аналізи. Означає воно одночасно в усіх трьох родах: *»Хоробрий, Потужний, Переможець, Завойовник«*.

Пояснюємо це значення як наслідок персоніфікації потужних рік. Могутній похід рік крізь гори, країни, пороги (крізь Дунайську браму!) був сполучений на основі асоціації ідей із поняттям *»Могутнього, По-*

тужного, Завойовника». Для персоніфікації знаходимо підтвердження знову ж таки у санскриті, а саме:

Данава (назва народу) означає мешканців з-над ріки, у Ригведі — «Річних демонів», себто «водяників із ріки». Отже маємо тут виразний слід первісної персоніфікації рік, зокрема великих, назва яких зовсім поєднувалася з образом «могутнього, потужного й непереможного завойовника».

В той час, коли вже на індійському ґрунті у староіндійській мітології виростає постать чи новий вид бога-завойовника, втіленого героя, Індри, — ця стара кляса «потужних» стає його непримиренним ворогом. Дуже цікаво простежити ближче цей процес у текстах Ригведи, але для нас це була б надто далекойдуча, хоч і дуже повчальна дигресія. Вистачить тут ствердити, що маємо для цієї тези текстуральні підтвердження, а для неознайомих з цією ділянкою вистачить, для підтвердження і доказів, словник Грасмана.

Ось стільки відомостей про це слово із староведійського тексту. Висновок: факт, що це слово вживається тільки в санскриті ведійському виразно свідчить про його протоіндоевропейське походження. У цій мовній праспільності воно означало: росу, течу, ріку, могутню ріку, персоніфіковану ріку, переможця, завойовника.

Чи маємо підтвердження і поза санскритом? Так. А саме в Авесті, в найстаршому пам'ятнику староіранської мови і віри, знаходимо такі значення:

Дану-ш (жіночого роду) — ріка, струмінь. В молодших текстах зустрічаємо це слово у вигляді «*Данау*» — із довгим «аа». Воно означає ріку, струмінь, що випливає із глибини землі. Форма «*Данау*» є тільки зміцненням голосної «у» на «ау». Це зовсім закономірне ступенування голосних, як у санскриті: у—о—ау. Староіранське «*Дану*» — жіночого роду, а це вказує на те, що рід цього іменника міг бути неустійним і в протоіндоевропейській мові. Подібно рід «*Дунау*» у німецькій мові є «*Ді Донау*», або чоловічий, як в українській мові «*Дунай*» — чоловічого роду.

Треба загадати і важливу рису для протоіндоевропейського періоду у мові та світовідчуттанні людини, що поняття «ріка»—«дану» — було персоніфіковане і мітифіковане, себто — було предметом і основою для творення мітів. А це, разом із відчуттям і переживанням ріки (Дунаю, Дону) у поході до моря, дало поняття і зображення: «Потужний, Переможець, Завойовник». Власне це пояснює, мабуть, і ту обставину, що назву «Дунай» приписувано рікам потужної величини, як Дунай чи Дон.

Ріка «Дунаєць», очевидно, не могла на таку назву претендувати і тому її названо здрібнілою назвою («Дунаєць»). Паралелю бачимо і в назвах рік «Дон» і «Донець».

Дунай в українській словесності

Слово «Дунай» часто зустрічаємо в українській словесності, в колядках і коломийках. Наприклад:

»Ой, не думай, файна дівко, не думай, не думай,
Вродить ти си пшениченька, як *широкий Дунай!*«

Наявність цього слова в усній словесності можна пояснювати як ремінісценції побуту нашого народу над Дунаєм у передісторичні часи (колядки!) або тим, що в час творення даних форм усної словесності слово «Дунай» мало ще своє загальне значення: «потужна ріка — Дунай».

У світлі поданої історії й оригінального значення слова «Дунай» обидві можливості можна вважати за дійсні. В обидвох випадках це слово є живим і зрозумілим для сучасної української мови.

ДОН

Після того, що ми вже сказали вище, легко проаналізувати і назви «Дон» і «Донець».

Слово «Дон» є просто скороченням первісного «Дану» («Да[о]ну»). Різниця у звучанні двох назв «Дунай» і «Дон» пояснюється просто зміною наголосу. В першому випадку («Дунай») наголос перейшов і устійнився на другому (останньому) складі, а у зв'язку з тим цей склад розвинувся і виявив міцну форму голосівки. У другому випадку («Дон») наголос устійнився на першому складі і коротке «у» другого складу скоротилося до ще коротшого, а далі зовсім зникло, цілком згідно із законами української мови. Для точности доказу подамо — може й зайві для лінгвістів — деякі паралелі, а саме:

Санскритське: *Дама*

Латинське — *Дому*

Українське — *Дом-дім*

Санскритське — *Мадгу*

Староукраїнське — *Меду*, далі *Мед* — *Мід*

Санскритське — *Суну*

Староукраїнське — *Сину*, далі — *Син*.

В цьому випадку слід порівняти форму множини, як «синове» — санскритське «сунава», в якій бачимо наявність ступенування голосних в обидвох мовах «у-о», розвинене далі в санскриті в «ау». В усіх цих випадках в староукраїнській мові було коротке «у», а пізніше ще більше скорочене і тільки зазначене «твердою вимовою», у письмі — «твердим знаком».

Перехід голосної «а» в «о» не представляє жодних труднощів для пояснення, коли візьмемо до уваги, що давнє «а» не було чистим і широким «аа», а мало забарвлення звуку «о», як це видно у вимові санскриту (хоч усюди там пишеться «а» коротке).

Цікаво, що в сьогоднішній осетинській мові, яка в останній час викликає деяке заінтересування лінгвістів, слово «Дон» означає так

само просто — «ріка» і «вода». Осетинська мова мала б бути одною з тих мов, що є останками скелотської (скифської) мови, яка належить до іранської групи індоарійської родини. Осетинці мали б бути «ясами», відомими в літописах з того, що їх приєднав Святослав Хоробрий до староукраїнської княжої держави.

Назву рік «Дон» — дивним дивом — зустрічаємо також на Британських островах. Могли принести її тут мандрівні кельтські племена, які пам'ятали потужну ріку Дон, або в мові яких затрималося це саме значення слова «Дану» — «Дон», що й в інших індоєвропейських мовах.

Проте зазначимо, що процес формування самої назви і звучання «Дон» із первісного, здогадного, «Дану» пояснюється вичерпно на ґрунті староукраїнської і новоукраїнської мови в одній тягlostі. Виглядає, що вже ця спеціалізована форма послужила основою для похідних назв чи понять в осетинській чи кельтській мовах.

Виникає цікаве питання: коли це сталося?

Насамперед підсумуймо те, що здається повністю доказане. Первісну індоєвропейську форму «Дана» — «Дану» маємо підтверджену в мовах ведійській і староіранській. Значення цього слова, як ми вже зазначили, повністю відповідає назвам великих і потужних рік. Ріки ці були персоніфіковані й мітифіковані. Такого роду назви зустрічаємо на теренах між Дунаєм і Доном, а також у Західній Європі. Значення цих назв було зовсім зрозуміле й живе серед народів, що жили чи живуть на цій території — скелоти, українці, осетинці. Кельтійці, що мандрували в іншому напрямі, занесли ці назви (чи ці слова) на Британські острови. Римляни, що прийшли пізніше, назвали свою твердиню над рікою Доном — «Дон-кастра», сьогоднішній Донкастер, себто твердиня над рікою Дон.

Назва ж ця зазнала тільки незначних змін впродовж своєї історії. Коли ж вона виникла? Тут можна почати здогадами.

Насамперед зазначимо ще один, важливий для нашої теми, факт. Старовинні греки за часів перед Гомером називали себе «данайцями» («Дана-ой»). Етимологічно-порівняльні словники (див. Покорни і Майргофер) пояснюють цю назву саме як похідну від первісного значення слова «дана». Згідно з цим поясненням, назва ця мала б означати — «мешканці з-над ріки» або «мешканці з-над рік», подібно, як санскритське «данавас» означало «мешканців ріки», в данім випадку — річних духів чи демонів. Згідно з цією теорією, старовинні греки мали б називати себе «наддунайцями». Отже примандрували до Греції чи Малої Азії або з-над Дунаю, або з іншої країни, багатої на ріки, як «надрічанці».

На мою думку, цій теорії бракує додаткових підтверджень, тому не можна вважати її за доказану. Проте згадую її, як висновки за цитованими авторами.

Та як би не було, греки мусіли звідкись примандрувати до Греції, згодом — з півночі. Коли?

Сьогодні, після відчитання лінеарного скрипту »Бі« з Кріту, напевно знаємо, що дату первісної міграції треба пересунути, приблизно, на дві тисячі літ до часів Гомера, себто — у III тисячоліття перед Р. Хр. Знаємо також, що так звана мікенська культура, яка раніше вважалася за негелленську, а за якусь »середземноморську«, насправді була просто гелленською культурою, бо пам'ятники, писані й відчитані лінеарним скриптом »Бі«, є просто пам'ятниками старої доби грецької мови, багато старшої від мови Гомера. Крім цього, деякі періоди цієї культури можемо датувати.

Отже, перед нами конечність ревізії питання первісного розселення греків із індоевропейського материка. Зовсім незалежно від того, чи вони називали себе »данайцями« від Дунаю, знаємо сьогодні напевно, що грецьку культуру не можна починати від Гомера й Гезіода і треба пересунути її початки принаймні у III тисячоліття перед Р. Хр.

Так знаходимо термінус »нон анте квем«, себто час, перед яким вилонення грецьких мов з індоевропейського мовного материка не могло відбутися, незалежно від того, до якої мовної стадії ми могли б віднести це вилонення. Грецькі мови відділилися від індоевропейського мовного материка чи від якоїсь похідної галузі (або родини) найпізніше у III тисячолітті перед Р. Хр. або й значно скоріше, якщо взяти до уваги конечність посередніх стадій для спеціалізації протогрецьких діалектів.

На нашу думку, відчитання письма лінеарного скрипту »Бі« на Криті — це знаменний факт, який кидає яскраве світло на питання первісного відокремлення поодиноких галузів індоевропейських мовних родин від їх материка.

Цю тему порушимо ще при розгляді слів — »уру«—»вуру«—»ейрі«. Коли мова про можливість відносного датування первісного розселення на основі спроб історичної реконструкції матеріалу, відомого з самого тільки порівняльного мовознавства, то ця тема ще дуже свіжа і вимагає окремого розгляду. В нашій праці не робимо висновків загального порядку, а відмічуємо тільки те, що — на нашу думку — придатне чи обґрунтоване на основі дослідженого матеріалу. А саме:

Великі ріки Дон і Дунай були напевне названі народами, які розуміли ці назви і вважали їх за почесні й гідні для цих рік. Ті народи не могли давати різним таким назв, яких не розуміли. Треба підкреслити, що залишки розуміння цих назв зустрічаємо в Ригведі та Авесті — двох найстарших пам'ятках індоарійських мов. На жаль, питання датування цих пам'ятників є одним із найскладніших питань історії згаданих культур.

В моїй праці п. з. »Студії над Ригведою« я підкреслив конечність ревізії питання її дати. Але навіть загально прийняте »обережне«, хоч і слабо обґрунтоване, датування »Ригведи« періодом около 1500 років перед Р. Хр., дає нам дату початку другого тисячоліття, як згодом

найпізнішу дату відділення індоарійців від індоєвропейського мовного материка. Проте знову ж треба залишити довший проміжок часу на період протоіндоарійської спеціалізації мовного розвитку, що й переносить нас, принаймні, у III тисячоліття.

Відділившись від материка — мовно і територіально — ці галузі затримали ще довший час слова »дана«—»дану«, в розумінні велика, непереможна ріка, але потім ця пам'ять затратилася. При чому »Дану« залишилась у »Ригведі« матір'ю великого Змія чи демона »Вритри«, якого перемагає в боях індоарійський бог-переможець — »Індра«.

В »Авесті«, ближчій Європі іранській вітці індоарійських мов, залишилося повне й чітке значення слова »дану«. Живе значення цього слова і значення назви рік »Дунай« і »Дон« залишилися повністю серед народів на теренах між басейнами обидвох рік, або в їх сусідстві. Можливо, що власне ті народи створили ці назви, а в кожному разі розуміли їх, як розуміли українці чи осетинці. Осетинці навіть зберегли первісне значення цих назв до сьогодні.

Крім цього, треба зазначити, що на теренах довкола гір Кавказу зустрічаємо такі назви рік, як Сау-дон, Курон-дон, Гар-дон, Сяг-дон, Фіял-дон, Гізель-дон та Ар-дон або Арра-дон. Звучання цих назв індоарійське з іранською чи, можливо, ближче недослідженою спеціалізацією. Згадані назви — залишки етапів розселення народів, подібно, як і назва »Дон« у Великій Британії.

Коли візьмемо до уваги, що модерна порівняльна філологія відкриває цілу плеяду мов іранської галузі, як ось згадана мова осетинська з головним »іронським« діалектом, а далі — согдійська, хорезмійська, хотанська і ціла група тохарських мов, то насувається просте припущення, що всі ці мови (і назви, які прийшли з ними) — залишки великого переселенського руху індоарійців, що почався від їхнього материка у відомому напрямі через Кабуль до Індії. Мова Пашту чи Пушту, мова сьогоднішнього Афганістану — належать, очевидно, до тої самої галузі іранських мов, які є свідками і залишками великого походження й зрушення, що — як можемо сьогодні уявити собі — не був одноразовим походом, а рухом цілих тисячоліть.

До цієї самої родини — треба припускати — належала й маловідома мова скелотів, про яких знали Геродот і наші предки.

Все це вище сказане приводить до думки (підкреслюю, здогадність цієї думки), що назви »Дон« і »Дунай« надано цим рікам ще на ґрунті мовного материка, спільного, принаймні, протоіндоєвропейським мовним родинам, для яких ця спільність і залишилася у значенні й розумінні згаданих назв, отже — у протослов'янському, протоіндоєвропейському, протокельтійському і, можливо, протогрецькому розумінні.

Тільки так можна пояснити присутність і зрозумілість згаданих слів у поданих протомовних галузях. А найважливіше: тільки так можна пояснити ступневий занепад цих слів або зміну їх значення, що прийшло разом із залишенням басейнів згаданих рік. Трудно, отже, в да-

ному випадку говорити про мовні запозичення. Спільність цього слова пояснюється також спільністю його деномінату, в нашому випадку — предмету, означеного видозмінами одного слова у вигляді трьох величезних рік. Наші міркування і розгляд назв «Дніпро» і «Дністер» кинуть ще нове світло і, можливо, яснішу деталізацію цього питання.

Разом із тим наші міркування, здається, наближають нас до розв'язки такого цікавого і важливого в науці питання про первісну прабатьківщину народів, які говорили мовою індоєвропейської мовної спільноти, принаймні в певну добу їх передісторії.

ДНІПРО

Дотеперішні висновки з наших міркувань можуть виявитися дуже корисними, а разом із тим і підтвердженими, в нашій далішій аналізі назв і значень рік «Дніпро» і «Дністер».

Повторення складової частини «Дні» в обидвох назвах вказує, що маємо діло із словосполученням, якого першим членом є слово «Дні», а саме — «Дні-про» і «Дні-стер».

Почнім від Дніпра. Найстарші українські записи подають нам форму «Дніпр», при чому «р» мусіло бути голосівкове і дало пізніші форми «Дні-пер» і «Дні-стер». А також форму «Дні-про».

Грецько-латинські записи подають форму «Данапріс», яку вважають за сколотську (скифську).

Тут відразу треба зробити застереження, що в порівняльній філології замало знаємо про сколотську мову, щоб можна легко і без застережень ідентифікувати назви як спеціалізовані чи виключно сколотські форми. Крім цього треба додати, що це тільки гелленізований запис. У нашій аналізі користуємося найстаршою відомою формою запису на означення «ріка», а це форма «Дануй» або, на українському терені, «Дунай».

Коли до цієї форми — «Дунай» — додати відомий протослов'янський, а разом із тим, згодом, протоіндоєвропейський, дієслівний корінь «пр» із сонантичним «р» у близькому звучанні до «ри», «рі» чи «ру», отримаємо звучання «Дунайпру» — «Дунайпри». Через наголошення останнього складу (що нормальне для старослов'янської мови) обидва попередні склади скорочуються. Отже дістаємо перехідну форму «Д[у]-ніяпру» або «Д[у]ніяп[е]р», а звідси — через дальше скорочення — вже записану і підтверджену текстом форму «Дні[я]пер», мабуть із наголосом на передостанньому складі, чи також форму «Д[у]ні[я]пр[у]», з наголосом на останньому складі, з якої то (форми), через скріплення останнього складу під наголосом, одержуємо вже сьогоднішню українську форму — «Дніпро».

Отже наш вивід ґрунтується на підтвердженій формі «Дануй» — «Дунай» і дає словотворення зовсім звичайного типу через додаток дієслівного коріння «пр». Дальше скорочення первісної складової

частини словоутворення »Дунай-пру« знову ж зовсім закономірне для переходу здогадного протослов'янського до підтвердженого староукраїнського »Д[у]ні[я]пр[у]«. Пізніші відомі грецькі записи »Данапріс« є тільки записом гелленізованим із закінченням кінцівки »-с«. В цій формі відбита одна зі стадій скорочування цієї назви у грецькій фонетичній трансформації.

Так морфологічна сторінка слова стає ясною. Посередні форми знайдено також у германських записах, про що скажемо далі. Така лінгвістична основа дозволяє нам перейти до семантичної і філологічно-порівняльної аналізи.

»ПР« із сонантичним »Р«

Корінь »пр« — звучання »пррри« — незвичайно старовинний, що сягає аж до праджерел індоевропейської прамови. Цей факт засвідчений тим, що в протослов'янській мові збереглися всі три апофонічні відміни цього кореня.

Праслов'янське: *пер* — *пор* — *пра*.

Зазначимо, що апофонія — незвичайно стародавнє явище індоевропейської мови. Є також спроби виявити це явище ще в старших фазах прамови. За правом апофонії основна голсівка дієслівного кореня змінюється через устійнене чергування в залежності від часу, себто — від дієслівної основи для даного часу.

Основа і, сказати б, прикладова схема цього чергування — це голосні:

»Е« — для часу теперішнього,

»О« — для ітеративної, себто повторної форми,

»-«, себто вокалізм zero, — для минулих форм.

Апофонія, отже, є і характеристичним законом вокалізму корінної голосівки дієслівного кореня. Згадую про цей закон тому, що розуміння цього явища буде нам допоміжне також і для дальшої аналізи. Подамо відомий приклад із грецької мови.

<i>пет-омай</i>	<i>пот-аомай</i>	<i>е-пт-омен</i>
(Вокалізм) <i>е</i>	<i>о</i>	<i>ніякий, zero.</i>

Значення цього кореня цілком згідне в кількох мовних родинах індоевропейської спільноти. Отже, висновок: цей корінь мусів бути спільним для цієї спільноти.

Вернемося тепер до значення нашого кореня — *пер*—*пор*—*при* або *пра* на ґрунті старослов'янської і староукраїнської мови. Тут він означає: *бити, побивати, поборювати, перемагати*.

Відомий переклад із грецького християнського гимну звучить: »Смертію смерть поправ«, а означає — »Смертю смерть поборов«. У граматичній формі »поправ« бачимо, можна сказати, клясичну апофонічну відміну для минулого часу: *по-пр-ав*.

Споріднене значення, що залишилося до сьогодні в слові »перти«, також вказує на те, що первісне розуміння боротьби складалося з

двох елементів: «перти», себто натискати на ворога, і разом із тим — бити, побивати, перемагати.

Похідне значення «прати» походить із процесу «прання», себто «биття пряником». В сучасній мові це слово затрималося в тому похідному, другорядному значенні.

Численні похідні значення від цього кореня зв'язані з його основним значенням — «боротися, бити». Так відоме ще в Шевченка слово «пря», себто — «пр-я», зовсім зрозуміле для нас як архаїзм.

«Не нам на прю з тобою стати», себто — стати до боротьби, до бою.

Інші похідні значення, як ось «спор» (молодше — «спір»), «спорити» — означають тривалий і довший «спор» від старшого, згодного, «су-пор», і саме тут є ітеративна, себто повторювальна, форма апофонії, що виявляє голосну «о», отже — «пор»—«су-пор».

Подібні і такі слова, як «напір» (старе — «на-пор») або «за-пор-а» означають тривалий натиск і тому тут вжита ця апофонічна відміна.

У слові «су-пер-ник» маємо окреслення актуального, «теперішнього» суперника, тому тут ужита апофонічна відміна для часу теперішнього — «пер».

Як бачимо, хоч це слово прастаре, протоіндоевропейське, воно було повністю зрозуміле і вживане у протослов'янській та староукраїнській мовах. Докладно в тій самій формі зустрічаємо його і в балтицькій родині індоевропейської мовної спільноти, а саме:

Литовське — «пер-ю», латинське — «пер-у» мають таке саме значення, включно з «биттям» білизни. Виявляється, що цей архаїчний спосіб прання білизни був поширеним звичаєм на всій, принаймні, балтицько-слов'янській території. Латинське: *пре-м-о—пре-м-оре—прессі*. Албанське: *пре-с*.

Одностигність звучання цього кореня у протобалтицькій і протослов'янській спільноті треба підкреслити зокрема тому, що в усіх інших мовних родинах зустрічаємо вже якусь відмінну або поширену форму цього кореня, хоч і зв'язану походженням, але вже спеціалізовану, отже, молодшого розвитку, дарма що відповідні записи бачимо в найстарших пам'ятках.

І так у ведійському санскриті зустрічаємо форму поширену буквою «т», отже — «прит» чи «прут» із сонантичним «р».

В Авесті зустрічаємо форми, приблизно, у звучанні: «пирит» — боротьба, спір, і — приблизно у звучанні — «парит» — боротися.

Це дуже важливе ствердження, бо коли прийняти іранську форму чи теорію походження назви «Дунай-пр», то в іранській мові чи в її діалектах це слово повинно мати форму «Дану-пирит», отже трудно було б вивести з нього слово «Дніпро». Тому як вихідну форму словосполучення нашої назви доводиться прийняти форму «Дунай-пру» з коротким «у» для відзначення сонантичності самого тільки «р».

Словосполучення цього типу, себто іменника з дієслівним коренем у функції іменника, дуже часті на індоєвропейському ґрунті. Вони мають теж значення діючої особи (номен агентіс).

Приклад із Ригведи:

Вритра-ган, Вритра — назва чи ім'я власне Демона,
ган — дієслівний корінь — вбивати,
разом — убивця і переможець Вритри.

Це саме слово в Авесті має таку форму:

Веретра-ггна, себто — геній, дух перемоги.

В українській мові такий тип словотворення зустрічаємо дуже часто, навіть сьогодні наше мовне відчуття дозволяє на нові словотворення, наприклад такі: «вітро-гон» — той, хто жене вітер; «рати-бор» — той, хто поборює рать (військо); або модерне- «хмародер» — той, що дере хмари.

Так і назва «Дунай-при» означає — Ріка-переможець або Переможець рік, Поборник рік, Володар рік. Як побачимо далі, ця назва служила рівночасно як персоніфікація чи деїфікація, себто — уособлення чи обожнювання Дніпра. Його чоловічий рід виразно зазначений у всіх формах і записях.

Повне значення назви «Дніпра» вміщає в собі поняття непереможної сили і потуги, що її відчували глядачі природи в зустрічі з Дніпром. Впливала на них не тільки життєтворча і життєдайна сила ріки, як космічного елемента у первісній гілозоїстичній концепції світу, а також — і то перш за все — сама потужність Дніпра, як втілення вияву потуги.

Цей Дніпро-Потуга вже в найдавніших записях наших хронік звався теж Славутичем — себто Сином Слави.

Води, ріки й озера були відомим предметом шанування в нашій старовині, тому нікого не повинна дивувати божественність Дніпра. Тому й не дивно, що майже всі великі поети не тільки в поетичній формі персоніфікували Дніпро, а й відчували його особовість, як нерозривно пов'язану з долею України.

Про Дніпро в українській літературі можна написати цілу працю. Тут подам тільки два приклади поетичної персоніфікації, в глибині якої є обожнювання Дніпра:

»Дніпро на нас розсердився,

Плаче Україна...«

(Шевченко: «Гайдамаки»)

»Мене до себе первозванно горне

Дніпророжденний світ мій на землі«.

(Вінграновський: «Двадцятий прелюд»)

Отже, це елемент персоніфікації чи деїфікації, включений у самій назві, яку ми перестали розуміти в її семантичній глибині. Тут бачимо правдивий зміст, чар і потугу прастарої назви Переможця великих рік, сина потуги і слави.

ДНІСТЕР

Ще перед розглядом дальшої історії назви »Дніпро« в інших, уже новіших записах, доцільно розглянути також етимологію назви »Дністер«, зовсім рівнобіжної і аналогічно побудованої, як і назва »Дніпро«.

Так через аналогію до цієї назви розглянемо назву »Дністер« як словосполучення: »Дунай-стер«.

Корінь »-стер« також зовсім зрозумілий на українському ґрунті зі слів: про-стир-ати, про-стір, а навіть про-стир-ало. Це означає: розвивати в просторі, розпросторювати, поширювати в далечині і ширину. В похідних чи переносних значеннях, »простерти« означає також »кинути вниз на землю«, »простягти на землі«, наприклад, »простер ворога на землю«, себто поборов його у боротьбі. Таке значення, підтверджене також у староіранській мові, наближує значення назви »Дунай-стри« до »Дунай-при«. Тут, однак, підкреслений елемент широкого розпросторення як під час весняних розливів.

Вслід за цим назва »Дунай-стер« означає велику ріку — »Дунай«, що далеко й широко розпросторюється, далеко розкочує свої переможні води. Це також істота, що розпросторює ріку, себто — »Дунай«.

Назви рік »Стир«, »Стрий«, »Стур«, згодом, могли б бути просто самим коренем »стри«, із сонантичним »р«, і означали б просто акцію розпросторення води чи річки без емпатичного підкреслення, що це велика чи могутня ріка, як у випадку Дністра, який — як бачимо — був зарахований до великих »дунаїв«. Такі згоди висловлюю мимохіть і не буду на них ніяких висновків.

Розглянемо тепер самий корінь »стри« із сонантичним »р«. Зазначимо, що зовсім аналогічно до кореня »при« зустрічаємо цей корінь у всіх апофонічних відмінах. Наприклад:

	Стер чи стир	—	стор	—	стра
(Апофонія)	»е«		»о«		»-« — зеро.

Старослов'янське »стра-на«, з новішим повноголосом »сторо-на«, означає розпростерту площу краю, отже — край. Багатство похідних слів чи словоутворень зустрічаємо не тільки на ґрунті слов'янських мов, а також майже у всіх європейських мовних групах...

Але тут треба підкреслити, що тільки деякі з них дають форму, що придатна для нашої етимології. Інші виявляють його поширену, змінену чи перетворену форму, що не придатна для нашого випадку. Розглянемо це ствердження.

В литовській мові початкове »с« затрачене, цей корінь звучить там »тер«, а в прусько-литовському — »трен-іс«. Звучання »стер« можливе тільки для балтицько-слов'янського періоду, якщо визнати відповідну теорію про існування такої спільноти.

В інших індоєвропейських мовних групах бачимо ось що:

Санскрит	:	Стр	—	»р« сонанс	—	стри-	на- ті
Авеста	:	Стар			—	стар-	а- ті
		Також			—	стири-	нао- ті

Грецьке	: Стор-	— стор-ні- мі
	Також	— строн- ні- мі
	з похідними	— стратегія — стратос*
Латинське	: Стер-	— стер-но
Албанське	: Штрінь	
Староірляндське	: Сернім.	

Як бачимо, для вияснення нашої етимології придатні тільки старослов'янська форма »Стер-стри«, санскритська — »Стри« та одна з іранських, а саме не поширена ще форма »Стар«, а — можливо — також вчасно-грецькі форми »Стор«—»Стра«.

Проте найближчими формами знову ж таки є форми з того самого мовного круга і з тої самої доби, що й слово »Дунай-при«, а круг цей міг охоплювати спільноти протослов'янську і протосанскрито-іранську. Або, що найпростіше, прийняти протослов'янську форму цієї доби, коли ще старі спільні корені не зазнали надто сильної спеціалізації у розвитку, а тому можна їх приписати усім трьом групам, які зберегли оце найстарше, неспеціалізоване в дальшому розвитку, звучання »стри«—»стер«.

Треба тут виразно зазначити, що коли мова про саму іранську групу, то тут цей корінь у вчасній ранній добі зазнав спеціалізації у вигляді поширення, подібно до повноголосу на »е« — »и«. Подамо кілька прикладів.

Санскрит	Авестійсько-староіранське
при	— <i>пирит</i>
стри	— <i>стири</i> побіч <i>стар</i>
врит	— <i>вирит</i>

Як бачимо з цього зіставлення, немає певних даних, щоб віднести цю назву до можливого скелотського походження, взявши до уваги досить раннє поширення коріння — до звучання саме в поширеній формі. Натомість маємо дані на те, щоб виникнення цього слова віднести до протослов'янської фази розвитку чи навіть до ще старшої загально-індоевропейської стадії. В цьому випадку всі поширення і всі різноманітності цього кореня треба віднести до часу, коли вони існували вже окремо з характеристичною для кожної групи спеціалізацією.

Наприклад, неможливо вивести нашу форму »Дунай-стри« від староірляндської форми цього кореня »сернім« просто тому, що — як бачимо — цей корінь у своїй стадії спеціалізації втратив звук »т«, такий характеристичний для цієї назви. Отже, її кельтійське походження — виключене.

Тут треба покористуватися законом розвитку — розвиток іде в напрямі спеціалізації форм, але від спеціалізованих форм уже нема повороту до первісного, неспеціалізованого виду. Застосування цього закону може лягти в основу спроби історичного підходу до порівняльного мовознавства. Воно охоплювало б одночасно і лінгвістику, і філо-

*) Звідси й модерне слово: страто-сфера.

логію. Моїм скромним завданням є підготувати матеріал для такого роду дослідів.

На мою думку, у випадку Дніпра і Дністра можемо конклюзивно принаймні вилучити деякі інтерпретації щодо походження згаданих назв. Як побічний висновок, можемо припускати, що грецька назва Дунаю як «Істер» є старшим або локальним видом назви «Стри», поширеної у вимові вступним «І» на терені грецькому чи на терені народів Балканського півострова. Проте для дальших дослідів такий побічний висновок не має більшого значення.

Все ж таки встановлення етимології назви «Дністер» дає можливість далі досліджувати такі назви на цьому самому терені, як «Простир», «Стриваж» та, може, інші.

БОРИСТЕН

Тепер, з черги, проаналізуємо відомий запис Дніпра в Геродота у формі «Бористен»—«Борисфен». Під цією назвою, прийнятою від грецьких історіографів і географів, Дніпро був відомий довший час у ранній історії Європи.

Загально вважається, що це назва скелотського (скитського) походження. Мови скелотські, чи теж скитсько-сарматські, відомі нам тільки з імен власних тих часів. Отже, висновки можуть бути дуже хиткі. Загально прийнято погляд, що ці мови, чи діалекти, належать до іранської мовної групи. Одною з таких збережених назв є саме «Борисфен», тому ключа до розшифрування її етимології мусимо шукати на ґрунті найближчої в часі й просторі мови Авести. Крім цього, будемо шукати також аналогії чи додаткових роз'яснень на ґрунті мови ведійської. Спорідненість мов Авести і Ригведи є одним із фактів, що міцно, непохитно, встановлені в ділянці порівняльного мовознавства.

Тож здогадною формою, найбільш придатною для аналізу на таких основах, вважаємо форму «В у р у с т х а н а», що складена із «Вуру—стхана».

Нема жодних труднощів перекласти цю назву на ґрунті авестійської і ведійської мов, а саме:

Авестійське — Вуру —

Санскритське — Уру — означає «широкий».

Стхана (від коріння Стха) — Ста — «стояти», староукраїнське Сто, Ста, як і в інших індоєвропейських мовах.

Отже разом це словосполучення, як назва, означає: Широко-стоячий.

Для філологічної аналізи цієї назви подам кілька аналогічних словосполучень із ведійського санскриту — із Ригведи.

Уру-крама — широко-крокий, той, що йде могутніми кроками в поході, бог Віншу, що трьома широкими й могутніми кроками виміряв і здобув всесвіт.

Уру-кшая — той, що живе на широких просторах, боги Мітра і Варуна, божества з найстаршої доби ведійського пантеону.

Уру-гая — широко-йдучий, широко-розпросторений, отже і довготриваючий у часі.

Уру-чакиас — далеко-зорий, Мітра — Варуна.

Уру-джері — той, що йде широким кроком, знову мова про богів.

Уру-дгара — той, що дає широкий струмінь.

Уру-вradжа — широко-простягнений.

Подані приклади понад усякий сумнів устійнюють, що маємо діло із зовсім аналогічним словосполученням, з аналогічним значенням. Різниця тільки в тому, що ведійсько-санскритські слова були принесені, або там виникли, на терен Індії і тут збереглися, а *Уру-стхана* виникло на ґрунті відчування Дніпра як божества і конкретно відносіться до цієї ріки.

Про те, що Дніпро був шанований як божество маємо зовсім переконуючі докази самого Геродота. Тут зазначимо, що ціла серія слів того типу й стилу стосується до божества, як один із його атрибутів, отак як — «Всемогутній».

Зазначимо, що старовинне розуміння величі героя виявлялося у його могутності чи в його могутньому поході. Наприклад, слово «*Вікрама*» («*Ві-крама*») означає дослівно «в розкроці», себто — широкий крок, широка постава, і є іменем власним короля-героя.

Додамо, що слово «*Уру—Вуру*» в усіх поданих прикладах стосується до незвичайної ширини, часто перенесене в космічний простір. Воно служить переважно для гльорифікації богів чи героїв, емпатично підкреслює їх характер або їх божественні атрибути.

Однак найцікавішу і найближчу для значення «*Вирустхана*» вказівку філологічного характеру знаходимо в самих текстах староіранської Авести, в гимнах до божества Мітри, себто бога, якого шанували напевно ще в передзаратустріянську добу, зовсім можливо серед іранських народів, зокрема Медії, і зовсім правдоподібно старовинного божества протоіндоевропейської культурно-релігійної спільноти.

Отже в Авесті знаходимо дуже часто уживаний епітет чи атрибут бога Мітри, який звучить: «*Вуру-Гауяоіті*».

Це означає — той, хто має і надає людям *широкі пасовища* для корів, отже — *володар широких пасовищ*.

Тому, що пасовища для рогатої худоби пов'язані з багатством трави і води, це — отже — володар *широких травистих пасовищ*.

Чи не ці саме пасовища прославляв Геродот? — пасовища над Дніпром, що для нього є найкращими і єдиними у світі, пребагаті на траву, славу траву українських степів. На думку Геродота, Дніпро можна порівняти тільки з рікою Ніл.

Отже, бог Мітра виступає тут у своїй оригінальній постаті, як *даруючий володар широких, добре наводнених степів*.

Широковладний герой (широкостоячий) — це тільки атрибут Дніпра-бога, зовсім близького до розуміння божественної потуги Мітри.

Тому назви Дніпро, «Дунай-при» — Переможець-володар рік, і «Вурустхана» — Широкостоячий бог-герой, володар — це тільки переклади чи синоніми того самого значення, того самого розуміння, того самого деномінату, що існували в двох мовах зовсім одночасно й рівнобіжно, при чому «Вуру-стхана» по своїй лінгвістичній спеціалізації видається нам назвою молодшою, утвореною на зразок тої, що вже існувала.

Як знаємо, вже в старовинні часи в українській письменності Дніпро називали також Славutoю.

Про те, що одна й та сама ріка в старовинні часи могла мати і часто мала дві назви, чи навіть більше, знаємо із вступних зауважень при аналізі назви Дунаю — «Істер»—«Матаос». Це залежить від переємства чи спільного посідання або змінного переємства, а також від часової симбіози народів, які заселяли терени даних басейнів. Далі побачимо, що й інші хвилеві власники чи завойовники Придніпров'я, напр., гуни, також пробували назвати Дніпро своєю назвою.

В Авесті маємо цілу низку словосполучень із першим членом «вуру», зовсім рівнобіжно, як у санскриті словосполучення з першим членом «уру», про що ми писали вище. Отже:

Вуру-чакшанай — той, хто дивиться далеко в майбутнє. Це слово зустрічаємо в найстаршій частині Авести в т. зв. «Гатхах».

Вуру-джаришті — ім'я власне частини землі, що на півночі.

Вуру-доїтхра — той, очі якого бачать далеко, далекозорий.

Вуру-баришті — назва частини землі, що на північному заході.

Вуру-каша — назва великого озера, з великими заливами; дехто з дослідників пов'язує цю назву з Каспійським морем.

З поданих прикладів бачимо, що існує повна рівнобіжність згаданих словосполучень як у ведійському санскриті, так і в Авесті, а окремо деякі з них знаходимо і в найстаршій частині Авести.

Слова «уру» і «вуру» в обидвох мовах означають незвичайну ширину чи далечінь. Поєднані вони з атрибутами богів або з назвами країв чи моря. В нашому випадку — з широкою і великою рікою, що рівночасно деїфікована.

Нема сумніву, що подана тут етимологія може витримати всяку критику. Вже була спроба пояснити цю назву таким способом, як «вуру-стан», але автор цієї етимології взяв за основу її роз'яснення молодшу назву «стан», як країна. За його тлумаченням, ця назва мала б означати «широку країну». Слово «стан» справді в молодшій перській мові означає країну, але це пояснення не відповідає саме ріці. На мою думку, це слово не іменник, а віддієслівний дієприкметник часу теперішнього медіальної форми — «партіципіум презентіс меді» — із типовим для неї закінченням «-ана», отже від «стха» буде «стхана». Про те, що це слово не мало скороченої форми «стан» свідчить грецький запис саме як «стхенес». Крім цього сама значенева аналіза промовляє виразно за поясненням цього слова як «стоячий», що до-

казує також його прикметникова будова в поданих прикладах, з виїмком молодших назв. Таку інтерпретацію підтверджує, врешті, факт деїфікації «Вурустхана», що її безсумнівно ствердив Геродот.

Тому нашу теорію вважаємо лінгвістично і філологічно за доказану.

Спробуймо зробити висновки з вище сказаного:

«Вурустхана», записаний в Геродота як «Борисфен», має рівнобіжний зміст як переклад або синонім «Дунай-пер» — могутній, переможний володар рік.

Божественність цієї ріки вже не вимагає доказу, бо її доказав сам Геродот. Все ж таки, для повноти доказу і додаткового наświetлення Дніпра, як божества, подам відповідне місце Геродота. В книзі IV-ій, в розділі 5-му, читаємо (наш переклад):

«Скифи (скити) кажуть, що вони наймолодший нарід у цілому світі, а народилися ось як: В цій країні, що в той час була пустинею, народився муж на ім'я Таргітай. Про його батьків розказують, — я сам не вірю в це оповідання, але так розказують, — що ними були Зевс і дочка ріки Борисфена. Таке, згідно з цими оповіданнями, було походження Таргітая. Він же мав трьох синів: Ліпоксая, Арпоксая і Колоксая».

В старовину, як знаємо, поодинокі народи і роди часто виводили свої родоводи від якогось бога чи героя. В тому, отже, нема нічого незвичайного. Тому наші скоти (скити), згідно з цією генеалогією, були нащадками самого Зевса. Очевидно, Геродот подає тут назву у грецькому відповіднику цього бога, себто — грецьку назву володаря богів. Цей же бог, Зевс, одружився з дочкою Дніпра-Борисфена, отже мав і свою дружину. Слід зазначити, що Дніпро завжди був чоловічого роду. Ось яке божественне походження скотів. Особливо важливе тут і те, що скоти вважали себе за наймолодший народ, отже міряли свій вік у порівнянні з іншими народами. В іншому місці Геродот — за власною історією скотів — подає їх вік: 1 000 років. Як бачимо, нарід, що мав за собою тисячолітню історію, вважав себе рівночасно за наймолодшого між іншими народами (7-ий розділ IV-ої книги Геродота).

Не має причини не визнати історичної основи для поданої мітології про походження скотів. Вони справді були молодшими, але від кого: від тубільців чи сусідів, чи від одних і других? Від греків, від персів. Вони добре пам'ятали Дарія Завойовника. Де ж відбувся період їх племінно-народної спеціалізації? Отже з Дарієм, на могилі якого напис гордо сповіщає, що він «арійського роду», вони ділили мовну спадщину, хоч уже в дуже зрізничований час. Звідки ж вони прийшли? Чи з Медії? На всі ці питання не легко відповісти, проте виглядає, що ще перед ними існував божественний Дніпро — батько їх матері. З нею одружився їх головний бог, якого Геродот називає Зевсом. Отже, могутній переможець рік, «Дунай-при», мусів бути з превисокого роду богів, коли став для нього його зятем. Мусів бути і старший.

»Квод ерат демонстрандум«. Сколотський міт відбиває історичну дійсність. Вони (сколоти) молодші і вони прийшли в Дніпровий басейн. Їх бог пристав до зятя »Дунай-пера«. Звався — »Папайхос«.

На мою думку, вдумливих істориків не здивує така історична інтерпретація генеалогічної мітології про походження сколотів.

Обидві назви — »Дунай-при« і »Вурустхана« — могли, отже, існувати рівнобіжно й одночасно. При цьому назва »Вурустхана« є, мабуть, молодшою. На це вказує, крім згаданої мітології, також саме слово »вуру« (широкий), як згодом споріднене із старшим від нього на індоарійському ґрунті словом »уру«. Грецький відповідник до цього слова звучить »еврі«, від згодом: »фері-еврі«. Геродот уже не відчуває зв'язку між словами »еврі« і »вуру«, бо коли б відчував, то записав би за звичаєм гелленістичну форму — »еврістенес«. Шлях від »уру« до »вуру« стосується до доби староіранської спеціалізації, що вплинула на витворення своєрідного придику »в«. Сліди такого придику бачимо і в староукраїнській чи старослов'янській мові в такому зіставленні: Санскритське — »уда«, старослов'янське і староукраїнське — »вода«.

Етимологія »Дунай-при« і »Дунай-стри« не вимагає для свого пояснення і постановки окремої мовної доби, бо її можна вивести просто з індоєвропейських коренів.

Питання це складне і треба ще довгих студій в ділянці можливої генеалогії мов і назв.

Зрозуміння історії назви Дніпро, як бачимо, вимагає перш за все зрозуміння факту, що в давнину Дніпро був богом, точніше — одним з богів. Сліди такої деїфікації бачимо на українському ґрунті в билинах. На ґрунті стародавньої мітології він був дідом сколотів.

Для всіх великих українських поетів Дніпро був Дніпром-Славутою. Для сьогодинського, напр., поета Вінграновського Україна — »дніпро-рожденна«. Дніпро для нього батько. У Шевченка він на нас »розсердився«.

За віщо? Мабуть, за те, що його діти забули про його велич і славу. Забули про могутність Переможця рік, їх рідного батька, бога, що його поети звать різними іменами.

(Закінчення буде)

Іван СВІТ

УКРАЇНСЬКО-ЯПОНСЬКІ ВЗАЄМИНИ

(Продовження, 14)

Після перших загальних зборів Української Національної Колонії 23 травня 1935 року, відбулася зустріч із Хоріе — представником Японської Військової Місії. В тій розмові брали участь П. Яхно, голова управління УНДому, і секретар І. Світ. Предметом розмови було становище УНКолонії в Маньджу-Го. Крім цього порушено питання можливих плянів нашої дальшої діяльності у найближчому майбутньому.

Хоріе одержав інформації про плян діяльності УНКолонії та про те, що вже здійснене. Ми зазначили, що період підготовки до загальних зборів УНКолонії пройшов успішно, схвалено без поправок статут, що його підготували Р. Барилевич та і Шлендик з доручення конференції представників українських установ.

К. Хоріе одержав також вияснення, чому члени управління УНДому та Союзу Українських Емігрантів не висували своїх кандидатур до управління УНКолонії. Ми зазначили, що нашою головною метою було перш за все не допустити до управління УНКолонії таких людей, які не мають устійнених національних ідей, що може шкودити українській справі.

Як висновок стверджено, що виконавчий орган Ради УНКолонії буде мати великі організаційні та ділові труднощі, а тому ми пропонували, що було б доцільно призначити когось на посаду тимчасового управителя УНДому, щоб таким способом облегшити працю Ради УНКолонії. Союз Українських Емігрантів може рекомендувати на посаду управителя С. Шведина.

К. Хоріе заявив, що тепер це не можливе і нашим обов'язком є продовжувати свою працю. У відповідь ми сказали, що наше рішення передати майно УНДому Українській Національній Колонії незмінне. Таким способом хочемо закінчити свої обов'язки, що їх ми взяли на себе згідно з меморандумом Японської Військової Місії в 1933 році. Самої дати передання УНДому управління ще не устійнило.

Тоді К. Хоріе заявив, що не буде перешкоджати здійсненню цього пляну, але управління УНДому мусить вибрати відповідний момент для передання дому УНКолонії. Поруч з практичними справами, виникло також питання нашої політичної праці, в якій ми не раз натрапляли на перешкоди з боку Японської Військової Місії, включно з погрозами. У відповідь К. Хоріе сказав, що Іван Світ зробив найбільшу помилку, бо проти волі Японської Військової Місії зустрівся

з полковником Янагітою. Місія, мовляв, робила всі заходи, щоб ця зустріч не відбулася, взявши до уваги її наслідки. Наслідком цієї зустрічі було те, що про І. Світа склалися «погані враження» і він «втратив загальну лінію» (останнє речення так записане в нашому щоденнику, стор. 123-124).

Ми заявили, що з допомогою зустрічі з полк. Янагітою хотіли одержати вияснення, чи харбінські чинники дійсно є в полоні московфільства, а чи це тільки тимчасова комбінація. Тоді К. Хоріє зазначив, що «нам треба знайти такий шлях, який дав би можливість активізувати українську справу, але одночасно не треба перешкоджати москалям, бо вони японцям дуже потрібні» («Щоденник», стор. 124).

Очевидно, японці хотіли використати численну московську еміграцію як службовців в адміністрації та поліції, бо після продажу Північно-Китайської Залізниці, в Манджурії залишилися значна кількість советських підданих і советських агентів. Багато з тих советських підданих тепер зверталися з проханням до маньджу-говських властей дозволити їм відмовитися від советського громадянства і стати «емігрантами». Цими справами займалося «Бюро для справ російських емігрантів».

Одночасно на залізниці, в її новім японськім управлінні, організовано бюро для контролю службовців із советськими паппортами та залучення до праці на залізниці нових емігрантів. На чолі цього бюро був інж. В. Матковський, один з керманічів московської фашистської партії, на чолі з В. Родзаєвським.

Потім, після окупації Манджурії большевиками в серпні 1945 року, Москва перебрала у свої руки продану залізницю і почала чистку серед її службовців, але Матковський залишився на своїй посаді. Тоді виявилось, що він увесь час був большевицьким агентом.

Закінчення другої частини перших загальних зборів Української Національної Колонії 2-го червня 1935 року, як і заява адміністрації УНДому про передання майна управі УНКолонії, було важливим моментом не тільки для адміністрації УНДому, а також для тих організацій, що підтримували дотеперішню адміністрацію. Цей новий період в житті українців у Манджурії почався певними суперечностями і розходженнями між активними діячами української колонії. Становище ускладнювалось ще й певними змінами в японській політиці щодо різнонаціональної еміграції в Манджурії. Відчувалось, що московська еміграція має від японців сильну піддержку, а на перші позиції цієї еміграції почали все більше висуватися фашисти, завдяки їх великій активності та піддержці з боку японської жандармерії.

В травні 1935 року редактор «Маньджурського Вістника» І. Світ одержав запрошення на прийняття, що його влаштував британський консулят з нагоди срібного ювілею коронації англійського короля Джорджа V-го. Прийняття відбулося 6-го травня в чужинецькому клубі. Зібралось багато гостей, головно представників різних консу-

лятів, торговельних установ і банків. Було також багато японців, високих урядників держави Маньджу-Го і представників преси.

Як потім стало відомо, участь Івана Світа на цьому прийнятті занотовано в певних японських установах з негативною оцінкою, бо Англія в 1932-33 роках була дуже тісно пов'язана з дослідною Комісією Ліги Націй на чолі з лордом Літтоном, яка ставилася негативно до японської акції в Манджурії.

В той же самий час управління УНДому було обтяжене різними обов'язками, особливо виготовленням звітів, закінченням ремонту дому та ліквідацією розрахунків з різними фірмами і приватними людьми, які обслуговували УНДім. Щоб роздобути потрібні фінансові засоби, управління підписало нові контракти на рентування приміщень в УНДомі з японською жіночою гімназією та англійською гімназією. Японська жіноча гімназія користувалася партером будинку, а англійська — першим поверхом. Другий поверх був у розпорядженні українських організацій. Для українських потреб у той час було досить приміщень: велика театральна зала зі сценою, майже такого самого розміру фойє, частина якого вживалася як ресторан. Крім цього були три великі кімнати, одну з яких призначено для бібліотек Українського Клубу і Товариства «Просвіти» і на читальню, другу кімнату призначено для канцелярій українських організацій, а третю — для адміністрації дому та редакції «Маньджурського Вістника».

6-го червня (1935 р.) новообраний голова Ради УНКолонії д-р Д. Барченко відбув довші розмови з редактором «Маньджурського Вістника» І. Світом у справі співпраці між редакцією і Радою. Він висунув три пропозиції: 1) видавання «Маньджурського Вістника» перебирає Рада УНКолонії, 2) визначення певної субсидії через пресовий відділ Ради для газети, 3) тісна співпраця між редакцією і Радою. Свої пропозиції він обґрунтував тим, що Рада ледве чи зможе видавати тепер свою власну газету, тому найкраще було б зреалізувати пропозиції другу і третю. Редактор «Маньджурського Вістника» домовився з д-ром Д. Барченком, що це питання обговорить насамперед редакція газети.

Увечері того ж дня відбулося засідання Ради УНКолонії, на яке запрошено й представника Японської Військової Місії К. Хоріє. Між іншими різними справами, найбільше уваги присвячено питанню про перебрання майна УНДому. У зв'язку з цим виникла справа підписаних нових договорів на рентування приміщень. Про факт підписання контрактів інформував М. Білий, який був членом адміністрації УНДому. М. Білий певною мірою намагався виправдати себе, мовляв, особисто він був проти негайного підписання нових контрактів.

Тоді К. Хоріє запропонував, щоб нараду відкласти на другий день і запросити на неї голову адміністрації УНДому П. Яхна та секретаря І. Світа. М. Самарський сказав, що П. Яхно та І. Світ є саме в приміщенні УНДому на сходах Т-ва «Просвіти».

Першим викликали на засідання Ради П. Яхна. К. Хоріє запитав його, чи це правда, що підписано нові контракти?

— Так, — відповів П. Яхно.

— Я пропоную вам розв'язати ці контракти, — сказав К. Хоріє.

— Вони не можуть бути розв'язані, — заявив голова управління УНДому П. Яхно і відійшов набік.

Тоді покликано І. Світа — секретаря адміністрації УНДому. Йому поставлено запитання, чому контракти не підписувались разом із новою Радою УНКолонії. І. Світ відповів, що д-р Д. Барченкові було вислане повідомлення з проханням, щоб він прийшов. Але ані він, ані ніхто інший з Ради не з'явилися, отже видно, що ніхто з Ради не хотів цими справами інтересуватися.

К. Хоріє почав кричати, чому його ніхто не повідомив про таку необхідність. На це одержав рішучу відповідь, що управління УНДому мало право підписувати контракти, бо його обов'язком було дбати про удержання дому і цілого майна УНКолонії.

Ця відповідь не задовольнила К. Хоріє, він почав погрожувати, що Японська Військова Місія не залишить цієї справи і зробить відповідні висновки. Коли він остаточно запитав, чи управління УНДому розв'яже контракти, І. Світ відповів: «Там, де є мій підпис, він залишиться і відкликаний не буде».

Голова і секретар управління УНДому вийшли зі залі, в якій відбувалося засідання Ради УНКолонії. Після нашого виходу, як нас інформували потім, на засіданні Ради велися розмови про необхідність звернутися в тій справі мабуть до суду. К. Хоріє нічого не сказав, чи Японська Військова Місія буде робити свої якісь заходи. Коли обговорювалося питання «Маньжурського Вістника», К. Хоріє пропонував Раді домовитися з редакцією, «а коли справа буде зволікатися, то видавати свій бюлетень». Між членами Ради УНКолонії не було одного погляду щодо видавання часопису. Старші хотіли за всяку ціну взяти під свій контроль «Маньжурський Вістник», натомість інші казали, що це питання можна полагодити способом договорення, а часопис треба зберегти, бо він уже існує кілька літ, що треба вважати за небувале досі явище на Далекому Сході.

Цікавим було також те, що під час обговорення питання «Маньжурського Вістника», К. Хоріє заявив, що члени Ради УНКолонії будуть мати досить клопоту і без часопису, тому треба звернути увагу на важливіші справи. Дехто з членів Ради бачив у тому прихильність К. Хоріє до кол. «чвірки».

Вибрана на загальних зборах УНКолонії Ревізійна комісія готувалася до своєї майбутньої діяльності, маючи на увазі контроль діловодства управління УНДому. Передання майна УНДому мало відбутися згідно з постановою управління УНДому від 27 травня 1935 року. На другий день проведено відповідні пертрактації і на зборах УНКолонії, як вже було згадано, проголошено постанову. Листовно пові-

домлено потім Японську Військову Місію і від її представника одержано відповідь, що «приймається до відома і належного виконання». Трохи пізніше одержано офіційного листа від Місії в Харбіні й на 13 червня 1935 року визначено передання майна УНДому управлінню УНКолонії.

Передання цього майна відбулося у визначений день. Був намір виготовити п'ять примірників акту передачі, але підписано цей акт тільки в трьох копіях. Оригінал передано представникові Японської Військової Місії, одну копію — Раді УНКолонії, а друга залишилася в архіві кол. адміністрації УНДому, себто в приватних руках членів кол. «чвірки».

24-го червня 1935 року відбулося останнє засідання управління УНДому в складі голови П. Яхна, членів Ф. Сахна і С. Шведина, скарбника Ю. Шахрая і секретаря І. Світа. В протоколі (ч. 78) цього засідання затверджено всі акти передання майна і схвалено постанову скласти подяку всім, хто допомагав дотеперішньому управлінню УНДому матеріально і морально у його тяжкій і відповідальній праці, як у керуванні майном УНКолонії, так і в організуванні центральної української установи в Маньджу-Го. В протоколі записано: «Сучасний склад управління з датою 24 червня треба уважати зліквідованим і вся дальша відповідальність за існування і порядок УНДому лежить на Раді УНКолонії, якій належить відтепер все майно УНДому, згідно з підписаним актом передачі». Самий акт передання складено українською мовою з його офіційним перекладом, з яких один є в руках влади. Акт має вісім сторінок машинового друку, в якому перераховано все майно і діловодство кол. (управління) УНДому. Зазначено також, що управління передало контракти на рентування частини мешкань, список боргів і різного роду зобов'язань, а також скарбницю⁷⁴.

Сьогодні можна з певністю сказати, що цей час діяльності управління УНДому був досить складний і відповідальний, зокрема з погляду правного, бо було багато різних неясностей, бракувало точних рішень навіть з боку представників Японської Військової Місії і маньджуровських установ, що в той час були в стадії організації. Значною перешкодою було й те, що «ширші кола нашого громадянства не розуміли цих обставин і вимагали від управління УНДому рішень, яких воно фактично не могло провести».

До весни 1935 року в Манджурії довший час фактично не було українських політичних організацій, після того, як Манджурська Окружна Українська Рада, що постала під час революції 1917 року, припинила свою діяльність. Отже з того часу не було тягlosti політичної роботи аж до 1935 року. Навіть створення УНКолонії не вирішило цього питання, бо ця колонія, згідно зі своїм статутом і нап'ямками діяльності, мала бути центральною організацією громадського характеру, обмеженою умовами тодішньої манджурської державности

⁷⁴) Див. «Український Національний Дім...», стор. 78-81.

та контрольованою японськими військовими колами. Отже, існувала в умовах колоніальної адміністрації.

Джерелом моральної підтримки для діяльності «чвірки» були Союз Українських Емігрантів і уряд УНР в Європі, який допоміг успішно провести справу повернення майна кол. Українського Клубу українцям, що було конфісковане китайською адміністрацією саме тому, що українці в Манджурії в той час не мали своєї твердої політичної лінії.

Навіть взаємини з Японською Військовою Місією, зокрема з її представником К. Хоріе, не завжди були однакові, як це видно з поданих вище розмов і дискусій. Можливо, що все це було результатом неясної японської політики, бо в самому японському уряді в той час велася боротьба між військовими і цивільними колами. Військові кола хотіли поширити політичні й економічні впливи в Азії, а цивільні кола були проти цього. Вони робили зокрема натиск у тій справі на кола японської фльоти, що найліпше орієнтувались у міжнародних питаннях того часу.

Особливо в Манджурії всі ці питання були дуже складні, бо вона могла перетворитися на арену серйозного конфлікту, а навіть війни з большевицькою Росією. Отже японці готувалися до такого можливого воєнного зудару, але їхня акція почалася на півдні й північний плян був відкинений. Можливо, що саме через це складне японське планування, ставлення японців до політичної еміграції, зокрема української, було часом незрозуміле.

*

Коли ж мова про колишню адміністрацію УНДому, то вона, наслідком усіх тих ускладнень і під тиском фальшивих актів певних людей з Ради УНКолонії, опинилася в становищі обвинуваченого. Контрольна комісія УНКолонії склала свій акт ревізії так, що «викривала» всі хиби й недотягнення, відкинувши всі акти позитивної діяльності управління УНДому. Отже, хотіла «доказати», що «чвірка» чи ті «збігці» не вміли господарити, але не хотіли відразу передати майно тим, хто його придбав.

Японська Військова Місія також багато причинилася до цього. Не відомо, з яких причин Японська Військова Місія прислала для «ознайомлення з фінансами УНДому» свого урядовця, що працював у канцелярії К. Хоріе при представництві міністерства закордонних справ уряду Маньджу-Го в Харбіні. Був це москаль, на прізвище — Москвін. Він сидів у канцелярії Ради УНКолонії, яка давала йому всі потрібні «для ознайомлення» документи і, мабуть, свої пояснення. Члени кол. управління УНДому не знали всіх деталей, але були певні про сервілізм членів Ревізійної комісії перед тим урядовцем із Місії, хоч насправді він ним не був.

Рада УНКолонії, зокрема її старші члени, колишні члени Клубу та їх прихильники, були інспіровані й відомим Кулябкою-Корецьким, а Ревізійна комісія шукала нагоди, щоб очорнити членів кол. управління УНДому. Щоправда, вони натрапляли на певний спротив з боку д-ра Д. Барченка, який колись також був у складі управління УНДому і

добре розумів, що було фактичною причиною такої поведінки згаданої групи. Адже це була прихована боротьба малоросів, яких підтримувала московська еміграція, противники українського національного руху, а можливо, що тут діяла і певна провокація червоних.

Ревізійна комісія звернулася до адвоката Пузаніна (українця) з наміром потягнути членів кол. управління УНДому до суду «за недбалість і втрати для УНКолонії». Пузанін, ознайомившись з матеріалами Ревізійної комісії, заявив, що нема підстави притягати до судової відповідальності членів кол. управління УНДому, так само як і не можна анулювати підписаних ними контрактів на рентування частини приміщень дому.

Про всі ці розмови і заходи ми довідалися від кол. клуб'яна-мецената І. П. Шевченка, який був у добрих приятельських відносинах з нами (про нього ми вже згадували раніше).

Пузанів заявив представникам Ревізійної комісії, що вони навіть не можуть покликати як свідків представників японської жіночої гімназії, бо японська гімназія є під контролем японського генерального консула. Це саме і з англійською гімназією, що під британським прапором, власником якої є англієць, що користується екстериторіальними правами і є поза контролем маньджу-говського суду. І навіть тоді, коли б Рада УНКолонії виграла судовий процес, вона не могла б викинути орендарів. Крім цього — казав він — треба мати на увазі, що кол. управління УНДому одержало кол. будинок Українського Клубу від Японської Військової Місії, отже члени управління УНДому знали свої права... До того ж підписані контракти не були новими, а тільки продовженням ранішніх. Всі інші «непорядки», записані в актах Ревізійної комісії, він уважав за неістотні, бо УНГромада також спричинилася до багатьох клопотів, наприклад — підписала з управлінням УНДому контракти, а потім їх не виконувала і не давала документів, про що говорив і К. Хоріє. «Ви самі — казав адвокат Пузанів — наробили значно більше беззаконня. Тому пропоную справу цю припинити, залишити все, і взятися до активної праці».

Після цього представники Ради і Ревізійної комісії УНКолонії старалися знайти іншого адвоката, але успіху не мали. Ніхто не хотів мати діло з японцями.

В наших взаєминах з К. Хоріє було кілька різних напружень, але після того, як К. Хоріє ознайомився з матеріалами, зібраними Москвіним, він змінив своє ставлення і навіть був задоволений, що всі очорнювання і «акти» Ревізійної комісії не стали базою для компромітації кол. управління УНДому.

Таким чином певною мірою внормувалися взаємини між ним і нами, натомість виникли інші клопоти, пов'язані з долею часопису «Маньджурський Вістник», про що скажемо в наступному розділі. Але всі ті клопоти і турботи відбувалися вже в інших умовах, коли на сцені українського життя в Харбіні з'явилися нові люди — члени ОУН, які приїхали з Європи після певного договору між лідерами ОУН і японцями.

В нашому описі діяльності управління УНДому ми сказали дуже мало про громадські й культурні заходи українців у Манджурії і майже нічого не сказали про українські організації в Китаї. Всі ті питання, як і інші ділянки українського життя, ми широко з'ясовуємо в 3-му томі нашої великої праці п. з. «Українське життя в Азії», що готується до друку.

Ще 8-го грудня 1934 року в «Маньджурському Вістнику» була надрукована стаття М. Мілька, в якій він критикував поведінку певної групи старших громадян, переважно членів Української Громади, на чолі якої був В. Кулябко-Корецький. Для характеристики членів Української Громади, автор подав, як приклад, що між ними є такий один п. К. — «спекулянт», та один урядовець, який зловживав своїм становищем. Хоч заробляв тільки 75 карб. на місяць, він зумів побудувати собі хату, вартість якої становить 15-20 тисяч...

В. Кушнарєнко, справа якого була відома всім українцям, у зв'язку з цією статтею звернувся до суду, вимагаючи покарання редактора «Маньджурського Вістника» і автора статті. Він узяв собі за адвоката відомого україножера В. Ф. Іванова, автора погромницької книги «Масони в Росії», виданої московськими фашистами в Харбіні. Суд одержав від адвоката переклад статті (московською мовою) з «Маньджурського Вістника».

Під час судової розправи були й цікаві моменти. Наприклад, В. Іванов, для аргументації, вжив вислову, що «українська мова вигадана після революції в 1917 році». На другий день І. Світ передав Раді УНКолонії заяву, з домаганням висловити догану В. Кушнарєнкові за те, що він узяв собі адвоката-москаля, який ображає українців. Рада УНКолонії такої догани не схвалила, але постановила, щоб «Кушнарєнко вплинув на адвоката не вживати висловів, які ображають українців»⁷⁵.

Тому, що переклад статті М. Мілька був невдалий, мав багато помилок, І. Світ та М. Мілько домагалися відкинення цього документу з діловодства суду. Прокурор (китаєць) тоді запропонував відкласти судову розправу до того часу, коли буде готовий точний переклад, зроблений експертами. А суддя (також китаєць) звернувся до обидвох сторін з таким закликком:

«Ви всі земляки, приїхали сюди з далекої батьківщини, ви самі — редактор і автор статті — погодилися надрукувати з приводу цієї статті листа, отже раджу вам помиритися».

Але В. Кушнарєнко відмовився відтягнути справу, йому, як і іншим, ішло про те, щоб нас засудили.

Остаточне переслухання і судова розправа відбулися 24 серпня 1935 року. Суд закінчився вирокom, що автор статті М. Мілько та редактор І. Світ винні в тому, що назвали Кушнарєнка «спекулянтом». Вирок був умовний на два роки, якщо на протязі цього часу буде ще інший суд, вони будуть покарані, згідно із законами. Щодо справи другої,

⁷⁵) Див «Маньджурський Вістник», ч. 19-20, 1935.

себто урядовця, про якого була мова в статті, це питання суд відкинув, ствердивши, що воно не має жодного відношення до ображеного⁷⁶.

В той самий час Рада УНКолонії вимагала від видавництва «Маньджурського Вістника» повернення боргу — 244 гобі (місцеві гроші; вартість 244 гобі, приблизно, 75-80 ам. доларів), що були позичені на рахунок оголошень. Цей фінансовий тиск розпочався з наміром примусити видавництво передати часопис УНКолонії.

Рівночасно Ревізійна комісія УНКолонії закінчила складення свого акту перевірки діловодства кол. управління УНДому (акт цей мав 56 сторінок машинопису). Голова цієї комісії, Мацюця, і його товариші хотіли, як ми вже згадували, зробити з цієї перевірки акт обвинувачення, але з того нічого не вийшло, зокрема тому, що К. Хоріе, представник Японської Військової Місії, радив їм припинити цю справу. Він заявив, що жодних зловживань не знайдено, а намагання внести в громадське життя персональні розрахунки не належить до чесних метод діяльності нової української національної організації. Так само забуто і справу боргу «Маньджурського Вістника», але Рада УНКолонії вже не друкувала в ньому своїх оголошень.

(Далі буде)

⁷⁶) Див. «Маньджурський Вістник», ч. 24-25, 1935 р.

Увага!

Увага!

Інформуйте світ про московські злочини. В цьому Вам допоможе монументальна книга англійською мовою про московську окупацію України під назвою

RUSSIAN OPPRESSION IN UKRAINE

Книга має 576 сторін друку плюс 24 сторінки ілюстрацій, у твердій полотняній оправі з мистецько-оформленою обкладинкою.

Ціна (без пересилки) 36 ш., у США і Канаді — 8 дол.

Просимо замовляти в Українській Видавничій Спілці:

*Ukrainian Publishers Ltd.,
200, Liverpool Road.
London, N.I., Great Britain.*

Богдан БОРА

При битій дорозі

Ой, горе тій чайці,
Часиці небозі,
Що вивела часняток
При битій дорозі!
Нар. пісня

Раділа мати чотирма синами
(Доглянуть старости, мовляв)
І колисала їх піснями,
Над їхніми хилилась снами,
Молилась Богу, долю щоб послав.

Щодня трудилась, прала, вишивала,
Аж треті півні прокричать.
Думками в теплу ніч Купала
Невісток між дівчат шукала
І мріями всміхалась до внучат.

Ішли літа, сини набрались сили,
Та не на радість — на печаль.
Одного юбермениші вбили,
Гонведи другого скосили,
Прошила третього казанська сталь.

Як долю, вибрав чужину четвертий
І обірвалися вістки . . .
Пожовкли в миснику конверти,
На самоті судилось вмерти,
В снігу сусіди погребли кістки.

Остались білі сорочки у скрині.
Чужі носять парубки.
Пливуть літа в нестримнім рині
І тільки жмари сині-сині
Проллють над гробом сльози, мов плачки.

1966

На слідах

По тих стежках, де ти ходила,
Я нині знов ішов
І кожна квітка говорила:
Це я — твоя любов.

У тім гаю, де щастя-труту
Я випив з уст-ягід,
Посіяв час зелену руту
І м'яту в кожний слід.

Над плесом тим, де на Купала
Пускала ти вінки,
Твоїх пісень луна спливала,
Як польові дзвінки.

На тих полях, де вітровія
Бентежив груди бриз,
Ходила тільки срібна мрія
У білім шовку риз.

У тім саду, де ти зоріла,
Гляділа пуста в вись...
Там перша зірка мерехтіла,
Та сама що й колись.

1966

Чи Ви вже заплатили передплату «В.Ш»
на 1968 рік? Пам'ятайте, наш журнал
ступив у своє 21-тиріччя! Допомогайте
його розбудовувати і розповсюджувати
в усіх країнах поселення українців!

Ігор ШАНКОВСЬКИЙ

Поема життя

Так радісно змагатися самотнім,
пізнавши труд, із каменю твердого
витесувати власний твір годин.

Рекламний блиск розсипаний довкола
на тротуарах, дивиться в калюжі,
немов до дзеркал із німих вітрин.
І різні барви дружнім переливом
навстріч ярок очей автомашини
біжать вітатися на чорному шосе.
І щораз ближче погляди людини
розпізнають знайомий вид і форми,
що часто бачені, назустріч шлях несе.

Не тільки гін подій, не тільки люди,
не тільки крик плякатів і вітрин;
щолиш недавно розривались груди,
хотілось зупинити біг годин.
Хотілось покінчити всі невдачі
і гнатись геть, пробити тверді стелі,
колеса в даль... приносили одначе
мене до диких, неприступних скель,
де регіт моря на прибії,
де зводить бій
удар води і чорний камінь...
Там, з височин,
у прірву задивились очі —
ще крок
і розпізнаєш самоте,
що досі сховане в таїні.

Така безтямна велич. Зупинися.
Послухай шум, дивися на прибії.
У глибині — як і в тобі клекоче
снага нестримна, буревій.

Ще крок,
в долину душ відкриє двері
бтрок,
пізнаєш всесвіт.

*

Але дорогу заступають тіні,
і гуркіт хвиль змовкає іздала,
провалля відозвалися камінні
і на перейми кинулась земля.

*

Тепер людина зустрічає тіні
від диких скель; за містом, на горі
вони лягають зламом довгих ліній,
долину душ сторожать до зорі.

Об скелі б'ється неспокійне море,
і біла піна камінь чорний п'є;
хто вхід йому в долину душ отворить —
тривожне серце відгомоном б'є.

Людина:

Хто отворить двері
в долину душ?

Тінь перша:

Долина душ — таїна. Це власна совість,
а ми сторожа і твоя свідомість,
судді твоїх хотінь,
і ти, як ми, є тінь.

Тінь третя:

Не тінь, а маска, він іще і с н у є,
тому шукає шлях в долину душ,
над ним панує
хаос вражінь,
він м а с к а, а не тінь.

Людина:

Тоді дозвольте на питання:
— а ви хіба сторожа існування? —

Тінь друга:

Ми вічність. Вічність, як і ми,
дорога діл твоїх. Вернися
і на долину душ ступати не посмій!

Людина:

Хто дав вам голос?

Тінь третя:

Наш голос — це твій розум,
ти сам закриєш вхід в долину душ.

Людина:

Я хочу в дзеркало минулого дивитись,
та кроків бачити своїх не смію,
коли ж скидаю маску між юрбою,
то чую регіт голосний кругом,
юрби вміють
лиш масці поклонятись.

Тінь перша:

Ти підними минулого завісу
і сміливо назустріч дням піди,
вернись до міста, що світла розвісить,
тебе вітаючи. І приведи
на суд свій власний чин.

Тінь третя:

Поклонів не шукай, в долині душ
поклін — це вічна ніч.

Людина:

А маска?

Тінь друга:

Нехай згорить! Підніме попіл вітер
і понесе до моря, і тоді
ти зрозумієш дійсність і знайдеш
кусочок щастя.

Людина:

Так значить доведеться перейти
крізь біль і сміх
ще безліч непобачених доріг...

Тінь друга:

З тобою завжди буде власна тінь.

... від диких скель вертається людина
назад до міста. Ще росте темнота,
іздалека мчать зайчики світел.
Біжить шосе попід колеса знову,
видніють вже будівель сірі взори,
і з радіо чужу знов чути мову —
співак знайомий:

»don't know much about the science books,
don't know much about the French I took«
... і думка, вже свідома, надлітає:
»оцей, хоч признається, що не знає« ...

*

Назустріч дивляться дівочі очі,
і час минає швидко, як завжди.
Тече вино. І скло об скло цокоче,
і музика доноситься сюди.
І кожен крок — чиясь життя поема,
і кожен сміх, це може болу крик?

Ось тає ніч,
і новий день здійсмається навстріч.
За мною тінь,
я звик.

1960

Андрій ЛЕГІТ

Богуслав

Через пагорби й балки цілинні
Я прийшов навпростець із села,
Де над Россю про цасну годину
Сиві думи снував Богуслав.

... Над парткомом — ганчірка червона,
Магазини, дімки, пустирі,
Сяв на сонці похилий без дзвонів
Манастир на зеленій горі.

А внизу між камінням кипіла,
З ревом рвалась на волю вода,
Богуславе старий, посивілий,
Про минуле твое я згадав.

Про людей твоїх гордість і славу
Появивсь у душі думок рій,
Боднарівна, як пишная пава,
Уставала в уяві моїй.

І Маруся, струнка Богуславка
Й безліч інших — ім'я легіон.
Не як ханська чи панська забавка,
Як неписаний серця закон.

Я за місто пішов понад Россю,
Пив очима ясну далечінь,
Зеленіли гаї, сінокоси,
Під ногами сріблилася рінь.

Думав я: у воді цій прозорій
Смерть знайшов не один Панас Круть,
Ген за лісом село Семигбри,
Як сини Кайдашенків живуть?

Що колись тут в роздумі над горем
Свого краю топтали пісок
І син піль цих Косинка Григорій,
І Левицький, і Марко Вовчок.

Деся озвалася пісня луною,
Розбудила у серці порив,
Це ж цією колись долиною
Дорошенко звияжців водив.

Тут дівчину зустрів Сагайдачний,
Повінчались. Лиш пісні вина,
Він ніколи не був неудачним
І за люльку любов не міняв.

.

Заховалося сонце за гору,
Прохолода над лугом лягла,
Шепотіли про щось осоки,
Я бадьорий вертався до села.

Лондон

З ЛІТЕРАТУРНОГО ФІЛЬМУ МИНУЛИХ ЛІТ

Літературні нариси

ЮРІЙ ДАРАГАН

Юрій Драган (1893—1926) небагато, порівнююче, полишив нам по собі — одну збірку віршів «Сагайдак» (1926) та кілька розгублених по різних журналах віршів, але все високої мистецької вартости.

З усіх повоєнних поетів у нього безперечно найбільше зв'язку з передвоєнною добою символізму й естетизму.

Його твори повні граційної легкості, малюнків ніжних барв, але разом з тим яскраво й виразно накреслених.

Перед смертю від невмолимих сухот, на які від довгих літ він слабував, поет так окрилено згадує пориви минулих юнацьких днів:

Бувало підлітком виходиш так з театру,
 »Проспект« знайомий ніби вже не той,
 Ще ніби Мефістофель вабить Марту,
 Крадеться Фауст вуличкою тою.
 Або Ромео щиро так кохає,
 Або по ставу блисне ясна путь,
 І Лоєнґріна з радісного раю
 Лебеді білі раптом привезуть...
 І ніч не та, і щось ворожать зорі,
 І тисне груди божевільний шал,
 І спрага подвигу в палкому серці вз'оре
 Глибокий слід і збудить мрій фіал...

В «Містичному» — короткими рисками передані незабутні дні бойових походів:

Зорі злякано дивилися в очі близькому
 Дневі, що займався вже в бою...
 Ніби очі на малюнках Котарбинського,
 Ніби краплі плинного вогню.

Чи ж тому в завоях мли увечері
 Тоскно квиліли нічні птахи,
 Ніби віщували в кратких реченнях
 Непоправність хиб...

Українському воякові на чужині сниться, як він верхи вночі наближається до столиці України — Києва:

Своїх сузір незнаний визерунок,
Заграви рідні — під чужим кутом ...
Дрібні хмаринки, наче срібні руна
Понад чумацьким радісним шляхом.

І ціла ніч — мов чуйна кобилиця,
Що на отави вибігла зо стаєнь,
На чорному коні казковий лицар
Женеться чвалом в мій далекий край.

Йому Дніпро і степ безкрай сниться
І київських хрестів лискучий ліс,
Але назустріч їм небіжчик місяць
Поблідле чоло мертвенно підніс ...

Кінь вороний знявся голки від жаху,
Кінь вороний у дальшу путь не хоче
І срібним порохом чумацького шляху
Засліплює мандрівникові очі.

«Прозорість» — ще один з китиці передсмертних віршів Дарагана, зразок досить для нього типового твору, де слова мають особливості барв на пензлі маляра:

Знов крізь мереживо розквітлого ясмину,
Крізь ожуровість запашних кущів
Веселий молодик серпом блищить,
Веселий молодик зійшов на зміну.

Ясмину мрії линуць до небес,
Тони води зелені та блакитні,
Ви пам'ятаєте — колись, у квітні?
Ви пам'ятаєте конвалії та без?

Зарожевійте трошки, оживіть —
Інакше білість п'яного ясмину,
Що закохавсь без тями у шимшину,
Холодним снігом облетить!

«Куранти» — приносять цікаву спробу збільшення музикальної виразності слова:

День тут, ніч там
Лік згубив хатам.
Веде хлопець та співця
Темного сліпця.

Тин, тінь, далечинь,
Червінь чарівний.
І тополі через поле — в синь.

Ой, висок голосок
Вітер та струмок.
Перевіє, переблище,
Коли треба і засвище.

З дюн юн, наче в'юн
Відголоски лун.
Ніби в лісі озвалися
Перебори струн.

Варто підкреслити, що Юрій Дараган був один з перших, хто повернув зацікавлення українських поетів на старокиївські шляхи, такі занедбані в добу занепадницького псевдонародницького плаксивого драгоманівського сентименталізму; принаймні його старокиївські речі («Три лицарі», «Малуша» й інші) перші появилися на сторінках табової «Веселки». Дуже прикро, що, не маючи «Сагайдака» під рукою, не можу навести більше з цих речей. З пам'яті можу навести лише початок однієї з цієї серії речей Дарагана, повну незвичайної соняшності й музичності:

По царівну, по Рогніду, у незнаний край
Іде з любим побратимом лагідний Дунай.

Сухітний поет, разом з тисячами таких сухітників, жертв «союзного» піклування поляків у таборах інтернованих вояків Армії Української Народньої Республіки, перебував довший час у подібних таборах, про які незадовго перед своєю передчасною смертю згадує в вірші п. н. «З літопису днів біжучих»:

Бисть тишина — в Щипорні у шпиталі,
Бисть тишина та тіні козаки,
Що від сухот мовчазними вмирали...
Бисть тишина безмежної тоски...

Ми знали, що потай улюблений військами
Отаман виїхав на довго... на завжди...
Ми чули, на серцях лежав могильний камінь.
І воском танули гартовані ряди...

І осінь йшла і плакала безрадно,
Рік 22-ий — мовчазний одчай...
В таборі мряка — наче сивий ладан
І напівтеплий з сахарином чай...

— Хто це робив? — Пригадуєш, не знаєш
— Чи Гуня, чи Павлюк, чи Гордієнко Кость?
Стояв олуплений, трагічний Каліш,
Ридав Норд-Вест і — Нічесоже бисть.

У поемі »Мазепа« Юрій Дараган пробує відтворити величну і трагічну добу мазепинського смеркання.

Поему попереджує вступ, де поет влучно зв'язує тодішню добу по полтавським розгромам з нинішньою руїною:

То і тепер москаль похмурий,
Чи ж не воскреслий то Петро,
Що йде крізь хуртовину й бурі,
Щоб знов палити твій Батурин,
Щоб знов накинути ярмо?

Заспів до поеми окреслює загально долю гетьмана Мазепи:

Кінець бурхливої гетьманщини —
Одчай і маєстат.
Твій захід жовто-помаранчевий,
Твоїх очей агат.
На тлі минувщини трагічної
У жовтім кунтуші,
То ж ти — мара душі величної
Шляхетної душі, —
То ж ти, Гетьмане, сивий страднику,
»Опущений Іван«!...
Перемогли, зробили зрадником...
Зникає пан Гетьман...

Однією з найкращих частин поеми є, без сумніву, »Лист« полковників Апостола й Горленка до Мазепи, де вони молять гетьмана зрвати з осоружною Московою:

»Яко ми за душу Богдана
Молим Бога і славим його,
Що Вкраїні загоював рани,
Знищив, скинув ляске ярмо,
Так, противно, — самі і нащадкам
Перекажемо клясти тебе,
Як не звільниш сплюндровану матір
З-під московського іга тепер,
Очі всіх на тя уповають,
Хай пильнує життя твоє Біг,
І благаєм, щоб волю для краю
Він здобути тобі допоміг,
Бо неволі, знуцання вже доста,
Закипає у серцеві кров.
Миргородський полковник Данило Апостол
І прилуцький — Горленко Дмитро. —
Так хвилює і кличе Вкраїна,
Запорожці, як бжолі гудуть;

»Що ж не хоче Гетьман і донині
Простувати на вільную путь,
Може мало неволі й ганьби,
Може далі служити Москві,
Хай поспільством піклується Пан-Біг.
А Вкраїну на смерть і на скін?»

Руйнування Батурина москалями поет відтворює так:

Бороняться Батуринці завзято.
Жінки, міщани вийшли на вали,
І мруть під гаківницями солдати.
До замку йдуть і старі і малі.
І зрада, знов ганебна зрада,
Таємний вхід вказала москалям,
Вони ввірвались диким стадом,
Вдираються у Божий храм...
Всю площу москалі залляли,
Мов гайвороння з висоти,
І на списи дітей встромляли,
Жінкам пороли животи,
З ікон здирають срібло, злато,
Вбивають навіть і дітей.
І за халяву — діаманти,
І жмені — золотих річей.
Горить Батурин... Все живе
Поляте, вирізане, вбите...
Лише рудий вогонь несе
Свої жалі похмурим висям,
І край сусіднього села
Багряним димом застеля.
І дико, дико так вночі
Червоним полум'ям блищить.

Поема Дарагана, написана 1924 р., була також першою ластівкою повороту до зацікавлення добою Мазепи.

ОЛЕКСА СТЕФАНОВИЧ

Олекса Стефанович, саодикий збірник віршів якого вийшов у 1927 р. заходами студентів-емігрантів північно-західніх земель (себто Волині, Холмщини, Підляшшя, Полісся), сумлінний і дбайливий майстер віршу. Хоч Остріг, який його виховав, давно вже ніби не пишається славними в історії України стародавніми школами, що від віків уже лежать у руїнах, проте якісь могутні відблиски з давноминулого XVI-го століття, доби розквіту Острозької Академії, ще опромінюють острозькі околиці...

Незвичайно старанно і глибоко вжився Стефанович у давні, первісні доби історії України, доби міці і слави старого Києва, і доби першої руїни, спричиненої нападом монголів у середині XIII-го століття.

В поемі «З давнього-давнього», яку попереджує епіграф із «Слова о полку» — «Див кличе верху древа», — читаємо:

Не пави кличуть то, не меви, —
То в темряві лісів,
У пущах-нетрях, «вверху древа»
Чорнокриластий Див.

Сидить криластий десь найвище
У хащах, у кущах —
І про нещастя криком віщим
Степи оповіща.

Спливає кликами у захід —
Риданнями — у кров...
Гудуть: «недобрі в лісі птахи
Звили собі кубло»...

Клекочуть клики у безкрає —
Шугає степом жах...
Десь древня баба кам'яная
Здригнулась на горбах...

Уже давно заснули пущі,
А чорний див не спить,
А він все кличе, невсипущий,
А він рида-кричить.

Уже на заході пожежу
Давно хтось погасив,
Та котить, котить у безмежжя
Свої ридання Див.

Клекочуть клики в очі ночі —
І з ними ніч рида —
Гудуть по селах: «знову хоче
Прийти якась біда...»

Клекочуть степом луни лунко,
Лунають у ночі
Відламками свої відлунки
В ярах десь гублячи.

Не хвилі, — гори море горне
Почуло море клик...
Каспійське стогне, стогне Чорне —
І клубами — їх мли.

Стряснуло Волгою — почула...
Почули клик ридань —
Здригнулись Сурож і Посулля
І в тьмі Тьмуторокань.

Далеко лине клекіт кликів
І чує сторона:
І море чує їх і ріки,
І гори й низина.

Сидить криластий десь найвище
У хащах, у кущах —
І про нещастя кликом віщим
Степи оповіща.

... І от дороги, як підлога,
Риплять од хижих орд.
І крик возів — мов хто сполохав
Десь лебединий хор.

І от степи од орд ступання
І стогнуть й стугонять.
І стріли осами од рання
До вечора сичать.

І не один шолом — надвое...
І ломляться списи...
І никнуть трави під вагою
Червоної роси.

Глибоко з полком своїм Ігор
Глибоко в степ зайшов —
І хилить половецький вихор
Вкраїнську хоругов...

Душа із тіла — наче пташка —
Й працює Птахолов...
Вода в Каялі — тяжка, тяжка,
Вода в Каялі — кров.

У «Хресті» Стефанович ніби дає остаточне і вельми монументальне оформлення своїй старій темі «Іллі Муромця на роздоріжжі»:

В пустелі безлюдній встаєш на дорозі укрутній...
Укопано стали сталеві копита коня...
Похмурий, безрухий, — мов з муру ти викут, могутній,
Мов з муру ти викут, піднятий над заходом дня.

Майбути, од віку цим нетрям нічого не треба...
Ні гір, ані веж із орлиним перекликом «Стеж»!...

Далеко-далеко доходить у дроготах небо,
Сперезане за-день папругами лютих пожеж.

В яку задуднити, — куди із цього перехрестя?
Здається, од віку папруги племен і доріг,
Цю землю карають — пережуть і крають і хрестять...
Давно з середхрестя цей камінь злоречий заліг!

Вправоруч — погроза, ще тяжча погроза — вліворуч,
А просто — пропасти, покласти себе і коня.
Загушла в повітрі, — не плине полинова горич...
За зграєю зграя, і кряче і гра вороння...

Не здійметься вітер, — отруених трав не сполоще...
Там кости між ними, а там — нежива голова...
Неначе живая, в зубів засміялася оццер
І ящером з ока метнула, неначе жива...

Давно би рушати... Упало багровеє коло, —
Вороже навколо стає щохвилини темніш...
Піднявшись горою, захмаривши думою чоло,
У дикому полі на злім роздорожжі стоїш.

Під образом богатиря старої билини, Іллі Муромця, на роздоріжжі,
слід розуміти нашу батьківщину, положену на розграні двох світів.
Тому хоч-не-хоч мусимо простежити за розвитком цього образу до
кінця:

Невже ж це вітер долинув? ...
Звідкіль він, свіжий, пливе
У цю полинну долину,
У царство це неживе?

Все ширше повіви вітра...
Як швидко, дивний, росте!
Роздер отруйне повітря —
І лине, рине на степ...

Вже лет шалений — не повів...
З яких криштальних сторін
У пущі-нетрі степові
Летить, розкрилений, він?

Трава — одливи, приливи, —
Зайшла звоном трава...
Як прище твій чорнобривий,
Як гриву він розвіва!

З твоею златною впарі
Вона під хмари зліта...
То чорна плеще по хмарі,
То б'є її золота...

Рвануло — й скинуло галич, —
Забула крики свої...
Як легко дишуть у далеч
Могутні груди твої!

Давно ти цими ковтками
Вино повітряне пив!
Мов тільки видався камінь
В хресті із чорних шляхів...

Мов сном недобрим пустиня
І камінь клятий і хрест...
Мов моря простори сині
І з них — крилатий норд-вест.

Мов навстіж — двері просторів
І вікна обріїв — теж...
Мов п'єш ти вина прозорі,
Напої зоряні п'єш.

.

Та тихшає вітрова сила.
Ще вдарив по гущаві трав —
І випростав крила —
І склав.

Омитая і витерта пустиня
Простерлася, ні мертва ні жива...
... І ринули гудінням
І дзвонами слова:

»Нехай усе тобі вороже,
Нехай жорстоким буде бій, —
Негоже, лицарю, негоже
Замислюватися тобі.

Ти бачив цюю Україну! —
Лиш полини, лиш буряни...
А мала вибуяти крином
Благоуханної весни!

А мала квітнути, багата! —
Не крови гіркої ріка, —
Із неї мали витікати
Річки медів і молока.

Де розсипатися оселям,
Немов веселим намистам, —
Неізходима пустеля
Глухими заростами там...

Чорнопапруге роздорожжя
Та чорнокрилявини грай...
Це дика сила зловорожа
Занапастила ясний край.

Це хижа сила положила
З своїх доріг на ньому хрест,
Щоб не піднявся із могили,
Щоби ніколи не воскрес.

Щоби до віку, як підлога,
Земля рипіла і гула,
Стогнала, скаржилась, небога,
Людей і Бога прокляла.

Щоб захлиналася у крові
І розвиднялася вночі
Од місяців яробагрових,
Що сходять, вгору не йдучи.

Щоб за навалами навали
На неї кидали свій шал,
Щоб шквали гвалтів не вгавали,
За валом взвихрюючи вал.

Щоб крики, зойки і голосіння,
Щоби довіку Дивій спів —
В криваве заходу кипіння
Роздертий клекотами зів...

Це злі, непроханії гості
Проклали просторами хрест —
Й лежить між травами, де кості,
Де б'ються ворони з-за решт.

Лежить на тілі України
Її прокляття, злодуж.
І до сьогоднішньої днини
Несе їй чорную біду.

Лежить, упершися у перса,
Кінці, мов крила, розпростер —
І що творилося тут перше,
Те саме твориться тепер.

Колеса, ноги і копита —
Без переліку, без числа —
Й гуде, тратована, бита,
Як і колись вона гула...

І стугонять степи і стогнуть
Од тяжкотупотних стонів —
І дні, здригаючися, лохнуть
І ночі в дроготах тривог...

Те, що у давні було роки, —
Те уторік, позаторік...
Жорстоким хрест оцей широкий
Із уторованих доріг!

Одкриті сарані неситій,
Із давніх-давен — сарані,
Таким, як ти, вони закриті,
Таким заказані вони.

Встаєш отут — і проти тебе
Злоречий камінь вироста...
Та слухати його не треба,
А треба вирвати з хреста.

О, чує, знає дика сила,
Якій скипіти боротьбі,
Які принесли тебе крила,
Що завіряється в тобі!

Нехай ворожить, зловорожа,
Ляка загибінню, нехай, —
Ти розв'яжи це роздорожжа,
Хреста навіки розрубай!

Ти вирви, виверни цей камінь, —
Здвигни з хреста його «амінь», —
Розкавалкуй, розбий скалками —
І порохом його розкинь!

І рушся, сурмлячи у простор, —
Давно вже рушити пора...
Твоя дорога — тільки просто, —
Лиш просту лицар вибира.

Лише у просту дорогу
Веде ясна його мета...
Назад несе він перемогу —
Або ніколи не верта».

Положена на кордоні двох світів — осілого і кочовничого, Європи й Євразії, культури й хаосу, Україна у IX-X, XII-XIII століттях, так само як і в XIX-XX століттях, усе виставлена на небезпеку від хаосу й тьми чи то від половців, печенігів, чи то від татар, турків та москалів. Лише лицарськістю, завзяттям і героїзмом можна поборювати наступ

евразійських орд, ніколи покорою, приниженням, пацифізмом, шляхом Брюховецьких, Драгоманових, Скрипників не можна захистити буття нації.

Стефанович цілковито зжився із старими історичними мотивами київської князівської доби — до походу Ігоря проти половців, оспіваного в »Слові о полку« і до татарського наїзду. Інколи він покидає ці давні історичні доби. В поемі »Богдана стрічають«, присвяченій в'їздові Великого Гетьмана до Києва 1648 р., він пише:

»Ти Богом посланий, Богдане,
Розбив окови лихоліть.
Ніколи край не перестане
За Тебе Господа молити« ...

Ти — Визволитель України
Із доволітньої біди.
З Тобою всюди ми полинем, —
Лише скажи, лише веди ...

З Тобою всюди будем мати
Вікторію у боротьбі ...
Ти — Український імператор!
Осанна, слава Тобі!

Як море те, народні лави ...
Всі »слави« — у одну злились,
І дзвонами золотоголаві
Позахлиналися — зайшлися.

Цвітуть прапори синьо-злоті
І малинові хоругви ...
Святі правиці із кіотів
Благословляють як живі.

Грядеш до Софії пресвятої
На білосніжному коні,
А за тобою — твої вої,
Орлята славної борні.

Квітками путь тобі — дівчата,
Квітки, вінки — куди не кинь ...
І щоб на них не наступати
Іде танцюючи твій кінь.

Грядеш ... і ллються з груді співи
Із тисяч душ, із тисяч віч ...
Які могутні, дужі крила
З твоїх розкинулися пліч.

У голові твоїй заблисли,
Прогнавши мрій неясних дим,

Такі великі, горді мислі,
Що сам ти не повірив їм.

Вже не Москва і не Варшава,
Не за козацтво лише бій,
А Українська Держава
В уяві блиснула твоїй.

.

Гуде, клекоче пишне свято,
Літають білі голуби...
І сиплють соняшнее злато
Безкраї неба голубі.

У фрагментах до «Базару», невикінченої поеми, присвяченої листопадовому походу поодиноких загонів української армії на окуповану москалями Україну в 1921 році, і трагічній розв'язці цього походу для одного з диверсійних загонів, який був оточений переважаючими силами московської червоної кінноти і був розстріляний до останнього вояка (всіх розстріляних на берегах річки Звіздаль під Базаром було 359) Стефанович пише:

Лютим, жорстоким дзвоном
Видзвонное сталь...
Скрикує льодом червоним,
Холоне Звіздаль...

Витреть, витреть, брате,
У боротьбі!
Чотири гранати — для ката,
А п'ята собі.

Кулі до чол, як пчоли,
Шабля руба...
Солить землю і солить
Червона ропа.

Лютим жорстоким дзвоном
Видзвонное сталь.
Скрикує льодом червоним
Холоне, Звіздаль.

В сонеті «Багряна піраміда», присвяченим пам'яті Симона Петлюри, поет досягає навіть для нього виняткової висоти і виразності:

Від неї кров — сторіками сторік,
Земля наскрізь гарячою просякла.
Вона встає, багряна, хмаросягла,
Уся — німий в пустелю синій крик.

Немов живий, прокляттям дише лик...
Чиясь рука, погрозою набрякла,
Возстала в твердь — і впала і залякла
Десь увійшов ще глибше в груди штик.

А в висоті, на виклубині хмари
— Чорніш ночей нерукотворні мари,
Блідий мов плат, у пурпурі від ран,
Ввесь у страсній незамкненості зору,
Простерся вождь, недвижен, бездихан,
Небострімку увінчуючи гору.

В українській історії нарід наш приносив неймовірно великі жертви своєю кров'ю, але цим разом, на вітар червоного московського терору, впали чи не найчисленніші, більші ніж навіть за татарського Батієвого нападу, більші ніж за часів Яреми Вишневецького, ніж за часів першої руїни, більші ніж за кривавого катування України Петром московським по Батурині і Полтаві... В наші часи «Багряна піраміда» дійсно здіймається високо-високо поза досяжні для ока людського хмари...

На початках свого поетичного шляху Стефанович був переважно поет осінніх настроїв і краєвидів. В перших китицях його віршів читаємо:

То ж у душі так тихо, як у церкві,
Коли відправиться, замовкне крилас.
То ж скоро снігу ляже білий перкаль,
А ви приснились.
Ви чуєте, як Осінь тихо, бідно
Розчісує голівки моїм віршам?
Душа тепер, як сонний лебідь срібний,
Не сніться більше!

Інколи ці осінні образи розцвітають барвами рубінів і крові:

В ганку, наче вибухли із бутлів вина,
Стільки пахощів од яблук розлилось.
Аж до крові за вікном рябину
Заціловує мороз.

Але переважні настрої Стефановичівської осені — традиційно сумні і журливі:

Перед птахами десь розкрилася
Брама Вирію — просим! —
І в садку у нас, як на криласі
Безголосім.
В сивім лісі хмар не розкрилися
Сині галяви й досі.
Засмутилася, — зажурилася
Осінь.

Старовинним, давноминулим, безповоротно, українським селянським господарським добробутом просякнена ця осіння поема:

Ходить Осінь молодиця, білолиця,
Мов озера круглі, ясні, — очі сині.
Хоч і любить похилиться—зажуриться
Та багата проте з неї господиня.

Скільки в неї у коморах з поля злота,
Скільки сховано там груш і яблук винних.
Все ховать — її улюблена робота.
Вона любить, щоб у хаті було вільно.

Побілила її біло-кришталеву,
Для пташок блакитні вікна одчинила:
... Вилітайте, хто не встиг ще, в сине небо ...
Знаю, знаю ... Не затримаю вас, милі.

Жовті килими розкинула, стелиться
І ляга м'ягка під ноги їй підлога.

Чисто, прибрано, а стіни, як з кришталю.
І у хаті світло, порожньо, як в склянці,
Тиха-тиха молодиця, мов й не знає,
Що на світі є пісні, музики, танці.

В »Осінньому« ця селянськість так легко, майже непомітно, так природно переходить у »княжість« стародавніх княжих часів, часів могутності давнього Києва чи Галича:

Бенкетуй, молода княгине, —
Поки сонце ще світить радо,
Поки небо твоє ще сине, —
Бенкетуй, моя ладо!

Хай несуть із комор на столи
Виночерпи і плододари,
Твої вина, міцні як смоли,
І садів твоїх дари.

Груди груш, винограду грона,
Сині сливи, гради тернини,
Гори яблук в огнях червоних
І рубіни рябини.

Та проси, господине гожа,
У гостину до себе друзів,
Та сідай, молода, хороша
У веселому крузі!

Хай шепочуть до злот шарлати,
 Хай горять самоцвітні шати,
 Хай виблискують княжі лати
 За столами у лади.

Скоро зносиш свою пишноту,
 Скоро скинеш багряну барму,
 Вдягнеш срібло замісто злота,
 Замість пурпуру — мармур.

.

В «Бабинім літі» маємо улюблену Стефановичем строфу з чергуванням довгих і коротких рядків:

Бабине літо літає на вітрі,
 Бабине літо...
 Що це пахуче таке у повітрі
 Розлило?

Листя — мов золотом обвіяне віття...
 Листя мов золото...
 Хмарка там ясна, чи птахи то світять
 Одльотом?

В пізніші роки Стефанович залюбки пробував свою майстерність у сонетах, що належать до органічно-найміцніших і найтриваліших в українській поезії минулих років. Волинські сонети Стефановича вщерть повні затишної й своєрідної краси волинських лісистих краєвидів, подібних, зрештою, також і до дніпровсько-деснянського полісся та пойми. Візьмім, для прикладу, хоч би сонет »Русалки«:

У ніч липневую у затишкові балки
 Уся розквітлася русалками вода...
 Не йдїть до берега, бо буде вам біда,
 В кущах причайтесь й чудуйтеся, рибалки.

Як дивно граються хрустального весталки...
 А він з високості, — зупинена хода, —
 На них потоками промінними спада,
 І розсипається між хвилями на скалки...

Хвилини розквіту осяяних утіх!...
 Який між бризками і плюскотами сміх. —
 Неначе срібними видзвонюють перснями.

Та ось хитнулися — зітхнули комиші,
 Оселі третіми озвалися півнями: —
 В дніпрівій заводі — ні слуху, ні душі.

У »Волинських Сонетах« поет дбайливою і вмілою рукою креслить краєвиди своєї »вужчої батьківщини«. Сонет »Село Велика Груша« присвячений одному з найглухіших із закинутих волинських сіл:

Серед лісів — збіговисько хаток...
Від хащавин, що встали, безбережні,
Сховались всі у вишні — у черешні,
З ляку в тісний стушилися гурток...
З усіх сторін — темнозелений мрок...
»Вкраїнці ви?« — »Ми, паночку, тутешні«...
Чи знайдете, могутні дні прийдешні,
Цей межи пущ загублений куток?
Як дико тут... А що уже зимою,
Коли усе обгорне білий сон,
Коли вовки нічною чередою,
Мабуть, не раз підходять до вікон?
Яке глупе, глибоке заглушення —
Землі Древлан село Велика Груша.

»Волинь« є спробою дати загальний образ цієї занедбаной, заглохлої закутини нашої батьківщини:

Забула ринь лінивая Горинь, —
От-от зовсім затримаються води...
Деся у лісах спинилися підводи,
По саму вісь втопившись у дряглинь...
Тече і ні, розтоплена синь
На стріхи хат, на ниви і городи...
І сплять Садки, Кургани, Гориньгороди
І спить уся сонливая Волинь.
Здається, й час зімкнув свої повіки, —
Ніколи більш не литимуться ріки,
Вози навік загрузли у багні...
Як увірвать годину цюю млосну,
Як закричать в цій важкій тишині,
Щоб раптом все прокинулося зо сну?

Інколи поет опрацьовує теми із скарбниці церковної традиції. Для прикладу можемо навести незвичайно вдалий уривок з »Утечі до Єгипту«:

Заснув утомлений Іосиф.
Не задрімає Меріам.
З-під плата випустила коси
І простеля під немовлям.
Шовками вистелено ложе
І покривало із шовків.
Засни, засни да нічесоже
Не потривоже твоїх снів!
Над ними — темний і великий,
Високо винесши главу,
Камінний звір людиноликий,
Неначе став на вартову.

Софія НАУМОВИЧ

ФРАНЦУЗИ ПРО ОЛЕКСАНДРА ДОВЖЕНКА

Ще наприкінці 1966 року в Парижі (у поважному видавництві «Едісіон універсітер») появилася книжка Люди і Жана Шнідерів п. з. «Олександр Довженко». Тому, що в нас й досі немає монографії про цього, світової слави, українського кіновика, а наші читачі, як в Україні, так і на еміграції, не дуже-то добре ознайомлені з творчістю цієї геніяльної людини, а також з тими перешкодами, що їх ставили Довженкові москалі, — варто зафіксувати деякі факти, зібрані Шніцерами, як і їхні дуже компетентні думки про нашого мистця з чисто мистецького погляду.

Шніцери черпають своє знання про Довженка з його фільмів, що зберігаються у паризькій «Сінематеці», із советських джерел та з розмов із деякими товаришами і сучасниками Довженка. Це видно з того, що вони дякують за інформації проф. Р. Юренієву і М. Лебедеву, журналам «Іскусство кіно» та «Советський екран», а зокрема Юлії Солнцевій (дружині Довженка) і Сергієві Юткевичеві.

Грунтуючись на таких однобічних джерелах, Шніцери й не могли інакше написати своєї книжки, як написали. Тому політична сторінка їхньої праці наскрізь фальшива. Проте вони добрі знавці кінового мистецтва і правильно оцінили винятковий Довженковий талант як кінорежисера, а якщо мова про німий фільм, то вони називають його генієм і дають йому першість перед такими «асами» советського кіна, як Айзенштайн і Пудовкін.

У своїй книжці автори хронологічно розглядають важливіші Довженкові фільми, подаючи обставини, серед яких ці фільми народжувалися і з якими труднощами продіставалися вони на рідні й чужі екрани. Багато з тих фільмів ілюстровані кількома кадрами. Наприкінці подана фільмографія (дані й опис фільмів, з усіма співробітниками й виконавцями та коротким змістом), бібліографія творів Довженка і монографії про нього московською та іншими чужими мовами. Ця книжка зарахована до серії «Клясиків фільму». З неї-то подаємо довші уривки.

»В цієї людини (Довженка) абсолютної щирости, свіжого сприймання і відчужань, не було дешевого інтелектуалізму. Позиції пролеткульту — «табуля раза», з якої треба було творити нове мистецтво, йому видавалися недоречними. За те й судили його кілька років пізніше. Для Довженка минуле мистецтво не було «пугами», перешкодою, а живим джерелом. Селянин, глибоко пов'язаний з рідною землею, він був надто просякнутий народною поезією, щоб не бажати зберегти цього скарбу. Він дав українським думам їхню первісну силу, відтво-

рюючи їх на екрані... У «золоті часи» німого фільму, він нарікав на його німоту, а це в очах його сучасників-кіновиків було абсурдом і ознакою «поганого смаку»...

Часто сперечаються: чи Довженко перш за все кіновик, а чи письменник? Ця дискусія могла бути зайва, але вона устійнилася, що поміж усіма кінорежисерами світу Довженко був найбільшим поетом, навіть коли б він і не знав кіна. Його сценарії — це поеми, а його літературні твори — це готові для фільмування сценарії. Айзенштайн намагався подати абстрактну думку в епізодах-гієрогліфах, але його надто інтелектуальні символи йшли понад голови глядачів. Зате Довженкова думка відразу зайняла екран. Вона висловлювала рівночасно відбитку автора і світу своїми власними словами».

Далі автори подають вислови Є. Гавриловича про Довженка: «Ми повинні гордитися, що саме в нас зродився цей новаторський напрям. На жаль, надто часто ми спостерігаємо нове відкриття щойно тоді, коли воно, як бумеранг, повертається до нас ззовні» («Проблеми кінодраматургії»).

«Уже в часи німого фільму Довженко бажав нав'язати діалог із глядачем, тому і втручався в дію фільму своїм словом від автора. Тоді це називалося «крайньою відвагою», а його уважали осамітненим, не зрозумівши, що він унікальний! Ще донедавна про Довженка говорили в «минулому часі». А тим часом форми міняються, але поетова думка віднаходить теплий відгомін, зокрема серед молодих, бо він дає натхнення. Від кількох років можна подати бодай десяток найкращих фільмів совєтської продукції, натхнених Довженковими ідеями. А коли мова про формальні знахідки, то дуже багато французьких кіновиків вживають і надуживають Довженкові засоби, — інколи й несвідомо. Що ж, власне, сталося? Нічого, що не було б нормальне й неминуче: просто час наздогнав поета!

«Коли з трибуни II з'їзду письменників 1956 р. Довженко говорив про космос, то його слухали з недовір'ям. На залі повіяло холодом — пише Рачук. Ці далекі візії створили йому труднощі. За його власним висловом, «семимилеві чоботи» несли його через віки і тисячоліття. Довженко відчував подув майбутнього і те, що він говорив, перешкоджало розважним, обережним і задовленим зі свого «сьогодні». Довженка обвинувачували за брак «реалізму», коли він говорив про майбутнє так, начебто вже бачив його, але теж і тоді, коли він виявляв тугу за минулим, черпаючи з найдавніших джерел народної творчості.

Довженко приносить молоді й старшим те, чого їм ніхто інший не дає: розуміння і світлий оптимізм. Він говорить до молоді не про її слабості та хиби, а про її багатство і красу та про те, як дуже краса зобов'язує».

Автори називають «Зачаровану Десну» одним з найкращих Довженкових творів і за цим сценарієм подають його життєписні дані:

«Сашко» народився 30. 8. 1894 р. в козацькій сім'ї, в Сосниці біля Чернігова. В «Землі» Довженко показує матір Василя в пологах під час

похорону старшого сина, — це був не так символ живучості роду, як спогад із власного життя. У своїх коротких записках, Довженко часто згадує свою матір, що «була народжена для співу, але все життя плакала». Малим хлопцем «Сашко» ходив до «парохіяльної школи анальфabetизму», — за висловом Горького, — де «українська мова була заборонена навіть у розмові між учнями». І ця насильницька русифікація викликала спротив, який згодом послужив меті українського націоналістичного, контрреволюційного руху.

«Після жовтневої революції, Центральна Рада — український націоналістичний і контрреволюційний організм — відмовилася визнати «совет» і оголосила незалежність України, підтриману німецькою окупацією. В червні 1918 року вибухла громадянська війна. Упродовж трьох років Україна жила в неймовірному калейдоскопі урядів, режимів, партій і окупантів: німці й гетьман Скоропадський, альянти, в тому й греки, Петлюра — ультранаціоналіст, «наці», ще перед тим, як ця назва виникла, — поляки, приплив і відплив білих армій, анархіст Махно і його суперники і, врешті, різні банди, які звали себе національними, а насправді були звичайними бандитами. Всі ці зміни влади починалися погромами і екзекуціями червоних, після чого бандити втікали, забираючи здобич. Все це перемішане з робітничими повстаннями, наближенням червоної армії і підпільною працею більшовиків. Сліди цього можна знайти в Довженкових «Звенигорі», «Арсеналі», зокрема ж у «Щорсі». Кіновик показав те, що людина пережила...

В 1920 році Довженко мав дістатися до Житомира як директор комуністичної школи. Зі своєю групою «Сашко» попав у руки польської патрулі, що «повелася з ним грубо, загрожуючи йому удаванним розстрілом, намагаючись таким способом примусити його зізнатися». На цю патрулю напали червоні... Довженкові вдалося втекти до «своїх»... Після «звільнення» Києва, Довженко виконував різні функції: був секретарем політ-виховання, комісарем в театрі ім. Шевченка, завідувачим кадрами і директором Академії мистецтв. Як комуніст-партієць, їздив по селах «встановлювати советську владу». Проте сам він хотів бути малярем, бо це було одне з його покликань. Він бачив у своїй уяві нові міста, плани для побудови Нової Каховки готував до самої смерті. Можливо, що якби Довженко був закінчив архітектурну школу, він став би одним з геніальних будівничих, але тоді світове кіно втратило б одного з найкращих режисерів...

Але сталося так, що його несподівано перенесли до Харкова — тодішньої столиці України. З Харкова комісаріят закордонних справ вислав Довженка до Варшави, де він був секретарем советської амбасад, а звідти — до Берліну, де він смертельно нудьгував, переписуючи якісь формуляри. Тут дістав стипендію — 40 дол. місячно — для студій малярства в Берліні. Його долю вирішив страйк советських портових робітників. Він вернувся в Україну. Тут призначено його на пост дипломатичного кур'єра в Авганістані (пізніший його фільм: «Течка

дипломатичного кур'єра»). Згодом став карикатуристом у «Вістях» і так дипломат Довженко перетворився на «Сашка», підписуючи цим псевдонімом свої карикатури.

Сучасники Довженка, які знали його особисто, кажуть, що це була молода, гарна людина, проте це не перешкоджало Яновському написати про нього так: «Добрий, щоб його поставити як опудало між соняшниками або посадити на бойового коня»...

В «політиці», як бачимо, Шніцери зовсім неграмотні, якщо не тенденційні. При цьому вони не розуміють ні психології поневоленої т. зв. підсоветської людини, ні обставин, в яких тій людині довелося діяти. Тому й пишуть ось таке: «Не зважаючи на свій оптимізм, Довженко не був щасливим. До цього спричинилася одна дуже важлива подія. Ще в Берліні його усунули з партії за те, що він не дав своїх документів до контролю». Сам Довженко у своєму життєписі написав про цю подію так: «Я дуже важко відчув моє усунення», нарікав на «несправедливість і безсердешність тих, що мене оточували». Але «на пропозицію голови ячейки внести нове прохання про прийняття до партії, я відповів відмовою, уважаючи, що мене усунено неслухно. Коротко: я реагував, як дурень, а не як партійна людина, тому всі мої пізніші спроби не дали жодних наслідків».

Очевидно, ця «автобіографія» Довженка була призначена для «відповідних чинників», але автори зрозуміли її дослівно і від себе додали ще й таке: «До кінця свого життя, Довженко жив і діяв як комуніст та ніколи, навіть у думці, не змішував партії з деякими бюрократами, з якими він боровся». Тому працював у кіновиробництві, бо це одне з «найдемократичніших мистецтв», «щиро висловлюючись» про це так: «За всі роки я творив фільми з думкою, що творю собі партквиток».

Тут виявляється цілковита суб'єктивність авторів, що ґрунтується на повному довір'ї до советських джерел, бо ж звідки вони знають, що Довженко навіть «у думці» не змішував «партію» з «бюрократами»? Адже ціле страдальне його життя заперечує такі твердження. Автори, не зрозумівши трагедії Довженка, тільки «дивуються», як це видно далі з їх праці, натрапивши на деякі «незрозумілі» їм факти. Але навіть подання цих «незрозумілих» фактів думаючій французькій публіці має своє значення, і до таких фактів належить і те, що Довженко був відмовився поновлювати прохання про повернення йому партквитка.

«Життя в Харкові — пишуть автори — не задовольняло Довженка. Він ненавидів цю випадкову столицю, що й далі була безнадійно провінційною. Ненавидів убогість інтелектуального життя і погань загорошених вулиць, мріяв висадити їх у повітря, щоб на їх місці збудувати гарне, модерне місто. Зокрема гнітило його українське літературне життя: «Мені здається, — іноді писав він, — що я не на літературному вечорі, а на сільських вечорницях». Незадовольняла Довженка і його власна мистецька творчість: «Не знаю, що з собою робити, але відчуваю, що далі неможливо так жити».

Автори зовсім не розуміють тодішньої атмосфери в т. зв. радянській Україні й невдоволення Довженка пояснюють так: «Довженко мав тоді 32 роки і справа творчости висушувала йому горло». Це була правда, але справжньої причини цієї «спраги» Шніцери таки не подали, коли пояснюють її тільки незадоволенням із мистецької творчости. І нібито лише з тієї причини «одного червневого ранку Сашко Довженко навзажди залишив Харків, покинувши в своїй кімнаті всі полотна, картини і малярське приладдя».

І ось в «Одеській кіностудії (в той час кіностудії звали фабриками) появився молодий чоловік і каже: «Я не знаю кінового мистецтва, але хочу у вас працювати. Візьму кожную роботу, навіть найважчу, навіть працю режисера». І три дні пізніше, написавши свій перший сценарій, він почав крутити перший фільм... Людина, яка дала Довженкові нагоду спробувати розгорнути свої крила в кінопродукції, живе до сьогодні. Має 75 років і належить до сеньйорів українського кіна. Це Павло Нечес. У своїх спогадах сценарист Каплер згадує цього колишнього моряка, а згодом директора кіностудій в Україні, із гумором: «Це був тодішній принцип — головне, щоб людина була віддана партії, а кожного ремесла можна навчитися...»

«Спочатку — пише Каплер — персонал студії був стероризований завзятим моряком. Його мальовнича поява і криклива мова не подобалася інтелектуалам і псевдоінтелектуалам. А тих «псевдо» було більше. Побіч таких імен, як Чардинін, Бабель, Рохаль, Каплер і Охлопків, не згадуючи Айзенштайна, що саме тоді крутив свого «Потьомкіна», в студії було багато фільмовиків, які крутили будь-що і будь-як.

Одного разу, під час перегляду якогось фільму, в якому виступали барони, Нечес сказав режисерові: «Я, брате, ніколи не бачив баронів спереду, бачив тільки ззаду, як вони втікали від нас. Але скажу тобі: твої аристократи ні до кого не подібні, навіть до своїх задів...» Помало в управлінні спостерігалось, що Павло Нечес був людиною інтелігентною, тонкою, мав почуття гумору, смаку і здорового глузду. Він зреорганізував студії, взяв у свої руки чужоземних, солено плачених операторів, які дбали тільки про те, щоб нічого не показати учням... Нечес допомагав своїми порадами і своїм авторитетом усім, хто на це заслуговував, в тому й Довженкові. А саме Довженкові треба було вчитися того мистецтва від «а» до «з». «А вчитися — писав Довженко — не було часу. А може бракувало й тих, в кого варто було вчитися...»

Насправді, через брак талановитих людей, українські кіностудії в той час випускали дуже посередні фільми. І ось цей новоприбулий «анальфавет» у кіновому мистецтві випустив перший фільм, який поставив український фільм нарівні найкращих фільмів в СРСР, а згодом і в цілому світі. І хоч у 20-их роках советське кіно було в повному розвитку і жодна відвага нікого не могла здивувати, проте Довженків фільм «Звенигора» викликав ефект «вибуху бомби».

Головні персонажі цього фільму — «предок» дід Тиміш і нащадок Павло — шукають скарбу своєї землі, який (скарб) походить ще із

скитських часів. Він закопаний десь біля Звенигори. Потім той скарб беріг монах-єзуїт — символ польської займанщини. І так на пошуках скарбу проходить ціла історія України... Павло-«ідеаліст» стає «контрреволюціонером», приєднується до «банд» Петлюри, а після поразки емігрує на чужину. Але під час виїзду він загинув у поїзді, що його висадив динамітом старий Тиміш, який потім, разом зі своїми товаришами-большевиками, «всідає до поїзду і їде в майбутнє».

Сценарій для цього фільму написали Йогансен і Юртик, але цей сценарій мав «поганий посмак націоналізму» і його треба було змінити. «Я переробив його на 90% — пише у своєму життєписі Довженко — і наслідком було те, що обидва автори сценарію демонстративно відтягнули свої імена зі списку виконавців фільму. Це був початок моїх непорозумінь із харківськими письменниками». З того часу Довженко сам почав писати сценарії для своїх фільмів, подібно як і Чарлі Чаплін. Він ніколи не міг знайти сценариста на свою мірку, — додають автори, — пробував це робити в «Аерограді» з О. Фадеевим, але з того нічого не вийшло і Фадеев відійшов. Довженко не міг бути тільки виконавцем, — він творив. І якби був здійснив свою мрію зфільмувати «Тараса Бульбу», то це був би його, а не Гоголевий «Тарас Бульба». А все ж таки Довженко був під впливом деяких українських письменників — Гоголя, Т. Шевченка, автора «Слова про Ігорів похід» і, як думають автори, Маяковського. Саме Маяковському, разом із Хлебніковим, автори приписують вплив на Довженкового «Звенигору». В якійсь поемі ще 1915 року Хлебніков нібито писав: «Ми створимо нове «Слово про похід Ігоря». Хлебніков помер 1922 року, коли Довженко був ще зовсім молодим. Автори кажуть, що «Звенигора» дуже подібна до «Слова про Ігорів похід» як способом зображення дії, так і перемішанням часу та відвагою трактування сюжету. Все було таке несподіване й неждане для заскорузлих москалів, що вони просто роззявляли рота і не знали що казати. Автори подають враження Айзенштайна так:

«У день прем'єри, що став історичним днем, телефон викликав Айзенштайна і Пудовкіна: «Прийдіть подивитися, що нам прислали з України. Ніхто цього не розуміє, а зветься воно «Звенигора»... «Ой, мамо, чого там не було! — писав Айзенштайн, згадуючи фільм. — Ось із якихось надімпресій виринають середньовічні кораблі з гострими носами. Ось грізний чернець з великим ліхтарем береже скарб, що його закопують і відкопують. Ось «предок» кладе динаміт на рейки поїзду, ось нагло бачимо того «предка» — символа минулого, як він влаштувався у третій класі цього самого поїзду і попиває чайок зі своїм синочком... А за вікнами ширяють на верхівцях із невидимими крилами — запорозькі лицарі. Дівчата кидають віночки на воду, ворожать, а струмінь води має чисто «довженківський» чар. Безладна мішанина пісень, дум, памфлетів, ліризму й грубої сатири, поліційних афішів. Експресіонізм межує з бурлеском, сон із дійсністю. Характеристичний у нього монтаж: повільний і мрійливий у ліричних паса-

жах, де головну роль «грає» краєвид, і ритм, що захоплює віддих, у драматичних сценах — шок контрасту коротких, лаконічних епізодів. Отой внутрішній віддих фільму — то широкий, то врівняний — це ознаки Довженкового стилю. Він, автор, бере жваву участь у дії, він її переживає і розповідає ритмом свого власного серця... Як засвітили світло, всі зрозуміли, що брали участь у незвичайному моменті кінового життя. Ми мали перед собою людину, яка щойно створила щось нове в кіномистецтві. Ми з Пудовкіним стояли побіч і мали обов'язок: очі всіх були звернені на нас і нам, у відповідь, треба було сформулювати те, що кожний із нас відчував, але не смів сказати, бо подія була незвичайна. Ми мусіли визнати: фільм був незвичайний, а людина, що його створила була ще більш незвичайна...»

Коли Довженко наблизився до них, Айзенштайн, подавши йому руку, сказав: «Буває, що миша породить гору!», бо Довженко був худий, опалений сонцем, з білим волоссям. Цей присуд почули всі й між публікою поширився відразу ж складений рефрен:

»Слава, слава Звенигорі!
Неси Довженка до зорі!«

Цей двовірш записав Айзенштайн у своїй праці «Народження майстра» (1940). »Ще цієї самої ночі після фільму, Айзенштайн, немов у гарячці, почав писати статтю п. з. «Червоний Гофман», але вона, на жаль, залишилася не закінчена чи не надрукована. Шкода тим більша, що з шістьох кружків фільму збереглося тільки чотири...

»Цей фільм дивовижний, невпорядкований, незрозумілий, а все ж таки чудовий« — пише Р. Юренієв. А Г. Рошаль каже: »Ми всі відчули, що прийшов справжній творець, але боялися за нього. Чи зможе він продовжувати це своє благородство, свою щедрість? Якою залізною дисципліною він буде мусіти обмежувати свою уяву?«.

І справді, Довженкові треба було залізної самодисципліни, щоб після українського фільму »Звенигора« крутити большевицький »Арсенал«. Про це він сам писав так: »Я поставив собі за завдання показати класову боротьбу в Україні під час громадянської війни. Завдання було політичне, партійне...«

Французькі автори, не здогадавшись, що »Арсеналом« Довженко мусів відкупитися за »Звенигору«, описують »Арсенал« так: »Війна. Смерть на фронтах. Голод у селах і робітничих хатах. Вояки бунтуються, залишають становища. В лютому розвалюється імперія. В Києві владу переймає Центральна Рада. Це буржуазний організм, повністю націоналістичний і люто контрреволюційний. Тиміш, що вернувся з фронту, організує опозицію проти Ради серед робітників »Арсеналу« — київського заводу. Сили нерівні, робітників розбиті, Тимоша розстрілюють. Незабутня саме ця фінальна сцена: рушніці даремно плюють вогнем, Тимоша кулі не беруть, він розпанахує свою сорочку і стає проти катів. Ворогів опановує страх, вони заломлюються і втікають. А він стоїть: робітник, українець, революціонер, непереможний і безсмертний«.

Порівнюючи могутність цієї сцени з подібною (а може «позиченою» у Довженка?) сценою у «Потьомкіні» Айзенштайна, Шніцери пишуть: «В Айзенштайна монтаж трьох левів з одного — це естетичний факт, а непорушність Тимоша в Довженка — це етичний факт і глибоке переконання режисера... Крім особистих спогадів, в цій сцені відбитка українських легенд про Довбуша, провідника опришків у Карпатах... Вже у «Звенигорі» можна було бачити національний характер його (Довженкового) таланту».

Подавши кількох критиків, що хвалять Довженка (Ісбедев, Анрі Барбюс), Шніцери роблять порівняння московських режисерів із Довженком: «Правда, Тиміш схематичний, він радше трубадур ідеології, ніж жива істота. Він близький до «парня» Пудовкіна, який («парень») висловлює задубіння московського народу. Фільм показує важке перетворення примітивної істоти на справжню людину. Натомість Довженків Тиміш — це лицар без плями і догани, що зосереджує в собі красу, шляхетність і велич нації. А «щоб Тимоша зробити переконливим, треба було таланту і темпераменту Довженка», — пише Н. Зоркая в своєму творі про советський історичний фільм. Довженко любив красу, навіть фізичну, тому він не вигадав Тимоша, а змалював його з природи, може навіть із самого себе».

Щодо політичної сторінки «Арсеналу», то наївно довірливі автори повторюють за вимушеними деклараціями Довженка таке: «Я поставив собі за завдання: насамперед знищити український націоналізм і шовінізм, а потім стати поетом-кобзарем української робітничої класи». «Оце знищення — пишуть Шніцери — він вів засобом безжалісної сатири. Націоналіст-інтелектуал засвічує свічку перед портретом Тараса Шевченка, портрет оживає, кидає блискавичний погляд і гасить каганець плювком погорди... Засідання Центральної Ради — це карикатура на буржуазію: попи, купці, провінційні нікчеми, авантюристи, шахраї й опортуністи, псевдоінтелектуали й псевдопатріоти... Злобність цієї карикатури викликала обвинувачення Довженка, що він «зрадив Матір-Україну», завдав тяжкої образи і кривди «українському народові та його інтелігенції». Деякий час режисер Довженко був бойкотований українською пресою».

Все це, мабуть, правда, хоч в той час Довженко ще міг вмістити в цей «витриманий» фільм такі кадри, яких потім у нього вже не видно. Ссь, наприклад, кінь, що його б'є селянин і каже устами автора: «Ти б'єш не там, де треба, Іване!»; або ось український «націоналіст», очевидно «негативний» тип, каже: «Вже три сотки років, як ти мучиш мене, кацапе!».

Рік пізніше Довженкова слава стала світовою завдяки його фільмові «Земля» — «найкращому фільмові у світі», як висловився Марсель Мартен, найкращому фільмові Довженка, в здійсненні якого брав участь Данило Демуцький, син композитора, що зв'язаний з народною творчістю. Режисер і оператор розуміли один одного прекрасно, бо їхнє мистецтво походило з одного джерела, а український краєвид

знайшов у них неперевершених поетів. Демуцький був так само лаконічний у будові кадрів, як і Довженко: »Ні дрібки зайвого товщу — самі м'ясні«.

Шніцери дивуються, чому Довженкова »Земля« була викликала »скандал« начебто своїм »біологізмом« і »неморальністю«. Вони кажуть, що цей фільм засудили люди, які не були спроможні зрозуміти саме його моральність і чистоту. І хоч Шніцери відчують, що причиною »неласки« не була »неморальність« Довженкової »Землі«, проте, користуючись виключно советськими джерелами, блукають у них мов сліпі. Все ж таки треба визнати, що вони використали багато доступних їм джерел.

»Незадовго до смерті — пишуть вони — Довженко виступав у »Мосфільмі« на обговоренні його »Поєми про море«. Ось як він мусів »вивертати kota догори хвостом«:

»Мене треба засудити: як могла талановита людина закопати свій талант і навіть вона це зробила? Але треба також судити і тих людей, які мене до цього призвели. (Вважайте це реторичною фігурою!..). Чому 12 років мого життя як мистця пропали марно? Причиною цього було те, — як мені довірено сказав один із членів редакції міністерства культури, — що між десятима найкращими фільмами світу за останні десять років була моя »Земля«!.. І чому я мусів довідатися про це щойно десять років пізніше? І в секреті?! Який злочин поповнив я перед батьківщиною? І чому цей злочин пройшов у мовчанці?..«

Шніцери пояснюють цей »злочин«, як можуть: мовляв — »цей фільм був накручений у тяжкий час колективізації, яка викликала удар із завзятим спротивом куркулів — багатих селян, що несамовито й глухо були вороже наставлені до соціалістичного режиму. Отож фільм, здається, нехтував важливість цього спротиву. Крім цього, краса і незвичайна могутність фільму — в чому ніхто не сумнівався — начебто виправдували ці гнівні напади«. І на підтвердження своїх здогадів вони подають слова критика Х. Херсонського, який недавно в журналі »Іскусство кіно« вияснює це питання так:

»Коли в роки найзавзятішої боротьби кляс на селі нам паде на голову залюблена і люблена »Земля«, ми були знищені комплексом суперечностей почувань, що їх вона викликала. Радість, що в нас є новий, могутній і світлий талант, боролася в нас з відчуттям несвоечасности того твору... Нам здавалося, що Довженко підсолоджував суть соціальної трагедії, яка нас турбувала... Насправді ж, Довженко дивився значно далі вперед, ніж ми хотіли в той час дивитися. Це була його особиста трагедія творця, а наша — драма спізнених поглядів«.

Збаламучені таким псевдопоясненням, Шніцери від себе додають: »Треба сказати для виправдання цих »спізнених«, що в той час у селі ситуація була поважна. Політичне вбивство стало біжучою монетою і часто досягало вершка жаху у своїй абсурдності. Злочин убивства Павлика Морозова, якого вбив його батько за те, що він доніс на

сільського куркуля (це повне повторення московської брехні, бож Павлик Морозов зробив донос на свого ж рідного батька, якого відразу заарештували, отже він не міг убити свого сина! — С. Н.) хотів використати Айзенштайн у фільмі «Луг у Бежині», але цей фільм не закінчено. Подібний дрібний факт (хіба донос на батька «дрібний факт»? — С. Н.) з газети послужив Довженкові темою для «Землі»: до села привезли трактора і куркулі вбили тракториста — місцевого сільського дописувача до центральних газет». А щоб не виглядало надто ідіотично, начебто українці були дикунами, що бояться чи не хочуть трактора, Шніцери стараються знайти іншу причину: «Сільських кореспондентів особливо ненавиділи куркулі, бо вони доносили про їхні діла і поведінку центральним газетам, подаючи всі деталі...» Ця поверхова оцінка ситуації не дозволила авторам збагнути справжньої суті колективізації, тим більше, що джерела, якими вони користувалися — це суцільна брехня. Тільки в окремих випадках вони інстинктивно кидають бодай якусь іскорку світла:

«В той час готувався теж фільм Айзенштайна «Генеральна лінія», але в обидвох фільмах (Айзенштайна і Довженка, — С. Н.) було зовсім інакше насвітлення колективізації. Те, що для міщанина Айзенштайна було тільки інтелектуальною концепцією, для Довженка було його власною проблемою. Для нього село — це не брудна хата, не пригнічуюче життя малорозвиненого населення. Для нього це був рай босих хлопців, хата, в якій проходить щасливе дитинство, сад повний овочів і меду... Природа в Довженка ніколи не статична, не байдужа. Вона реагує на присутність людей, бунтується або кориться, сміється і плаче разом з людиною...»

На жаль, автори не спромоглися на те, щоб зрозуміти, що трагедія колективізації в Україні не пекла, ані не свербіла москаля Айзенштайна, натомість пекла і боліла, ато й до розпачу доводила українця Довженка!

Гарно передавши початок фільму «Земля» для французького читача, Шніцери раптом повторили підсунену їм думку: «Пролог — пишуть вони — дає ключ до фільму. Старий відходить, бо прожив уже свій час. «Предок» закінчує свою подорож. Його відвічна мрія сповнилася: колективізація — це був той казковий скарб, якого шукали впродовж віків і який приносить селянам щастя на землі». Щасливі Шніцери, що самі не зазнали того «щастя». Якби вони були в Україні під час другої світової війни, то самі побачили б, як селяни «любили» колгоспи, як зненавиділи німців за те, що хотіли далі їх зберегти!

На жаль, Шніцери не знають ні України, ні духовости українського народу. Натомість вони захоплюються «прогресом» і роблять такі висновки: «Трактор заорює давні межі піль, які тепер стають спільною власністю. І так глядачі з екрану, як і глядачі на залі, розуміють, що ця нова нива — це межа між сьогодні й завтра».

Авторам подобається і Довженкова відвага в любовних сценах, які також мають ознаки «спільної власности»: «На переміну, після буйної

сцени радості, приходять послаблена непорушність нічної сцени, чарівної чуттєвості й чистотою — застигла в місячному сяйві рука хлопця за пазухою дівчини. Такі пари, сповнені щастям, слухають без руху своїх думок: »Все їм належить, ціла земля, ціле небо, зорі й роса...«

Цю тему автори продовжують: »Довженко — пишуть вони — прикладав велику увагу до любовних сцен у фільмах. Обговорюючи з юними сценаристами фільмову продукцію 1946-1954 років, він — між іншим — сказав їм: »В наших фільмах ніхто нікого не любить. Це приголомшуюче явище! Вірте мені, я не бачив ні в одному фільмі, щоб герой цілував героїню, цілував її руки, говорив ніжні слова, або вона йому. Чому ми такі скупі на вияви почувань?« За іншої нагоди він знову повернувся до цієї теми: »В наших фільмах любов завжди нещаслива, кульгава, безрадісна. Ми не дооцінюємо величезної виховної ролі любови, показаної на екрані, яка нас збагачує«. Перебільшена соромливість, як і кожна гіпокризія, шокувала Довженка, він бачив в ній грубість душі, чого не прощав. У його фільмах любов ясна і щира, щаслива, ніжна, радісна й повна. Тому й Василь, залишивши наречену, йшов сповнений такою радістю, що почав підтанцьовувати на дорозі. І саме в цьому моменті радості — його скосила куля куркуля. Так, Довженко знав, що означає »вбивати«. Такий глупий злочин викликає бунт, такий скрегіт порушує гармонію. Смерть Василя — це порушення рівноваги. Наречена побивається, припадаючи грудьми до стіни, батько затискає кулаки, відмовляється від »допомоги релігії«. Кінцева частина фільму має незрівняну красу і величність. Ціле село несе домовину Василя садами і полями. Люди співають і цей спів (у німому фільмі!) говорить про безсмертя тих, що вмирають за майбутнє. А вбивця втікає, хоч його ніхто, крім співу, не переслідуює. Він, наслідуючи танець Василя, реве: »Я вбив його, як він танцював!« В нестерпних судорогах кидається на землю і ристється в ній, як хробак. Символ, метафора, гіпербола? Або ж такий страшний, галюціонуючий реалізм, що виявляє жахливий стан душі, коли слова не в силі його виявити. Нагадується Гоголевий злочинець із »Страшної помсти«, де перемішується страх, безсила ненависть і докір сумління, звідки вже нема вороття. Відважна картина Довженка показує цю безодню. Спів наближається, могутніє, а в хаті Опанаса матір Василя в'ється у пологах. Народжується дитина — благовіщення нового життя...«

Шніцери, мабуть, бачили цей фільм незфальшованим або навмисне промовчують огидну соцреалістичну картину »мітингу«, на якому »товариш« з району виголошує промову про »перемогу комунізму«. А може самі зрозуміли, що це не »довженківська« сцена?

Автори дуже точно передають настрої, які зродилися після появи »Землі«: »Поява фільму викликала загальне зрушення. Можна сказати, це була справжня »баталія Гернані« (боротьба на прем'єрі »Гернані« Віктора Гюго між прихильниками класицизму й романтизму, — С. Н.).

«Вечерная Москва» назвала «Землю» вершком майстерности советського кіномистецтва, а «Комсомольська правда» — фільмом колосальної мистецької вартости. Лебедев: «Фільмом, сповненим навіть диханням землі, а здатність сприймати явища природи разом із силою почувань — досі недосягнену ніяким кіновим твором». С. Фрайліх: «Довженко вперше підніс сучасну тему до історичного резонансу». Це осуд історії, але час не вплинув на цей твір. З бігом часу його суть стає ясніша і виявляє глибоку правду. Довженко — пристрасний сучасник, бачив сучасність очима майбутнього. І це стосується як до «Землі», так і до всієї його творчости. У тридцяті роки вся критика виступила проти цього фільму. Херсонський признається відверто: «В ході полеміки, бажаючи визволитися від захоплення цим фільмом, ми звинувачували його в пантеїзмі, біологізмі і т. д.».

Оце «і т. д.» треба розуміти, як шалені напади, найбільш несправедливі, що ранили Довженкове серце і довели його до передчасного посивіння. В «Ізвестіях» була теж стаття Дамяна Бедного (псевдо — Єфіма Прідворова) п. з. «Філософи». Бедний відзначався тим, що «по-яснював» з деякою штучністю загальнозрозумілі речі та проголошував примітивні, давно відомі істини, наприклад: «Це зрозуміле без говорення, але краще все ж таки сказати». Він радше віршороб ніж поет, великий хвалько, що брався до вирішування справ, які були йому не під силу...»

У своїй погромницькій статті Бедний не вказував на деякі помилки режисера, а засуджував цілий твір, «призначаючи його на спалення», бо він «підшитий реакціонізмом, що боронить куркулів і визнає «тугу за минулим». Слово Бедного мало своє значення і Довженко мусів виправдуватися:

«Ні, я не прив'язаний до давнього села, ні до людей минулого, ні до минулого в цілому. Я син свого часу й належу до сучасности. А сучасність — це шлях, який веде з минулого в майбутнє. То чому ж маю нехтувати минулим? Хіба ж не для науки молодим, щоб вони вчили внуків нехтувати те, що мені сьогодні святе й дороге і що стане минулим в епосі комунізму!».

Про цю статтю Бедного Довженко згадує у своїх записках 15 років пізніше: «Недавно в кремлівській клініці зустрів мене старий Дамян Бедний і каже: «Я не знаю, забув, чому я так знецінював вашу «Землю». Але, хочу сказати, ні перед тим, ні потім, я не бачив подібного фільму. Це було справді велике мистецтво». — «Я на те нічого не відповів», — каже у своїх записках Довженко. Шніцери від себе додають, не взявши до уваги, що напад Бедного на Довженка був наказом партії, таке: «На щастя, напад Бедного був переборщений, занадто несправедливий, а твір був занадто великий! Дискусія перенеслася від журналістичної полеміки на вулицю. Фільм висвітлювали, коментували, обговорювали на заводах, у колгоспах, на факультетах і в клубах червоної армії. «Земля» всюди діставала загальне признання, часто

ентузіастичне. На превелике здивування професійних критиків, народні маси чудово розуміли фільм і полюбили його. На зібраннях схвалювали резолюції, напр., такого змісту: «Земля» — талановитий фільм, велике досягнення советської кінематографії», «Фільм «Земля» повинен бути визнаний як твір великої вартости, як з мистецького, так і з ідеологічного погляду». Робітники, селяни, вояки, студенти висилали GRATULACIJE до керівників українського кіна і до «революційного творця О. П. Довженка».

Але у «високих сферах» советського кіна та серед таких критиків, як Бедний, «нерозуміння» Довженкового твору інколи доходило до анекдотів. Один режисер питав Довженка, навіщо він показав так багато гарних яблук? Адже в такім випадку трактор справді непотрібний! Навіщо взагалі працювати, коли стільки овочів під руками? Інший кінопродюцент наївно признається, що він зрозумів фільм щойно тоді, коли його побачив втретє: «Мені здавалося, що він зовсім поганий, нікчемний, а тепер бачу, що це шедевр!» (цитата Яренієва).

Так було в Москві, а на світовому фестивалі 1932 року, що відбувся у Венеції, фільм «Земля» викликав революцію серед італійських кіновиків, які захопилися епічною силою твору. Вони прозвали Довженка «Кіновим Гомером». Хоч це вже був час початків звукового фільму, проте цей останній «німий шедевр» зберіг свою підкорюючу могутність. І досі її не втратив. На міжнародному фестивалі в Брюсселі 1958 року фільм «Земля» знову був «між дванадцятьма найкращими фільмами за всі часи і в усіх країнах»... Цікава подія трапилася 1934 року у Венеції, де йшли фрагменти Довженкового фільму «Іван». «На залі панувала приголомшена тиша, коли мати вбитого сина відчиняла безчисленні двері директорських кабінетів. Коли ж закінчилося висвітлювання фільму, всі люди в залі піднялися з місць і оплескам та оваціям не було кінця».

А в СРСР цей фільм прийняли «холодно», ще й сьогодні стримано висловлюються про його форму, що складається з чудових, непов'язаних між собою, кадрів. Сам Довженко сказав, що не любить цього фільму — він же написав сценарій до нього впродовж 12 днів, у поспіху, щоб «фільм вийшов до жовтневої річниці». Але його (фільм) ще змінювали і скорочували. Крім цього, Довженко в той час думав про зовсім інший фільм, про Арктику, але прийшло «громадське навантаження». Дирекція советського фільму вимагала, щоб Довженко дав фільми про сучасну Україну. А тому, що в той час відбувалася будова «Дніпрогесу», Довженко вхопився за цей сюжет для фільму «Іван». З цього приводу Шніцери подають вислів Андронікова: «Як Бальзак не писав романів, а писав «Людську комедію», так Довженко в кожному своєму фільмі творить неначе звено великої розповіді, початої «Звенигорою», що продовжується від фільму до фільму. І як «Арсенал» попередив «Щорса», так «Іван» — «Поему про море».

(Закінчення буде)

Олекса ВОРОПАЙ

В ДОРОЗІ НА ЗАХІД

(Щоденник утікача)

(15)

10-го травня. По сніданку продовжувалася праця конференції. Сьогодні читали свої доповіді: проф. Д. Чижевський про мову українських філософських творів, проф. В. Державин про означення мови, як предмета загального мовознавства, і проф. Кацевалов про впливи грецької мови на мову українську.

В обідню перерву ми з дружиною, в товаристві проф. П. Одарченка, проф. Г. Наконечної і поета Михайла Ореста, знову пішли в гори любитися скелями, збирати квіти, особливо білі конвалії, що саме тепер цвітуть. Це була весела й приємна прогулянка.

Увечорі в таборівій їдальні відбулася прощальна вечерея з промовами, подяками і дотепними жартами проф. Д. Чижевського. Наприкінці Т. Осьмачка прочитав третю частину своєї поеми «Поет». Читав довго, але добре...

Після вечереї ми знову бачилися зі своїми давніми знайомими і знову вислухали всі їхні жалі й нарікання на нудне й небезпечне таборове життя. Тут ходять песимістичні чутки про те, що в інші країни нас не пустять і будемо тут, у Німеччині, свій вік доживати. Не дай, Боже!

11-го травня. Після сніданку всі учасники конференції пішли оглядати церкви. Насамперед пішли до православної церкви і там священик показав нам вінчалні вінці, зроблені з консервних баньок. Зробив їх колишній селянин із Полтавщини, але так добре, що вони виглядають як справжній мистецький виріб.

У греко-католицькій церкві священик показав нам старий хрест із металу в дерев'яній оправі. Археолог проф. П. Курінний, що був з нами, сказав, що цей хрест, імовірно, походить із XII-го або XIII-го століття і називається «енколпійон» — типова річ для княжої доби нашої історії. Власник цього хреста, о. Михайло Кравчук, знайшов його в Галичині біля мистечка Черче в 1930 році.

У греко-католицькій церкві є багато добре виписаних псалмів. Ось одну з них я переписав на згадку:

«Коли тебе, Єрусалиме, я забуду, хай буде забута правиця моя, хай прилипне мій язик та до мого піднебіння, коли за тебе не згадаю, коли не покладу Єрусалиму понад усі радощі мої».

Після цих дуже приємних і корисних оглядин церков, ми сіли у велику вантажну машину і поїхали в гори — до музею-замку баварського короля Людвіга II-го. Цей король був прихильником абсолютної монархії, але йому довелося жити в половині XIX століття, саме в той час, коли в Захід-

ній Європі дуже розвивався лібералізм. Побачивши, що він не спроможний перемогти цю політичну стихію, король вирішив створити вічні пам'ятки мистецтва і архітектури, як протест проти наступаючого лібералізму. Таким чином він хотів ніби довести, що лиш абсолютна монархія може творити вічні цінності. За час свого панування він побудував три найкращі й найбагатші замки Ваварії, оздобивши їх найкращими зразками тогочасного мистецтва.

З-поміж усіх споруд короля Людвигу II-го, перше місце займає замок Нойшванштайн; тут поєдналися мистецтво і природа, що на глядача робить особливо незабутнє враження.

Поблизу баварсько-тірольського кордону, п'ять кілометрів від Фюссену, на покритих лісами скелях стоїть два замки: старий Гогеншвангау і новий Нойшванштайн.

На крутій скелі, над безоднею Пелят, колись було одне з найстаріших лицарських укріплень, що ще в часи римлян і остготів приголомшувало всіх сусідів брязкотом своєї непереможної зброї. На протязі довгих століть руїни ці поросли лісом, стояли пустою, забуті. І ось у Людвигу II-го виникла щаслива думка: побудувати тут свій королівський замок.

В цілій Баварії важко знайти романтичніше, мальовничіше місце ніж Нойшванштайська долина. Особливо чудовий краєвид, коли дивитися на замок і його околиці зі скелі Нойдек. Діставшись на цю скелю, під нами, внизу, ми бачили замок, а деś із глибини безодні чули дикий шум річки Пелят. На горі — ще густий шпильковий ліс. В долині, з лівого боку, Альпійське озеро і Гогеншвангау — величавий замок новоготичного стилю. За нами — невеличке лебедине озеро Шванзее. Кажуть, що саме тут, біля цього озера, композитор Чайковський написав свій балет «Лебедине озеро».

Хвилясті вершини снігових гір доповнюють цю величаву панораму околиць двох королівських замків. На самій вершині скелі Нойдек, напередодні св. Людвигу (25 серпня), колись уночі — як розповідає провідник по музею — селяни навколишніх сіл запалювали великі вогнища — вітали високого іменинника.

Архітектура замку — романського стилю. Замкові ворота такі великі, що разом зі своїми баштами мають вигляд фортеці. Головна будова замку має п'ять поверхів, з бальконами, стрільчастими вікнами і гарними кам'яними оздобами. Дві башти підіймаються, як здається, на недосяжну височину. Одна з високих веж стоїть над самісінькою безоднею.

Перший і другий поверхи замку були призначені для обслуги, а на третьому поверсі жив сам король. На двох верхніх поверхах — концертна та інші парадні зали. В усіх залах, як і в кімнатах короля, на стінах величезні образи. Сюжети їх запозичено з творів Річарда Вагнера, із серйозно-вічних німецьких саг, історії Ваварії і франко-прусської війни. Серед скульптурних оздоб є чудовий кам'яний портал замку, грота Венери і кам'яні прикраси вікон та дверей.

Розкішно, з незвичайним смаком, прибрані кімнати короля: шафи та інші меблі, килими і люстра, годинники і вази — все це дорогі мистецькі вироби.

З деяких вікон замку відкриваються чудові краєвиди. З вікна королівської спальні видно водоспад річки Пелят, через яку перекинутий »Марієнбрюкке« — дуже гарний міст, що викликає сильне враження своєю могутністю.

В цьому замку — як розповідає провідник — розігрався перший акт трагічної події, що закінчилася сумною долею короля Людвіга II-го. Коли прибула урядова комісія на чолі з д-ром Гудденом для переговорів з королем, король наказав ув'язнити членів комісії у надвірній вежі.

Ще треба згадати про хрест над безоднею біля Марієнбрюкке, видовбаний у кам'яній брилі. Кажуть, що це пам'ятник нещасливого кохання: закохана пара з цього місця кинулася у прірву коміть-головою.

Вернулися ми з цієї чудової екскурсії о год. 2-ій по полудні. Пообідали і до 4-ої години були вільні — відпочивали. Наш потяг вирушив у дорогу о год. 4,30... В дорозі довелося аж двічі робити пересідку і до Авгсбургу приїхали о год. 8,30 ввечері.

У таборі застали все гаразд: комісії ще нема, шпигунів більше не зловили, большевицьких »гостей« не було...

12-го травня. Неділя. Сьогодні в нашому таборі відбулося таємне голосування: вибирали таборову управу.

Вибори — явище потрібне й бажане, це ж бо мешканці табору за посередництвом своїх представників візьмуть участь у керуванні своїм внутрішнім життям. Крім цього, вибори — це добра школа демократії, бо у виборах кожний мешканець табору має однакові права і вибирає того, кого уважає за гідного репрезентувати інтереси всіх.

Ми всі, або більшість із нас, жили в умовах тоталітарного режиму і справжньої демократії насправді не знали. Отже, ця школа демократії нам потрібна, але не потрібний тут зайвий »темперамент«, що його дехто з таборян проявляє. Це ж бо вибори лише до таорової управи, а не до українського парламенту. В таборі ж не будемо вічно; табір — тільки короткий переходовий етап.

У зв'язку з виборами сьогодні чув дискусію на тему маси і інтелігенція. Один з дискутантів цілком слушно заявив, що тепер у таборі ми всі однакові, бо всі об'єднані однією ідеєю, однією долею і одним невідомим майбутнім. Дуже ймовірно, що нашої інтелігенції не пощастить займатися своїми професійними справами і доведеться заробляти на щоденний хліб тяжкою фізичною працею десь в американських преріях або в бельгійських копальнях. Це треба брати до уваги і було б добре навчитися якогось практичного фаху та вивчати чужі мови. Без знання мови країни нового поселення дуже тяжко жити серед чужих людей.

13-го травня. Сьогодні в нашому таборі відбувся блебісцит (я певний, що цей термін цілком відповідає дії). Кожний з мешканців табору на окремому аркуші паперу повинен був відповісти на три питання:

- 1) Яка його державна приналежність?
- 2) Чи хоче вертатися додому?
- 3) Якщо ні, то чому?

Я відповів, що я українець, а тому, що тепер української самостійної держави нема, то я бездержавний. Додому вертатися не хочу, бо моя батьківщина окупована ворожим мені російсько-комуністичним режимом.

Думаю, що так відповіла більшість мешканців табору.

Вдень розмовляв із Семеном Підгайним. Згадали про те, що 25 травня припадає 20-річчя з дня смерти Симона Петлюри. Я запропонував, що добре було б зібрати по таборах оповідання і спогади про С. Петлюру. Ця ідея дуже сподобалась С. Підгайному і він заявив, що буде збирати такий матеріал в усіх таборах.

Взагалі, було б добре зайнятися збиранням спогадів з періоду визвольних змагань, записувати перекази від наших дядьків, що приїхали аж сюди своїми кінями і возами. Можна також збирати оповідання про народні звичаї і обряди, як ось народження, хрестини, весілля — про це можуть багато розповісти жінки старшого і середнього віку. Можна зібрати багато цінного матеріалу, тільки треба цим зайнятися.

19-го травня. Сьогодні розмовляв з генералом Всеволодом Петровим про Симона Петлюру. Він розповів мені, що вперше побачив Головного отамана в дуже незручних обставинах. Було це в час боротьби за Арсенал у Києві.

»Бачу — каже він — проходить людина середнього росту у звичайній сірій солдатській шинелі, а на голові в нього папаха без шлика. Чую вигук:

— Тихо всі! Ми українські гайдамаки, борці за волю. Не дозволю стріляти полонених без суду! Це ж наші обдурені українські люди, ці робітники!

— Хто це? — питаю.

— А ви не знаєте? Батько отаман Петлюра! — відповідають.

Вдруге бачив Головного отамана під час вуличних боїв у Києві. Притулившись за рогом паркана — розглядаюся: де тут штаб? Знайшов групу людей. Один щось пише, присівши на лаві бульвару. Бачу кремезну постать Удовиченка. Проскочив до нього, а він мені:

— Спитайте самого, ось там сидить під пам'ятником.

Знову скачок на другий бік вулиці. Бачу: сидить уже мені знайома людина і спокійно відкрює скибку чорного хліба, ніби й не чує, як ті маленькі кульки сваряться з людьми, які пускають їх на братовбивчу справу. Головний отаман вислухав мене, а потім каже:

— Тепер, поки я говоритиму, споживайте, пане полковнику, хліб святий — їжу козацьку, бо напевно й ви добре зголодніли.

І так собі, як дядько на жнивах, гостить заїжджого з міста панича, але це ж для мене ці бойові обставини мусять бути звичні, а не для нього, «цивіля». Ну, справді ж, був це отаман милістю Божою».

21-го травня. Сьогодні розмовляв із »старим козаком« (так він себе називає) Трохимом К-ко, що походить із села Старовірки на Херсонщині. Про Симона Петлюру він мені розповів таке:

»В червні 1919 року в містечку Мельниці я вертався із шпиталю і зайшов до свого знайомого, а він питає мене:

— Хочеш познайомитися із Симоном Петлюрою?

— Чому ж ні? Хочу! — відповідаю.

Він сказав мені почекати в коридорі. Будинок був гарний, мурований. За якийсь час вийшов Симон Петлюра і ми познайомились. Чоловік він середній на зріст, такий привітний, посміхається. Кудись поспішав і ми довго не говорили. Потім я ще познайомився з його жінкою та маленькою дочкою...

В тому ж 1919 році я був у Гайсині і довідався, що має приїхати отаман Петлюра на переговори з Денікіном. Рано на другий день, коли він приїхав, вийшли йому назустріч дві делегації: українська і жидівська. Жиди були зі своїм рабином і він говорив із Петлюрою. Головний отаман сказав жидам, що вони від українського уряду дістали автономію, що їхні представники є в українському уряді, але — не зважаючи на це — їхні одновірці підтримують большевиків більше, ніж українців. Рабін відповів, що він і його делегація — за Україну, а за тих, що підтримують большевиків, вони не відповідають.

Українській делегації Петлюра сказав, що земля буде розподілена між селян. Закликав підтримувати українське військо і виконувати всі повинності, бо як прийдуть большевики, то селяни втратять навіть те, що мають і залишаться голі й босі. Як він знав, той Петлюра?! Я часто згадував його слова під час колективізації.

23-го травня. Сьогодні в канцелярії табору мені видали документ, що я і моя дружина — "Displaced Persons", що ми бездержавні. Секретар мене попередив, що буду змушений піти на комісію і довести, що я справді »переміщена особа« і до жодної держави не належу. Що ж, буду якось доводити.

Комісія, кажуть, буде в нашому таборі десь через місяць.

Вчора ввечорі в таборовому театрі був концерт капелі бандуристів Г. Кистастого і Божики. Капеля змінилася. Бандуристи одягнули на себе якісь червоні жупани із »золотими« пазументами і виглядають досить дивно. Половина бандуристів без бандур: стоять позаду бандуристів і співають.

Говорив з деякими бандуристами і вони сказали мені таке: »Що ж, мовляв, треба пристосовуватись до смаку чужинців, треба бити на ефект«.

І ось вони »б'ють«: співають і грають не тільки українські, а й англійські пісні так трохи »під джаз«. Отаке з нашою, колись славною, капелею бандуристів...

А в нашому таборі добре розвивається і має великі успіхи хор під керівництвом проф. Трухлого. Майже щонеділі він гарно співає в нашій церкві українські молитви. Тепер готується до публічних виступів і ми невдовзі почуємо його на таборовій сцені.

25-го травня. Сьогодні минає 20 років з того часу, як на паризькій вулиці згинув від руки ворога Головний отаман Симон Петлюра. З цього приводу газета »Наше життя«, разом з додатком, надрукувала багато цінних статей, присвячених цій трагічній події. Найбільше мені подобалися спогади про те, як Головний отаман відвідував табір інтернованих українських вояків. Ось уривок із цих спогадів:

»С. Петлюра обходить таборів інституції, а їх у тодішніх таборах було чимало, бо колючі драти не могли ув'язнити думки, що рвалася на волю, не могли скувати енергії більшості таборян, що шукали собі заради у всебічних творчих проявах національного і культурно-громадського життя.

Культурно-освітній відділ організував різні курси, мав власну друкарню, видавав газету «Нове життя» та інші видання. Церква пишалася своїм іконостасом та образами, в суто національному стилі виконаними. Студентство організувалося в студентську громаду і в приспівеному темпі вивчало чужі мови та готувалось до різних вищих чужих шкіл Західної Європи. Швидко розвивалася і таборова кооператива, щомісяця відчисляючи певні суми своїх зисків на різні культурно-освітні й таборів цілі. Успішно діяли театр, кіно, хор тощо.

Падуть голосні команди: «спрунко!»... і звучні слова рапортів керівників та голів таборових організацій.

І цей легендарний та широко-популярний Симон Петлюра, що в час Крут зі своїм кошем беріг північних та північно-східних кордонів України, що в сірій солдатській шинелі з рушницею в руках у перших лавах стрільців брав Арсенал, що на чолі військових та політичних подій пройшов через бурхливі 1918-1919 роки в історії України... цей Симон Петлюра, як завжди скромний і спокійний, приймає рапорт, всім цікавиться, розпитує, дає поради...

В таборів кооперативі його просять вписатись до книги почесних гостей. І він, злегка прихилившись над столом, без хвилини надуми, занотує: *»В єдності — сила, в терпінні — перемога!«*

Це гасло актуальне й тепер, в часи нашого лихоліття.

Таборові будні продовжуються...

29-го травня. Ось уже другий тиждень розповсюджуються найрізноманітніші чутки про Фюссен. Кажуть, що 21 травня до цього табору приїхало автомашинами багато американців, оточили табір кількома кільцями і намагалися силоміць загнати таборян до автомашин, щоб передати їх (мешканців табору) більшовикам. Говорять, що там була жорстока боротьба, були і людські жертви. Не знаю, чи все це правда. Невже американці могли так зробити? А як же з постановою про те, що емігрантів не будуть силоміць репатріювати?!

Сьогодні в нашому таборі розійшлася вістка, що до Авгсбургу приїхало 100 чи 150 енкаведистів. Вони зайняли цілий готель на Кенінгплац. Кажуть, що тут, в нашому таборі, може повторитися «фюссенська трагедія».

О год. 6-й увечорі в таборів залі, з ініціативи Спільки Письменників і Журналістів, відбулися збори, присвячені творчості Івана Франка з нагоди 30-ліття з дня його смерті. Збори відкрив вступною промовою голова СУПіЖ-у проф. В. Чапленко. Доповідь на тему «Іван Франко як поет» прочитав П. Оксаненко. Потім проф. В. Шаян з великим почуттям і експресією прочитав уривки з поеми І. Франка «Мойсей».

Вечір пройшов цікаво, але мій настрій не поправився. Турбують мене чутки про фюссенські події.

30-го травня. Сьогодні в таборовому театрі проф. А. Георгіїв прочитав доповідь на тему «Від каменярів до Мойсея». Подавши дані з життя Івана Франка, доповідач відмітив велику любов письменника до народної усної творчості, а зокрема його любов до народних пісень.

Тісно пов'язаний з народом, І. Франко присвятив все своє життя боротьбі за його кращу долю. В «Каменярах» він розкрив усю силу свого поетичного генія, змалювавши могутніх борців за волю і щастя народних мас. Такі самі бойові мотиви мужности, героїзму і самопосвяти є і в інших його поезіях у збірці «З вершин і низин».

Тяжке життя І. Франка, його сутички з галицькою інтелігенцією, з польськими колами, невдача з одержанням університетської катедри у Львові та постійні матеріальні труднощі — стали причиною сумного настрою у його збірках «Зів'яле листя», «Мій Ізмарагд» і «З днів журби».

Незважаючи на всі труднощі й невдачі, І. Франко лишився незалежним у своїх поглядах; рішуче засудивши всяку зраду своїх переконань, він поступово звільнився від тяжкого настрою, випустивши збірку своїх поезій «Семпер-Тіро» — повну оптимізму і впевненості.

Захопившись подіями 1905 року на Наддніпрянській Україні, він написав геніальний свій твір «Мойсей», у якому — в образах біблійних персонажів — вивів свій нарід на шлях шукання обіцяної землі. Доповідач відзначив великий вплив Франкової поетичної спадщини на інших українських поетів.

Доповідь була цікава і викликала добре враження в усіх присутніх.

1-го червня. Чутка про енкаведистів, що нібито приїхали до Авґсбурґу, виявилася неправдивою. Знову говорять про комісію, яка має робити «скринінг». Кажуть, що може вже наступного тижня ця комісія приїде до нашого табору. Коли б швидше, бо «чому бути — того не минути!»

Вийшов додаток до «Нашого життя», присвячений 30-літтю з дня смерті Івана Франка. В першій статті описано могилу І. Франка:

»На розі, де алея розходиться на дві, на фоні барвистих кльомб і зелених дерев — перед нами незабутня могила... Надгробний пам'ятник піднісся у вигляді гранітної скелі. Звитязний каменярь, міцно тримаючи в руках кайло, широким жестом розмахнувся і «лупає цю скалу». Його могутня динамічна постать втілює в собі мужність і сміливість, відвагу і віру в те, що йому призначено «скалу оцю розбити», що він змурує твердий гостинець і за ним «прийде нове життя, добро нове у світ»... Чорний напис на могильній брилі сповіщає, що тут похований Іван Франко. Густі дерева міцно сплелися кронами і під подихом легкого вітру ніжно шарудять гіллям та заколисують велику людину, що спочиває там...»

В статті «Великий каменярь» читаю такі слова: «Франко твердо вірив у силу свого народу, в його переможну боротьбу. Великий поет і незламний борець вірив у відродження вільної української держави: «Встане славна Мати-Україна щаслива і вільна, від Кубані аж до Сяну річки одна нероздільна».

Є ще цікава стаття «Франко, як дитячий письменник», в якій говориться про Франка, як про письменника-педагога та «послідовного будівничого від підмурків до мурів: від дошкільної до юнацької літератури».

Весь матеріал «додатку» про Франка цікавий і добре зредагований.

2-го червня. Поет Михайло Орест сьогодні підписав мені на згадку свою збірку поезій «Душа і доля», що вийшла в Авгсбурзі. Книжка малого формату, але має 112 сторінок, як на сучасні умови — це груба книжка.

З Михайлом Орестом ми знайомі вже кілька років. Вперше зустрілися ще у Вінниці в 1943 році. Він завжди привітний і доброзичливий. Щодо поезії, то Михайло Орест майстер, може й не гірший, як його рідний брат Микола Зеров, тільки — я б сказав — інтимніший. Ось, наприклад, його вірш без заголовка:

Минуле зноситься березою гіркою
І спогади тремтять, як листя надо мною.
Чи згадуєш і ти прогулянки над Бугом,
Як кожен камінь був безмовним нашим другом?

Далі:

Як лист у промені, серця світилися наші
І забували біль і горя чорні чаші
І з гаєм, скелями, з полянами чуткими
Перекликалися, мов кришталеві рими...

У віршах цієї збірки часто зустрічаються назви рослин, як ось:

»На стовбурах осик, грабів і сосон...«
»Бутонами рясніє сон-трава...« (стор. 12)

Або:

»Небо предобре, як проліска сине...« (стор. 15)
»Постало чудо променисте:

Конвалія свята« (стор. 16)

»В кущах зіноваті...« (стор. 64)

Ці ботанічні елементи в поезії мені дуже подобаються. Михайло Зеров якось говорив мені, що його один брат, здається Дмитро, є чи був професором ботаніки. Може цей «родинний вплив» відбився і на його поезії.

4-го червня. Вийшла маленька збірочка поезій Лесі Українки (Реґенсбург, 1946). Сьогодні я дістав цю чепурненьку книжечку з підписом: »... від редактора цього видання, — О. П.« Я щиро вдячний проф. П. Одарченкові за цей подарунок.

До цієї збірки ввійшло також три вірші, що надруковані вперше, а саме: »Хотіла б я тебе мов плющ обняти«, »Все, все покину, до тебе полину« і »Квіток, квіток, як можна більше квітів«. Ці поезії взято з рукописного архіву, що зберігався в сестри Лесі Українки — Ольги Петрівни Косач-Кривинюк. У збірці є й одна маловідома поезія, яка вперше друкувалася в 1943 році в журналі »Наші дні« — це вірш »І ти колись боролась, мов Ізраель, Україно моя!«

Замість вступу надрукована дуже цікава стаття проф. П. Одарченка п. з. »Лірика Лесі Українки«. Кінчається вступ такими словами:

»Славетна геніяльна поетка нашого народу Леся Українка вірила в ясне щасливе майбутнє Української Нації, вірила і в невмиручість безсмертного поетичного слова:

»Інші будуть співці по мені,
Інші будуть лунати пісні,
Вільні, гучні, одважні та горді...«

6-го червня. Наша Спілка Українських Письменників у таборі »Зомме-Казерне« задумала розбагатити і сьогодні влаштувала платний літературний вечір в залі таборового театру. Але тому, що серед »пишучої братії« комерсантів мало, то й тим разом із »великої комерсії« нічого не вийшло. Людей було небагато та й ті, що прийшли, не всі купували квитки; було багато »зайців« або »добрих приятелів«, що по-приятельськи за квитки не платять.

З мистецьким читанням мали виступити артисти, але в останню хвилину вони відмовилися читати. Довелося авторам читати самим. Щоправда, дехто з них добре читав, але не всі — були й такі, що й читати своїх творів не вміли.

Виступали такі автори: Софія Парфанович, Михайло Орест, Неофіт Кибалюк, Володимир Шаян і Трохим Пасічник. Найбільший успіх мав Михайло Орест із своїми віршами: »Киеву« і »Повстання мертвих«...

В університеті зайняття вже припинилося, настала літня перерва. Почалися іспити. На іспити записалося багато студентів. Курси англійської мови продовжуються і ми з дружиною їх відвідуємо, але... тяжка ця мова.

Сьогодні говорив з проф. Д. Дорошенком. Він сказав мені, що читав мою книжечку »Вогні в церкві« і йому ці легенди дуже подобалися. Розпитував, коли і як я їх збирав. Я охоче розповів.

9-го червня. Неділя. Сьогодні відбулися збори професорів і студентів нашого університету. Були присутні також представники таборової ради і таборової управи, а від ЦПУЕ — проф. Чуйко. Проф. П. Курінний прочитав доповідь про університетські курси в нашому таборі, ознайомивши присутніх з навчальними планами. Потім виступав голова Студентської громади п. Янцишин, що говорив про невідрадний матеріальний стан університету.

Виступали ще голова таборової ради п. Блавацький і комендант табору п. Черкасевич — говорили про те, що університет необхідний, що він виконує дуже важливу й корисну працю і йому треба допомогти матеріально.

Після цього несподівано виступив представник Спілки Українських Селян із заявою: »Розуміючи, яку велику вагу має освіта для нашої молоді, майбутніх будівників незалежної соборної держави, Українська Спілка Селян-емігрантів у таборі »Зомме-Казерне« вносить свій дар на наш університет — 300 німецьких марок, і закликає зробити це саме Спілку Інженерів...« Піднялася буря оплесків.

Знову виступали промовці, дякували Спілці Селян, пригадуючи, що саме селяни завжди були і тепер є найконструктивнішим елементом в Україні, а також — як виявляється — на еміграції.

В усіх був веселий і бадьорий настрій.

Сьогодні перший день Зелених свят. Частина людей від церковної громади ходила відвідати могилки наших земляків, що поховані на міських цвинтарях міста Авґсбурґу. Дуже добре, що люди дотримуються цього звичаю і на еміґрації.

10-го червня. Другий день Зелених свят. О год. 9-й рано на таборовій площі біля символічної могили з березовим хрестом зібралось багато людей. Священики Української Православної Церкви відслужили тут врочисту святу Літургію, присвячену пам'яті героїв України. Під час Богослуження співав церковний хор під керівництвом проф. І. Трухлого. Біля могили стояла почесна варта пластунів. Присутні були зворушені до глибини душі, багато жінок втирало сльози, а чоловіки схилили голови: кожний згадав своїх рідних і близьких, що полягли смертю героїв або десь загинули на невідомих шляхах.

Увечорі в Українській Греко-Католицькій Церкві відправлено панахиду за поляглих героїв України. Змістовну патріотичну проповідь виголосив о. дек. В. Пилипець. Потім делегація з вінками, а з нею і всі присутні, священики і церковний хор, пішли на таборову площу. Перед символічною могилою стали представники громадських установ і комбатанти, а за ними — народ. На щоглі замаєв національний прапор. Хор і всі присутні проспівали сумну пісню: «У дві пари несуть нари». Потім делегації склали вінки на могилу. Першими поклали вінок маленькі діти з дитячого садка, а далі — таборова рада і управа, колишні політичні в'язні та представники інших установ і організацій.

Пластуни принесли урну з землею, що була взята з могили жертв концентраційного табору в Дахав. Пластуни мали на собі написи великими літерами: «Маківка», «Дахав», «Крути», «Соловки», «Вінниця», «Берега Каргузька». Урну із землею пластуни передали голові таборової ради п. Блавацькому, а той передав її священикові. Священик, о. дек. Пилипець, поблагословив цю землю і поклав на могилі.

На закінчення хор проспівав «Вічну пам'ять». Під час співу о. дек. Пилипець поклав частину привезеної землі під місійним хрестом, а другу частину, разом з урною, взяв до церкви, де вона буде постійно зберігатися.

До церкви урну із землею несли в супроводі урочистої процесії. Попереду йшов священик і ніс в руках урну, а за ним ішли комбатанти, пластуни і представники громадських установ та організацій.

О год. 9-й увечорі в залі таборового театру відбулися урочисті збори чи — як кажуть галичани — академія на честь героїв. На сцені серед зелені вінків і живих квітів стояли два портрети: Симона Петлюри і Євгена Коновальця. Врочисті збори відкрив голова таборової ради п. Блавацький короткою промовою про визвольну боротьбу України, про її героїв, що віддали своє життя за волю і щастя українського народу.

Артистка О. Левицька дуже гарно продеклямувала вірш «Ще помоли-мось». Потім була доповідь про визвольну боротьбу України і всі ті змагання, що й тепер відбуваються на нашій землі. На закінчення хор під керівництвом проф. Я. Барнича проспівав зворушливу пісню «Коли ви вми-рали...» Урочистість закінчилась національним гимном.

15-го червня. Сьогодні в додатку до «Нашого життя» надруковані цікаві відомості з історії Українського Вільного Університету, один із відділів якого успішно працює і в нашому таборі.

В статті говориться про те, що в листопаді 1920 року з ініціативи Олександра Колесси засновано секцію наукових викладів при Товаристві Українських Письменників і Журналістів у Відні. Цю секцію потім перетворено на Український Вільний Університет, який урочисто відкрито 17 січня 1921 року. Тоді ж проф. О. Колессу вибрано на першого ректора УВУ.

1921 року Український Вільний Університет перенесено до Праги, де за прихильною допомогою уряду Чехо-Словацької республіки і Карловського університету він виявив велику й багатогранну наукову діяльність: об'єднав численну колегію українських учених на еміграції і дав багатьом молодим людям науку українською мовою.

В сьогоднішньому числі «Нашого життя» у замітці «Проблема опіки над емігрантами» надруковано таке:

«... Суспільно-Господарська Рада З'єднаних Націй розглядала звіт підкомісії для справ утікачів... Одноголосно постановлено створити окрему організацію для опіки над емігрантами, що перейняла б на себе всі завдання, зв'язані з цією справою... Новостворена організація має перейняти опіку над усіма, хто не повертається до своїх країв. Постановлено скласти списки всіх емігрантів та втікачів... Дискутували над визначенням понять: «утікачі» й «переселенці». Більшість була за те, щоб усіх, хто внаслідок німецьких та еспанських переслідувань мусів покинути свій рідний край, і тих, що опинилися поза кордонами своїх країн, вважати переселенцями і втікачами, себто емігрантами, що ними повинна опікуватись новостворена міжнародна організація. До цієї категорії зачислені також жиди і всі ті, що відмовилися від повороту додому, без огляду на те, чи покинули вони свої країни під примусом чи добровільно...»

Отже, справедливість і гуманність перемагає.

В липні цього року в Оксфорді (Англія) має відбутися Світовий конгрес організації Міжнародного Червоного Хреста. Треба надіятись, що й там хтось згадає про нас, бездомних скитальців...

Добра стара Англія — це ж благословенний край, де існують демократичні традиції, найстарші в Європі, а може і в усьому світі.

17-го червня. Сьогодні керівник табору видав «Наказ ч. 10» — «До всього населення табору «Зомме-Казерне», в якому надруковано таке:

»17 червня ц. р. — перші роковини існування нашого табору в Авґсбурзі. Після того, як ми залишили Рідний Край і закінчилась небувала в історії людства війна, завдяки опіці Армії З'єднаних Штатів Північної Америки і гуманному піклуванню міжнародної УНРРА, з'єднались ми під одним дахом і при ложці теплої страви. Незнані шляхи нашого майбутнього єднали нас у найтяжчих умовах у непохитну скелю, об яку відбивались усі ворожі намагання розбити і роз'єднати нашу емігрантську спільноту.

Суцільна організація, внутрішній порядок і дисципліна були, є й кожноразно будуть метою всіх наших щоденних зусиль.

Вам, моїм помічникам пп. референтам, урядовцям, робітникам, панотцям обох наших віроісповідань, інтелігенції і всім мешканцям табору, від великого до найменшого, складаю щиро-сердечну подяку за виконування наказів і розпоряджень, що їх я видавав виключно з метою поліпшення нашого життя на чужині.

Сповнений почуттям гордості за Вас, я радію, що нашої національної гідності й доброго імени нашого табору Ви не заплямили, що віру свою, як найдорожчу перлину, гідно й чесно зберігаєте. Цініть же, зберігайте й помножуйте здобутки минулого для щастя майбутніх поколінь, на Славу України!

Хай і надалі Боже Провидіння кріпить Вас вірою, з'єднає любов'ю і наділяє Вас силою і видержливістю мужньо переносити важку розлуку з Рідним Краєм. Хай нікого з Вас не покидає віра, що недалекий час нашого повороту в Суверенну Соборну Україну гряде.

Доброю волею кріпи нас, Боже!

Голова українського табору
»Зомме-Казерне« в Авгсбурзі
Олександр Черкасеви́ч в.р.-

Отже, вже рік, як існує наш табір. А що чекає нас у майбутньому? Вічно в таборі жити ж не будемо!

19-го червня. В сьогоднішньому числі »Нашого життя« в замітці »Д.П.« надруковано таке:

»Кореспондент часопису »Нью-Йорк Таймс« повідомляє з американської окупаційної зони Німеччини, що там опрацьовують проекти розв'язки питання т. зв. »Д.П.«, що їх є в американській зоні більше як 500 тисяч. Реєстрація цих осіб надзвичайно утруднена, бо помимо репатріяції, до американської зони прибуває щораз більше число »Д.П.« з інших країн. Є надія, що окупаційна влада видасть цим емігрантам нові документи типу колишніх нансенівських паспортів і це уможливить їм виїзд до південно-американських країн, що погодилися прийняти до себе велике число емігрантів...«

В іншому місці цієї газети читаємо: »Ген. директор УНРРА Ф. Ля Гвардія звернувся до Суспільно-Громадської Ради З'єднаних Націй із закликом прискіпити вирішення справи емігрантів та створення міжнародної організації для емігрантів, щоб у момент розв'язання УНРРА, запланованого на кінець ц. р., не виникла в таборах емігрантів нужда. Він домагається репатріювати решту охочих виїхати до своїх країн, а інших розмістити в ЗДПА, Канаді, Аргентині, Перу, Уругваї та інших країнах, що виявили охоту прийняти до себе тих емігрантів, що їх не можна репатріювати.«

»Делегат СССР заявив, що ЗДПА і Англія провадять у своїх зонах окремішню політику щодо осіб, яких називають Д.П.«.

Що розумів той делегат під »окремішньою політикою« — не знаю, але цілком ясне те, що його »турботи« нашою долею зайві й нікому непотрібні.

22-го червня. Сьогодні довідався, що на католицькому цвинтарі в Авгсбурзі «Пфферзее» на хресті над спільною могилою є напис: «Тут поховані українці і ніхто не знає, хто вони».

На 666 похованих (від 1938 року) чужинців, є 30 українців, а крім цього при багатьох інших українських прізвищах подано як національність: «Ост» або «мадяр», «чех», «румун» — таких є кілька десятків.

«Наше життя» з 19-го червня ц. р. пише, що в перший день Зелених свят, завдяки заходам Братства при Українській Греко-Католицькій Церкві в Авгсбурзі, на цій збірній могилі, під цим самим хрестом, відправлено панахиду, в якій взяло участь трьох греко-католицьких священиків і понад 500 українців обидвох віровизнань. Від Братства на могилу покладено вінок із написом на синьо-жовтій стрічці: «Жертвам війни — українські скитальці».

Далі читаємо таке: «Сірі забуті могилки, часто без хрестів, сиротами прилягли в куточку кладовища. Скільки ж таких могил невідомих жертв війни розкидано по цілій Німеччині та інших країнах Європи? Скільки ж родин чекає на вістку про поворот сина або дочки, що для них уже вороття немає? А за кілька років і сліду не стане, де була могила такого «Ост»-а...

«Треба вітати розпочате діло Проводу Братства та його добродійної акції, що взялися до впорядкування картотеки похоронених, консервації могил та прикрашення їх тривалими українськими хрестами з тризубами, з відповідними написами. Все українське громадянство повинно щиро допомогти в цій справі. Це наш обов'язок перед тими братами, що їм не судилося більше побачити рідної землі».

23-го червня. Сьогодні в нашому таборі проф. Д. Дорошенко прочитав доповідь про Вячеслава Липинського з нагоди 15-ліття з дня його смерті.

Вячеслав Липинський — з походження поляк, але належав до цієї групи польської шляхти в Україні, яка вирішила свою працю і своє життя віддати тому народові, серед якого виросла і жила.

Одним із найвизначніших представників цієї шляхти був і Володимир Антонович, що разом із своїми 15-ма товаришами виступив із польської студентської «Гіміни» і організував з іншими українцями в Києві першу українську студентську громаду в 1860 році.

Володимир Антонович, як відомо, створив першу школу українських істориків. Товариші В. Антоновича створили рух, що відомий під назвою «хлопоманів». Сам В. Антонович належав до «Старої Громади» в Києві; завдяки його заходам, у 1894 році змінено Т-во ім. Т. Шевченка у Львові на Наукове Товариство ім. Т. Шевченка...

На цьому тлі стає більш зрозуміло діяльність Вячеслава Липинського: він вже мав своїх попередників, мав традицію.

Проф. Д. Дорошенко свою доповідь побудував у вигляді споминів і, між іншим, розповів про один з'їзд польської шляхти, що відбувся в Києві під керівництвом Вячеслава Липинського. Сам доповідач був на тому з'їзді разом із Євгеном Чикаленком, Сергієм Єфремовим і редактором Матушинським. З'їзд відбувався українською мовою і тривав три дні. Загальна

настанова з'їзду була така: «Всі мусимо стати до державно-творчої праці на Україні». На з'їзді ухвалено видавати книжки для народу українською мовою та український журнал для польської шляхти.

Не всі польські шляхтичі витримали тяжку пробу, багато з них залишилося такими, якими вони завжди були — чужинцями в Україні. Та все ж частина з них, на чолі з Вячеславом Липинським, розгорнула позитивну працю і провадила її до кінця свого життя чесно, з повною посвятою.

Вячеслав Липинський брав активну участь у будові української держави. Зокрема багато зробив як дипломат, бувши послом української держави у Відні. Своїм знанням, зв'язками і поведінкою він домогся того, що український посол у Відні серед дипломатичного корпусу мав друге місце. Перше місце належало німецькому послу. Як посол, він мав багато важких перешкод у своїй роботі, але завжди знаходив способи боронити інтереси молодій українській державі.

Коли українська держава впала, Вячеслав Липинський оселився в Рахеві біля Відня і весь свій час присвятив літературній праці. Тоді появляється журнал «Хліборобська Україна», в якому В. Липинський друкує свої відомі «Листи до братів хліборобів», подаючи в них теорію кляскратії. На його думку, є тільки три політичні ідеї і три методи організації для розв'язання основних проблем державного буття, а саме: охлократія з диктатурою, демократія з республікою і кляскратія з правовою, законом обмеженою, монархією.

Головна думка «Листів до братів хліборобів» така: мусимо змінити пасивний спосіб думання, це наше фатальне «якось то воно буде» або «Україна сама зробиться», — на активний, динамічний спосіб думання, що ніхто нам не збудує держави, якщо ми самі її не збудуємо; ніхто з нас не зробить нації, якщо ми самі нацією не станемо.

Признаюся, я перший раз чую про Вячеслава Липинського. Цікаво було б прочитати ті його «Листи до братів хліборобів».

(Далі буде)

ОГОЛОШЕННЯ

Хто з передплатників «Визвольного Шляху» в Канаді передав під час Світового Конгресу Вільних Українців у Нью-Йорку через одного з делегатів з терену Вел. Британії 2 дол. для адміністрації Української Видавничої Спілки за одержану книжку?

Просимо подати своє прізвище й адресу, бо гроші ми одержали, але не знаємо, хто вплатив. Будемо дуже вдячні Вельмишановному Передплатникові нашого журналу за зголошення свого прізвища і адреси й наперед перепрошуємо за цю додаткову турботу.

Писати просимо на адресу УВС у Лондоні.

Адміністрація УВС

ОГЛЯДИ І КРИТИКА

ЗБІРНИК МАТЕРІАЛІВ НАУКОВОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ

«РЕЛІГІЯ В ЖИТТІ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ» — Збірник матеріалів Наукової Конференції в Рокка ді Папа (18-20. 10. 1963). Записки Наукового Товариства ім. Шевченка, том 181. Спільне видання НТШ, УВНТ, УВАН, УВУ. Мюнхен—Рим—Париж, 1966, стор. 217 + 5.

Збірник відкривається супровідним словом редакції. Перша стаття — це біо-бібліографічний нарис *В. Янева* про кардинала Йосифа Сліпого, в якому показано його тернистий життєвий шлях, як великого душпастиря католицької гілки українського народу і як визначного українського богословно-науковця.

Далі йдуть такі доповіді-нарис:

о. А. Г. Великий: «Релігія і Церква — основні рушії української історії». В цьому нарисі автор, між іншим, пише:

«Українська історіографія, назагал, керується концепцією політики, тобто влади і сили в розгляді минулого українського народу, а український народ ставиться до цього елементу з суверенною вищістю та витримує історичну тисячолітню пробу; українська історіографія шукає в українському минулому економічної канви, а український народ ставиться до майна з гуманним презирством. У висліді: український історик виходить з аналізу минулого песимістом, а український народ черпає з історії свій життєвий оптимізм».

Висновок автора такий, що на протязі тисячоліття нас зберегла не «славна» довговікова бездержавність, а українська християнська релігія і Церква.

А. Жуковський: «Сучасний стан релігії і Церкви під Советами, зокрема в УССР». В цьому нарисі показано, як і сучасна большевицька Московія використовує російську підсоветську церкву як знаряддя русифікації і для знищення української християнської релігії обидвох віровизнань.

Олександр Кульчицький: «Проблематика взаємин етнопсихології і диференціальної психології релігії». Автор коротко з'ясовує проблематику взаємин між психологією і психологією релігії на ґрунті взаємовідносин віри з етнопсихікою.

Петро Курінний: «Українська ікона княжого часу X-XIII століття». В цьому конспекті наукового твору автор дає дуже цінний перегляд наших старовинних ікон та показує забріханість як царської, так і советської пропаганди про «руські» ікони. Ось кілька цитат з конспекту:

«Під назвою «русская икона» в західньому світі в наш час цілком невірно пропагуються ікони та релігійні картини всього християнського Середземномор'я. Ці образи були вже з перших віків нової ери гаряче шановані християнами.

»Перші християнські пам'ятки з'являються в I-му столітті нової ери. З історичних джерел ми знаємо, що в Криму вже були в той час християнські осередки: у Керчі, Херсонесі, Судаку, Айтодорі, Мангуці, Фулах. В часи папи Клементя (кінець I-го століття) ці осередки мали вже 75 церков, які були стало об'єднані єпископією. В печерах і скальних храмах Криму є сліди християнського малювання, хоч і не відомо, до якого саме часу воно належить«.

Наприкінці конспекту є репродукції 16 старовинних наших ікон і 7 християнських малюнків.

Богдан Микитюк: »Християнські і позахристиянські елементи в українських народніх звичаях«. В цьому науковому нарисі автор показує, скільки дотепер лишилося в українських народніх звичаях нехристиянських елементів. Ось декілька цитат:

»В інших народів існує довгі роки окрема ділянка загальної етнографії, т. зв. »релігійна етнографія«. Її завданням є досліджувати відношення народу до релігії, реєструвати і аналізувати всі прояви народної поборжності, що проявляється в духовій культурі... в усій словесності та в звичаях... і в матеріальній, напр., релігійні елементи в народному мистецтві, спосіб будови церков, спосіб виробу предметів культурного вжитку і т. п.

»Питання народніх звичаїв зробилося актуальним саме тепер під час II Ватиканського собору, який займається також справою наближення богослужбових обрядів до національних форм поодиноких народів...«

о. Ісидор Патріло: »Вплив християнства на українське законодавство«. В цьому нарисі автор показує, який величезний вплив мало християнство на людяність українського законодавства, почавши від княжого-стародавнього, а кінчивши найновішими за часів Української Народної Республіки. Між іншим, він пише:

»Про посередній вплив християнства — через владик та духовенство — на численні княжі рішення та на присуди можна здогадуватися з факту, що духовні особи завжди були в колі княжих дорадників. Вони не мало спричинилися до обмеження міжусобиць, вимагаючи від князів, щоб дотримувалися присяг, щоб не переступали »преділа братня«, щоб були миролюбиві. Часто заступалися духовні особи за нещасними жертвами... Від князів вимагали вони, щоб пильнували судів, не дозволяли урядникам на жодні кривди..., по правді поступати..., по правді судити, додержувати присяги та пильнувати Руської землі«.

Наталія Полонська-Василенко: »Українська Православна Церква після Переяславської угоди«. В скороченому науковому нарисі авторка показує сумні наслідки для Української Православної Церкви, коли вона підпорядковувалася московському патріярхові після Переяславської угоди. Наприкінці нарису авторка пише:

»Минуло менше ста років з трагічного дня Української Церкви — її переходу під юрисдикцію Московської патріархії, і за цей час було знищено її традиції, усі її права. З кінця XVIII стол. Київськими митрополитами

призначали, також і єпархіяльними єпископами, тільки росіян. Поволі священників теж стали призначати консисторії, в головніших містах були росіяни. Київська Академія була перетворена на Духовну. Змівся зовсім вигляд церков — замість українського стилю, в XIX стол. все більше шириться російський т. зв. «синодальний». Ще більше було змін у внутрішньому вигляді церков. Заборонено було статуї, зникли ікони українського стилю. В богослужбах заборонялося не тільки українську мову, але й українську «вимову». Українські звичаї, які склалися протягом багатьох віків, нищено й запроваджувалися обряди та звичаї російської Церкви.

Петро Цимбалістий: «Українські релігійно-культурні впливи на Московщину (XVII-XVIII стол.)». Автор у цьому нарисі показує, як українське духовенство і вчені поширювали освіту на всіх ділянках духово-культурного життя культурно і духово відсталой Московщини. Вкінці робить такі висновки:

«...Україна відіграла велику роль в творенні культури Росії, дала великий вклад у просвіту, впорядкування російського церковного життя...

Мілітарно сильніша Московщина підпала на певний час культурно сильнішій Україні: на релігійно-культурному відтинку це залишило тривкі сліди».

Володимир Янів: «Релігійність українця з етнопсихічного погляду». В цій цікавій розвідці автор доказує, що українська духовість глибоко християнська і що цю духовість, як колись царська, так тепер большевицька Московія намагається всілякими засобами знищити. Наприкінці автор слушно стверджує таке:

«...Як глибоко проникають в істоту української субстанції большевики, коли вони нищать в Україні Церкву й віру...

«А большевицька загроза для духовости тим більша, що наступ рівнобіжно іде в кількох площинах... відірвання від землі селянської нації шляхом індустріялізації, порушення інтимного зв'язку із землею шляхом колективізації, знищення родин і родинного життя, змагання вбити індивідуальність одиниці й створити тип бездушної «масовленої людини, позбавлення права на приватну власність... утруднювання всякого творчого самовияву при допомозі постійного партійного контролю, а в разі потреби шляхом терору і навіть знищення. Тих загроз ми звичайно не усвідомлюємо, а вони є значно небезпечніші, ніж мовна русифікація... з упадком релігії в Україні захитується духова самотність українця».

Далі є ще біографічні нотатки про авторів збірника, бібліографія видань НТШ на еміграції. Збірник закінчується списком ілюстрацій та змістом чотирма мовами: французькою, англійською, німецькою і українською.

Матеріал, надрукований в цьому Збірнику, може бути доброю підручною літературою для своїх і чужинецьких дослідників ролі релігії в житті українського народу.

Степан РАДІОН

УКРАЇНА — КРАЙ

Чомусь у нас склалося так, що багато наших учених сприймають на віру те, що сказали про нашу історію, про наше походження, ймення і т. п. німці або інші чужинці. Здається, краще було б насамперед самому вивчити власний нарід та найближчі слов'янські народи, а вже потім звертатися і до чужих тлумачень.

Мабуть, цієї думки був і покійний кн. І. Токаржевський-Карашевич, коли у своїй статті «Хто ми, чії діти» («Визвольний Шлях», кн. 8, 1955 р.) писав, що в той час, коли слов'янські племена «доходили до моря... де сама природа клала край їх мандрівці... постала «Україна» над Адріатицьким морем, «Країна» над Балтицьким, «Україна» над Чорним». Отже назва «Україна» — «...є поняттям чогось, чому покладено «край» самою природою, морем». Нинішня назва «Україна» відома вже у XII-му столітті і відповідає назві «Русь» (стор. 39). «Українія» («Вкраїнія»), «Крайна», «Україна» — це такі слов'янські країни, які прилягають до якогось моря (стор. 43).

На жаль, цей наш дослідник зупинився тільки на один крок до повного вирішення цього питання.

Треба зазначити, що в Югославії існують області під назвою «країна» — «Босанска країна», «Неготинска країна», яку також називають «Велькова країна» (назва ця походить від «хайдука», себто гайдамаки-повстанця, Вельку, одного з провідників-героїв у боротьбі за звільнення Сербії з-під турецького панування). Все це означає: Босанський край, Неготинський або Вельків край, бо «країна» (в нашій транскрипції — країна) в сербсько-хорватській мові означає «край». Якщо запитати когось «бошняка» (неготинця або іншого, область якого називається «країна») звідки він приїхав, він відповість: «З країни». На запитання, куди іде, відповість: «У країну» (у край, його край).

Отже «Країна» не мусить бути біля моря. Згадані тут «країни» з морем не межують. Неготинська країна (сербська область на границі з Болгарією) лежить майже в середині Балканського півострова між Адріатицьким і Чорним морями. А на заході сербо-хорвати мають «Крайну» або «Кранську», інакше — Карінтію, гірську область, яка до моря не доходить. Боснія теж віддалена від моря, відділена Далмацією і Герцеговиною.

Тому, на нашу думку, назва «Україна» це просто «Край». На деяких мапах частина нашої старої Курщини має назву «Окраина», проте вона, хоч і звучить подібно, з назвою «Україна» не має нічого спільного, як не має зв'язку, наприклад, галицький (чи гуцульський) «кріс» (рушниця) із малійським словом «кріс» (ніж, кинджал).

К. П. СТРИЖАК

ДРУГА КОНФЕРЕНЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ АНТИБОЛЬШЕВИЦЬКОЇ ЛІГИ В АВСТРАЛІЇ І НОВІЙ ЗЕЛАНДІЇ

В днях 12-го і 13-го квітня ц. р. в Мельборні (Австралія) відбулася Друга Конференція Української Антибольшевицької Ліги (УАЛ), в якій брало участь 16 делегатів від відділів УАЛ.

Вибрано Головну управу УАЛ в такому складі: проф. М. Шегедин — голова, мр В. Литвин — організаційний референт, п. П. Сорока — секретар, п. В. Пундяк — фін. референт, д-р Б. Умриш — референт зовнішньої політики.

Контрольна Комісія: п. О. Василько — голова, інж. М. Доброденко і інж. О. Кавуненко — члени.

Суд: проф. В. Олійник — голова, п. В. Чор і п. Л. Томин — члени.

Друга Конференція Української Антикомуністичної Ліги схвалила, між іншими, й такі постанови та резолюції.

Привітання:

1. Вітаємо весь український народ на Рідних Землях і в розсіянні суцїй, Українські Церкви та їх Ієрархів, наших революціонерів-борців за волю України, українських в'язнів у тюрмах і концтаборах.

2. Вітаємо Їх Еміненцію Кардинала Йосифа Сліпого, неustraшимого мученика за Божу і українську правду з нагоди 50-річчя Його священства.

3. Схвалюємо ідею створення Українського Патріярхату, будемо працювати в наміренні її реалізації.

4. Пересилаємо наш дружній привіт українським культурним діячам в Україні, які мужньо стають в обороні української мови, культури, захищають саомбутність української духовости і ставлять спротив русифікаційній політиці большевицької Москви.

5. Вітаємо Провід ЗЧ ОУН та Проводи всіх визвольно-революційних формацій у вільному світі.

6. Конференція вітає ЦК АБН і його Президента Я. Стецька з нагоди 25-річчя заснування АБН.

7. У своїй внутрішній і зовнішній політиці УАЛ завжди керувалася і буде керуватися засадами допомоги українській визвольній справі, співпрацюючи з тими організаціями, які стоять на тих самих позиціях, виходячи із засади, що справа визволення України це справа усього українського народу. Рівночасно з тим УАЛ поборювала і буде поборювати шкідливі тенденції в нашій внутрішній і зовнішній політиці, які демобілізують український нарід і можуть привести до капітулянтства перед ворогом, як це мало не раз місце в нашій історії.

8. Вітаємо Осередок СУМ ім. ген. Т. Чупринки в Сіднеї з досягненням великого діла, а саме побудови величнього Дому Української Молоді, й

закликаємо наше членство в усій Австралії жертвовно піддержати це далекосягле діло.

Організаційні:

1. Конференція апелює до Управ Відділів і до всіх членів УАЛ докласти старань для поширення і скріплення організаційних клітин. Нехай нашим кличем в наступній каденції буде: «Кожен член приєднає одного члена для УАЛ».

2. Кожен член має бути передплатником журналу «*Наш фронт*», що є органом УАЛ. Кожен передплатник нехай приєднає нового передплатника.

3. Звернути увагу на національне і державницьке виховання нашої молоді. Під тим оглядом повинна панувати повна гармонія і координація праці з Крайовою Управою СУМ-у, а на місцях між Осередками СУМ-у і Відділами УАЛ. Старше юнацтво, що скінчило 21 років життя, повинно включатися в члени УАЛ.

4. Скріплювати діяльність Відділів, активізуючи кожного члена, бо кожний може докласти свою цеголку до великої будівлі Самостійної Соборної Української Держави.

5. Конференція заохочує своє членство читати і передплачувати українську пресу, а зокрема видання Організації Українського Визвольного Фронту.

Зовнішньо-політичні:

1. Конференція УАЛ висловлює свою гордість за український нарід, що стоїть у безкомпромісній боротьбі з московським окупантом, що й досі практикує геноцид над українським народом.

2. Міжнародна політична ситуація вимагає від усієї української еміграції одностайної дії на зовнішнім відтинку, щоб створити суцільний український фронт у боротьбі за Самостійну Соборну Українську Державу.

3. Вітаємо створення Світової Антикомуністичної Ліги і схвалюємо дію ЦК АВН, а зокрема голови Я. Стецька, заслугою якого є побудування її на принципі боротьби з російським колоніалізмом. Вітаємо також створення Європейської Ради Свободи.

4. Конференція УАЛ висловлює побажання, щоб ГУ УАЛ стала членом Світової Антикомуністичної Ліги.

5. Як член Світової Антикомуністичної Ліги, УАЛ повинна поширювати ідеї визволення України на Далекому Сході, що даватиме запоруку всебічної допомоги рідній батьківщині.

5. Від деякого часу зауважується, що в Австралії поширюється ідею двох батьківщин.

II-га Конференція відкидає ідею двох батьківщин. Для українця, де б він не жив, є одна батьківщина — Україна. Українець на чужині повинен бути конструктивним промадянином країни свого поселення.

100-ЛІТТЯ УКРАЇНСЬКОЇ АКАДЕМІЧНОЇ ГІМНАЗІЇ У ЛЬВОВІ

Сто років тому, в столичному городі Галицької України, почала діяти перша і довший час єдина українська середня школа: Українська Академічна Гімназія, що згодом поширилася зорганізуванням своєї філії. Ця школа, що згуртувала біля себе в тодішній Австро-Угорській монархії, а опісля за часів польської окупації — найкращі педагогічні сили, від самого початку свого існування була кузницею молодих українських душ, виховником твердих характерів, джерелом, з якого вийшли пізніші видатні діячі в церковному, культурному, промадському, військовому та політичному секторах українського життя.

Українська Академічна Гімназія у Львові, учнями якої були молоді українці з усіх закутин західніх українських земель, стала взором для всіх інших українських середніх шкіл і своїм високим рівнем навчання проминувала на всю Україну. Члени учительського збору цієї школи з правила ставали директорами та вчителями в інших середніх школах, служили своїм досвідом всьому українському шкільництву, а її абсолюенти заповнювали високі школи в багатьох країнах Західньої Європи, щоб опісля, — повернувшись додому, — ставати в проводі пробудженої Української Нації в усіх її ділянках.

Учнями Української Академічної Гімназії були не лише сини інтелігентів, але й свідомого робітництва, селянства і міщанства, що значною мірою причинилося до ширення національної свідомости в цілому краю та до формування провідницького активу в легальному і нелегальному секторах життя західньої вітки українського народу.

Вихована в патріотичному дусі і під проводом видатних педагогів, молодь, що вчилася в Українській Академічній Гімназії, кожночасно поповнювала широкі ряди нашого священства, науковців, мистців, журналістів, військовиків, купців та громадсько-політичних діячів, завжди займаючи передові місця в громаді. З часом, дослівно не було ні однієї ділянки життя, в яких не проявлялися б колишні професори, учні й абітурієнти цієї школи, справжньої «Альма Матер» усього українського середнього шкільництва.

Сьогодні, у 100-ліття створення цієї школи, нашим обов'язком є не тільки гідно відзначити її 100-літній ювілей, але й подбати про те, щоб була утримана історія Української Академічної Гімназії і занотовані осяги її професорів, учнів і абітурієнтів. Одночасно нашим обов'язком є пригадати заслуги, що їх має ця школа у відродженні Нації та Української Держави шляхом влаштування відповідних імпрез, публікацій статей і споминів, зібрання всього документального матеріалу, який став би основою для Ювілейного Збірника, що його ми запланували видати.

Тому звертаємося до всіх колишніх професорів, катехитів, учнів та абітурієнтів Української Академічної Гімназії, спільно з нами відзначити 100-літній Ювілей нашої «Альма Матер». Звертаємося також і до всіх Українських Громадян та їхніх Родин, що мали такий чи інший зв'язок з нашою гімназією, прийти нам з допомогою в призбиранні всякого матеріялу для історії та якнайкращого відзначення нашого Ювілею.

Ювілейний Комітет, що діє під протекторатом Високо-Преосвященнішого Архiepіскопа, Владики Івана Бучка — кол. учня і катехита Української Академічної Гімназії у Львові, та під проводом Достойного проф. д-ра Михайла Тершаковця — сеньйора українських професорів цієї гімназії, вже розгорнув та далі розгортає широку діяльність. Вже зібрано частину матеріялів для видання Ювілейного Збірника та фотоматеріялів для Ювілейної Виставки. Діловий Комітет працює над утриваленням історії Української Академічної Гімназії, її катехитів, професорів, учнів і абітурієнтів. Діловий Комітет запланував на 28-29 вересня ц. р. Ювілейну Товариську Зустріч живих ще у вільному світі кол. катехитів, професорів і учнів, яка відбудеться на оселі Українського Народного Союзу «Союзівка» в кетскільських горах стејту Нью-Йорк, США. До цього часу заплановано вже низку регіональних зустрічей, Академічних Вечорів, виставок, концертів, доповідей тощо у більших скупченнях нашого поселення у вільному світі. Такі Ювілейні імпрези вже відбулися на протязі минулого року у Відні і Мюнхені. В цьому році у Вінніпегу та в інших містах США, Канади і Австралії. Нам потрібна моральна і матеріяльна допомога. Нам треба ідейних, відданих справі людей, що разом з нами причинилися б до якнайкращого відзначення Ювілею!

Нехай великі заслуги Української Академічної Гімназії — нашої Ювілятки, не підуть на марне! Нехай праця наших катехитів, професорів, учнів та абітурієнтів залишиться тривкою пам'яткою для майбутніх поколінь!

У всіх справах пов'язаних із Століттям Української Академічної Гімназії просимо звертатися на адресу секретаря Ділового Комітету:

Mr. Ivan Kostiuk, 112 La Clede Avenue, TRENTON, N.J. 08618, USA.

Філадельфія, Па., США, березень, 1966 року Божого.

За Почесний Комітет:

Проф. д-р Михайло Тершаковець /-/
голова

Проф. Володимир Винницький /-/
секретар

За Діловий Комітет:

о. Мирослав Харина /-/
голова

м-р Іван Костюк /-/
секретар

д-р Роман Кос
скарбник

КНИГА ПРО ПОДІЇ НОВОЇ ДОБИ УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРІЇ

Накладом Ліги Визволення України — Канада, Організації Оборони Чотирьох Свобід України — США, і Української Видавничої Спільноти — Англія, появилася друком книжка:

Ярослав Стецько

30 ЧЕРВНЯ 1941

Проголошення відновлення державности України

Співавтори: Степан Бандера, д-р Дмитро Донцов, проф. Лев Шанковський, д-р Олександр Марітчак, проф. Володимир Радзичевич, Володимир Макар, Віктор Андрієвський, д-р Микола С. Чарторийський, Володимир Левенець, Лев Сенишин, Зенон Матла, З. Чубай, д-р Петро Мірчук, Петро Бащук, інж. Юрій Тис-Крохмалюк, Михайло Дзяпка, д-р Степан Галамай.

Передмова — д-р Дмитро Донцов. Зредагували: Іван Варанця і д-р Роман Малащук. Обкладинка роботи мистця Мирона Левицького. Величина 6" x 9". 464 сторінки, фотокопії документів, протоколів, кореспонденції тодішньої преси, знімки і т. п. Друкарня «Гомолу України».

Книга в брошурованій оправі \$6.00, у твердій з золотим ви- тиском \$7.00. Для ОУВФ відповідна знижка.

З Актом відновлення державности України 30 червня 1941 р. пов'я- зана найновіша доба історії українського народу, його революційно- визвольна боротьба з червоним московським і брунатним німецьким окупантами України.

Постання і розгорнення збройної сили українського народу в час другої світової війни — славної Української Повстанської Армії, було прямим наслідком Акту 30 червня 1941 р.

Про події у зв'язку з 30 червня 1941 р. писано чимало, з різним їх навітленням, не завжди об'єктивним, а головню без повного образу цього періоду нашої історії.

Вважаємо, що ця книга заповнить існуючу прогалину в ділянці нашої історично-політичної літератури, даючи повний об'єктивний образ подій, пов'язаних з Актом 30 червня 1941 р. і боротьбою українського народу за свою державність в час і після закінчення другої світової війни.

Книгу «30 ЧЕРВНЯ 1941» можна замовляти і набувати у видавців:

- 1) LVU, 140 Bathurst St., Toronto 2.B, Ont., Canada.
- 2) ODFFU, P.O. Box 304, Cooper Sta. New York, N.Y. 10003, USA.
- 3) Ukrainian Publishers Ltd., 200 Liverpool Rd., London, N.1., England